

לקוט ווהלין

המשורר אמיר גלבע ז"ל
מנהיג מאיר טובלין ז"ל
נדבן * פרטיזן * מחנך - ז"ל
גרמני על ההשמדה בלוצק
החינוך היהודי ברובנה
מענטשן אין שטעטל
מזכרונות וסיפורי השואה
מיומנו של איש-ווהלין בבריגדה
הדיים: מי יצילנו משכחה
כנס של ווהלינאים - בפתח
„מין-דיין” - אונדזער כנס
וואלינער קהילה-קד' אין ל. א.
Malinka * Jook * Amir Gilboa

כרך ד', קובץ ל"ח ילקוט ווהלין כסלו תשמ"ה, דצמבר 1984

- מי ומה בילקוט (אמיר גלבוש ז"ל), מפנקס העורך, 3
שואת יהודי לוצק, ד"ר שמואל ספקטור, 6
אסטרטגיה זכרונות, פראפ' יעקב טאָלפין, 9
מוסדות חינוך יהודיים ברובנה, אברהם קלבן, 12
היה זה רק אתמול, מאיר טובלין, 16
די באַבע מנוחה, יהודה מערין, 17
פון סאַרנער פאָלקלאַר, משה יוז, 19
מפנקס אים ווהלין בבריגדה, חיים דן, 20
מזכרונות השואה: אהבת אם, י. מ., 22
הארון שהציל את חיי, ישראל הדרי, 23
עוואַ ליטוואַק, די בענקשאַפט, 24
הדים: מי יצילנו משכחה, נתן ליבנה, 25
כנס עולמי של יוצאי ווהלין, עו"ד נחום פלדמן, 27
א בריוו פון ניו־יאָרק, יעקב עלבירט, 29
א בריוו פון לאַס־אַנדזשעלעס, סעם ליטוואַק, 30
מכתבים למערכת: מדיבור למעש, בנימין בן־אריה, 32
בנערינו ובזקנינו, מלכה קולודני, 32
בארגונים: יובל לארגון לודמיר, שמחה בירמן, 32
ביי דער מצבה פון קדושי מאַניעוויטש, דינה אַווערבוך, 34
הרהורים ליד מצבת ברסטצ'קה, מרדכי שטיינברג, 35
ר' אברהם הכהן גוטמן ז"ל, יהודה מערין, 36
הפרטיזן אשר פלאש ז"ל, יהודה מערין, 37
שלמה גורפינקל ז"ל, אשר, 38
מיין פריינד מאיר טובלין ז"ל, רות ברענער, 40
מאיר טובלין ז"ל, יעקב אלבירט, 41
42 ,Poems of Amir Gilboa
44 ,The Power of Arms, "Juk"
48 ,I have listed only a portion, "Malinka"

העורך — נתן ליבנה

מזכיר המערכת — יהודה מרין

חברי ועדת הילקוט:

יעקב אלבירט, בוריס בריק, רות ברנה, סם ליטבק,
אליהו מנדל, חיים פינקל, נחום פלדמן, חיים שפילברג

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, ישראל — ארה"ב
גבעתיים — ניו-יורק — לוס-אנג'לס

מען האגוד: היכל יהדות ווהלין, גבעתיים, רח' כורזין 10, טל' 740621

מען הפדרציה בארה"ב:

Federation of Wolynian Jews Inc.,
2672 East 7th Str. Brooklyn N.Y. 11235 Tel. 891-3323.

מען האירגון בלוס-אנג'לס:

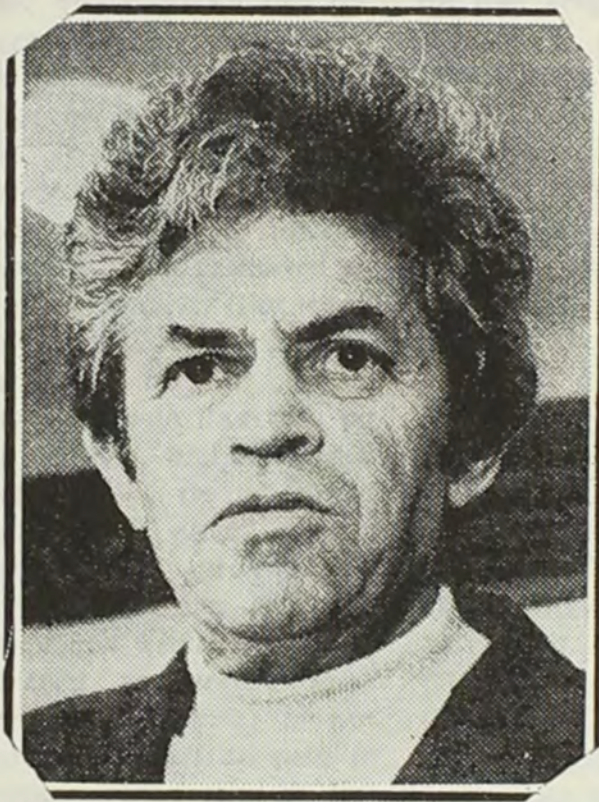
Wolyner Society, South Rexford Dr. Beverly Hills, Calif. 90012. Suite 8
Tel. 276-4333; 273-2741.

הכתובת למשלוח כתבי-יד:

אדרעס איבערצושיקן מאַנוסקריפטן:

ת.ד. 02481 רמת-גן (רח' הרואה) ישראל

טל. המערכת (פון רעדאקציע): 03-729824

אמיר גלבע ז"ל

דאס וואלינער יינגל

וואס האט זיך דערהויבן

צו טיפע פאעטישע הויכן

מפנקס העורך:

**מי ומה
בילקוט**

און פיוטים פון ימים נוראים — מיטן מאדערנעם עברית, אזוי אז דו פילסט אפילו נישט אז דער מאדערנער עברית האט דאס אלץ איינגעשלונגען, ווי פרעהס מאַ- גערע קי די פעטע קי;

* אין א סך לידער זיינע שפיר-סטו באשוינפערלעך ווי ס'שרייט פון זיי ארויס דער פשוטער יידיש פון טאטע-מאמע, פון שיל-יידן פון שטעטל. דאס האט בארײ-כערט זיין ווארט און ליד, פונקט ווי ס'האט באשאנקען מיט אזוי פיל עשירות זיין עלטערן יידישן קאלעגע, דעם דיכטער איציק מאנגער, וואס ביידנס טאטנס היימען זענען אזוי ענליך גע-ווען;

* דאס שרייבן אויף כמעט יעדער טעמע נישט דירעקט, נאָר אנדירעקט בלויז, אנדירעקט מיט רמזים. אזוי וועגן זכרונות, שואה, ליבע און טויט, קעגנווארט און צוקונפט. אבער די רמזים ביי אים, טיילמאל דער ווערטער-

דזיוולאוו — איז צוויי מאל ער-לה געווען: איינמאל יינגלווייז, נאָכן זיך מכשיר זיין אין קיבוץ-הכשרה צו שווערער פיזישער ארבעט — קיין ארץ ישראל, און דאס צווייטע מאל — אלס בא-גאבטער געניאלער דיכטער מיט א שטארקן וואָרט-אויסדרוק אין ישראל. עולה געווען און זיך דערהויבן צו טיפע פאעטישע הויכן. אין איין שורה מיט נאָר אנדערע צוויי גרויסע העברעישע דיכטער פון וואלינער אפשטא-מונג: ח. נ. ביאליק און יצחק למדן.

פיר אויפט-שטריכן באצייכע-נען די דיכטונג פון אמיר גלבע: * זאגן א סך אק געציילטע ווערטער און אן איבעריקע „גע-רעדעכץ“, ווי תורת משה וואס דערציילט און לערנט אונדז פיל אין געציילטע זאצן;

* דאס צענופמישן די עברית-שפראך פון אלע צייטן און דו-רות, איינשליסלעך פון תפילות

א כבן-שבעים, הארץ-קראנק, איז גערופן געוואָרן אין ישיבה-של-מעלה אמיר גלבע ז"ל, פון די גרעסטע דיכטער אין ישראל אין דער לעצטער צייט. לאורעא-טוס פון פרס ישראל, פרס ביא-ליק און פארשידענע אנדערע פרסים. יעדער פאָנד פאר העב-רעישער ליטעראטור אין ישראל האט געהאלטן פאר א כבוד אים באלוינען מיט זיין פרייז פאר דערגרייכונגען אין פאעטישער שאפונג. לעצטנס, פאר זיין טויט איז ער אויך באערט געוואָרן מיטן געשעצטן ניומען-פרייז וואס איז געווינדמעט ארויסצוגעבן אלע זיינע שאפונגען און פאראייביקן זיין נאָמען און דער ליטעראטור (ביז איצט זענען באשאנקען גע-וואָרן מיטן ניומען-פרייז ש"י עג-נון, גרשון שאַפמאַן, חיים הזז, אורי צבי גרינבערג, אהרון אפעלפלד א.א.).

אמיר גלבע — בערעלע פערל-מאן פון דער אלטער היים אינעם קליינעם וואלינער שטעטלע רא-

שמידט עס איין אין א רינגל, כמעט נישט אגריינדק דאס פינ-טעלע אליין. ווייל נאך א נביא, אפשר, וואלט געקאנט זיך פאר-מעסטן מיטן גרויסן אומגליק, נישט אפשוואכנדיק אים און אים נישט מחלל זיין. אמיר גלבע האט עס געשפירט, געזען אין דעם א קו-דש-קודשים, וואס דירעקט אין אים טאג מען נישט אריין. דער-פאר מיינען ליינער, וואס ליינע-נען זיינע לידער א ביסל אויבער-פלעכליך, אז ער האט ווייניק גע-שריבן וועגן דער שואה, וואס ס'איז נישט אמת. מ'דארף לערנען פארשטיין זיינע רמזים. ער צע-שמעטערט נישט דעם כסא-הכבוד ווי ביאליק, למשל, האט גע-פרוווט טאן אין זיין פאעמע נאכן קייניגעווער פאגראם; ער מאכט עס בקול דממה דקה, סארקאס-טיש, אנדויטנדיק בלויז, אויפן גרויסן אומרעכט פון „אים“:

...איז וואס אז אויב איך שטיי נאך דארטן / וויל פארשטיין די וועגן פון דער השגחה / וואס אזוי באלוינט זי אירע ערליכע וואס האבן נישט געקווינקלט זיך / און אין טעג אין זוניקע זענען זיי געגאנגען ווי בלינדע אין דער פינצטערניש / און האבן גאט געדינט מיט ליבשאפט און מיט פורכט...

(„אילה אשלח אותך“, 19)

אמיר גלבע האט אויך גע-שריבן וועגן לעבן אין שטעטל, הגם אויך דאס איז אפט פאר-הוילן פונעם ליינערס אויגן. זיין ליד „שבת המלכה“, למשל, איז בשום אופן נישט „שבת המלכה“ פון תל-אביב, נאך „שבת המל-כה“ וואס נידערט אראפ אינעם שטעטל, ווי ער גייט איר מקבל-פנים זיין. אמאל, פון גרויס בענ-קעניש נאך איר, אפילו אין מיטן דער וואך, כדי זי זאל אים מקבל-פנים זיין און אין דער נש-מה זיין:

...אט אזוי, ווי כ'גיי נאך, אויב שבת המלכה וועט מיך מקבל-

יות וואס פליען ארום, אויב איר ווילט, זענען אויך די טויזנטער יידישע נשמות וואס פליען ארום און האבן נישט קיין רו.

אבער וואס ווייסן פון דעם זיי-נע יינגע קריטיקער, צווישן זיי אויך איינער א אוניווערסיטעט-רעפערענט, איבער דער נייער העברעישער ליטעראטור וואס ס'איז מיר אויסגעקומען הערן זיין מיינונג און ווי אזוי ער לערנט גלבען מיט זיינע תלמידים-סטו-דענטן — אז זיי האבן אפשר קיינמאל פאר זייערע אויגן נישט געזען אזא מין מאדנעם סידור וואס האט א הארץ און צעפליק-טע עקן, וועמענס אותיות וואס פעלן פליען ארום אים. אדער זיין ליד (זע ילקוט 36) „איז וואס אז איך שטיי נאך אלץ דארטן“ אאז"וו.

באלד נאך אמיר גלבע'ס פטו-רה האט א יינגער ליטעראטור-קריטיקער פארטייטשט אזוי דאס ליד פאר זיינע ליינער: „דער דיכטער שטייט אין א זייט און זעט דאס לעבן גייט פארביי אים“. אמת, יעדער קריטיקער איז בארעכטיקט שרייבן ווי אזוי ער פארשטייט און זעט, אבער נישט פארשטיין דעם פסוק „און איך שטיי נאך אלץ דארטן“ וואס מיינט זיין אומגעקומען געבוירן-שטעטל, און אז די טומאה מיינט דעם נאציזשן שטן, אאז"וו — כדי נישט פארשטיין דאס, דארף מען זיין א ליטעראטור-קריטיקער אין פיר-עק.

אין עטלעכע לידער זיינע אים אמיר גלבע מרמז וועגן טאטנס היום, קינדער-יאָרן, ברידער, יא-סעלעס נשמה, זון פון מיון שוועס-טער בראַניע" און נאך. דער וויי פונעם שרעקלעכן חורבן האט אים קיינמאל נישט אפגעלאזט און ער האט אים טיף באקלאגט, אבער אנדערש ווי אנדערע, אויף זיין שטייגער. אין זיינע שואה-לידער דרייט ער זיך שטענדיק ארום ארום פינטעלע-וויי, וואס, וויי-טיקט יעדן איינעם פון אונדז. ער

שפיל שוואכן נישט אפ דאס ליד. אדרבא. זיי געבן עס צו קאלא-ריט און כוח.

איז קיין וועגער נישט וואס א טייל פון דער פלעיאדע יינגע דיכטער און קריטיקער אין ישר-ראל האבן אים א סך מאל נישט פארשטאנען. אים באשולדיקט אין אינדיווידואליזם און „אינזיכחם“, ס'הייסט דיכטעט אין זיך און פאר זיך. אבער, ווי געזאגט, דאס איז א טעות וואס קומט פון נישט פארשטיין. ווייל וואס ווייסט דאס יינגווארג דא פון יידישע טאטע-מאמע אינעם קליינעם יידישן שטעטל, פון סידור און תחינות, פון פיוטים פון ימים-נוראים וואס שפרודלען מיט וויג-דערבארע אויסטערלישע אויס-דרוקן אין לשון-קודש; ווי אזוי קאנען זיי זען און פארשטיין די סימבאלן, וועלכע זענען זיי אזוי אומבאקאנט, פון אויסגעהרגעטן שטעטל יידן ווי ער? אט, למשל, א קליין ליד זיינס:

אני מתפלל מתוך הלב סדור / קרוע שולים וכל המלים החסרות אני / רואן מתעופפות כבר זמן רב מתעופפות / ומבקשות מנוח לכף הרגל איך / אביא להן מזון ולב / סדורי אכול שולים / אזל וערם.

(רציתי לכתוב שפתי ישנים, 12)

און ווען מיר ליינענען דאס ליד אין יידיש:

כ'דאזן פון הארצן-ארום א סידור / מיט אפגעריסענע עקן און אלע ווערטער וואס פעלן / זע איך זיי ארומפליען שוין א לאנגע צייט ארומפליען / און זוכן אן אפרו פאר זייערע פיס ווי אזוי / וועל איך זיי ברענגען היילונג און דאס הארץ / פון מיון סידור, צעפרעסן אין די עקן / גייט אויס און הויל-נאקעט.

ער דאוונט פון הארצן-ארום א סידור און דער סידור האט א הארץ. דאס הארץ פונעם אלטן, צעפליקטן סידור סימבאליזירט די אלטע, חרובע היים. און די אות-

שמחה
בירמן

לפי קהילותיהם. וכבר מהלכת בדיחה בינינו: וכי מה הפלא Ladies first. וידוע הרי, שקהי- לת לודמיר העתיקה התפרסמה דווקא הודות... ל"לידי" אחת, בתולה...

מסתבר שהראשון למיסדי ה- ארגון היה חבר הנהלת האיגוד שלנו מר שמחה בירמן. אך מן הראוי להזכיר גם עוד חבר שלהם, מר זאב וינר, שעזר הרבה לאר- גון כמעט בראשית צעדיו, וגם לאחר מכן, באכסון מפגשי האר- גון, בעצות טובות ובהשפעה מבורכת על יוצאי לודמיר בארה"ב.

ברכת האיגוד והילקוט לחג יובלכם.

מותו של מנהיג

מאיר טובלין ז"ל היה מנהיג, בכוח ובפועל. עם ייסוד הפדרציה בניו-יורק נבחר לסגן יו"ר. תפקיד שמילא בנאמנות וביעילות מתוך הכרה מלאה ש- הוא משמש בקודש. ותמיד פעיל ומפעיל. וכך עד סוף ימיו.

לפיכך חבל מאוד שרבים מ- יוצאי ווהלין בישראל לא הכירוהו מקרוב יותר. וצר לי שבזמנו, ב- אחד מביקוריו בישראל, נבצר ממני להביא את תצלומי בילקוט, כפי שהיה רוצה אולי, בצדק. מכאן שכדאי כל מאמץ למען יכירו אנ- שינו הפעילים, מכל הארצות, איש את רעהו מקרוב יותר.

כנס שני

כנס ראשון של יוצאי ווהלין בישראל עמד בעיקר בסימן אז- כרה ואמירת קדיש בצוותא, על- ידי יוצאי ווהלין בישראל ובתפוז- צות, לזכר ולעילוי נשמות הקדו- שים הרוגי מלכות הרשעה של היטלר וקלגסיו ימ"ש.

לכנס שני צריך להיווסף עוד סממן אחד: סממן ההמשכיות הברוכה, תוך כדי הנצחת יהדות ווהלין הטבוחה, שכה עשירה הי- תה ברוח, בערכים ובאמונה בנצח ישראל — וכה דלה בחיי גוף ועולם-הזה. ליאות טבעית מסתמ- נת בדרכנו זו, אך שומה עלינו לגבור על קשיים בתקווה להצליח — אם אכן נמצא את הדרך המובילה אל אוצרות רוח אלה של דורות הרבה אל מעין זה, על מנת לשאוב ממימיו. כי זוהי ההנצחה-של-אמת, לה ראוייה יה- דות מפוארת זו בת אלף שנות גלות ויותר של סבל וסוף איום — אך בעלת רוח איתנה שידעה תמיד להתעלות על אף כל הלח- צים, ולעולם לא אמרה נואש.

"לא המתים יהללו זה... ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם..." — אנחנו שנשארגו בחיים, כן נרבה, ואשר עלינו הטיל הגורל לברך.

ואם אכן נצליח ללמוד בכנס הבא, ולו במקצת, כיצד מברכין וכיצד מגשימים — והיה זה שכרנו.

"זקן הסגל הדיפלומטי"

ועל משקל זה: ותיק הארגונים הווהליניים (בישראל). זהו ארגון יוצאי לודמיר שבמים אלה ממש מלאו חמשים שנה להיווסדו. יש קונה עולמו... בשנים אחדות. אלו השנים בהן הקדים ארגון ווהליני זה את כל יתר "אחיו" הארגונים (הווהליניים). זכייה לא מבוטלת היא בתולדות האיגוד העולמי שלנו לעמוד בראש התור של העשרות הרבות של הארגונים

פנים זיין / וועט מיין גוף זיך אג- טון שבת אינדערוואכן און מיין גוף וועט זיך שטארק / און דער שבת וועט אין דער נשמה זיין. / גיי נשמה מיינע גיי ארויס כלה יעדן טאג מקבל-פנים זיין שבת המלכה.

(„רציתי לכתוב שפתי ישנים", 91)

ווי געזאגט שוין, א ליד פון א יידיש יינגל אינעם וואלינער יידיש שטעטל וואס זיין גוף איז נישט גענוג שטארק אבער זיין נש- מה שטרעבט יעדן טאג מקבל- פנים זיין שבת-המלכה, וואס מיינט גייסטיקע דערהויבנקייט.

✱

און ווירקלעך, אמיר גלבע האט אלע זיינע יארן געלעבט אין הוי- כע, גייסטיקע ספערן און ווען ער האט געהערט זאגן: (מ'לעבט) „ווי גראפן" און זיין בליק האט פארבאפט די „אנצאליקע שאף מיט די גראבע ווידלעך" האט ער געזונגען:

לא זמן לשירים, לא זמן
זמן העשירים.

(ס'איז נישט די צייט פאר לידער, ס'איז נישט די צייט פון רייכע).

(„אילה אשלח אותך", 33)

אמיר גלבע האט געגארט זען א ביכל לידער זיינע אין יידיש. און א וואלינער יידיש, די מאמע- לשון וואס איז אים געווען נא- ענט און טייער (זיינע לידער זע- נען איבערזעצט און עטליכע שפראכן). דרך אגב, זיין ערשט ליד, זייענדיק אין קיבוץ-הכשרה האט ער געשריבן אין יידיש. נישט איינמאל האט ער מיר פארגע- לייגט ארויסגעבן אזא ביכל לוי- דער דורכן וואלינער וועלט-פאר- באנד, אבער אונדזער איגוד איז ליידער שטענדיק פארנומען מיט אנדערע וויכטיקע ענינים. אפשר אמאל, ווען מיר וועלן אויך אג- הויבן בויען מער גייסטיק...

קטעים מתוך רשימתו של מאיר טובלין ז"ל, כפי שנתפרסמה בילקוט מס' 29 (במאי 1970). מושם מה בתרגום לעברית) מובאים בחוברת זו, יחד עם דברים עליו מאת יו"ר הפדרציה מר יעקב אלברט וחברת הנהלת האיגוד הישראלי, גב' רות ברנר.

ז"ל, חבר הפדרציה אף הוא, את ההלווייה אז: „העלים הרבגוניים נושרים. שלכת בשדרה ושלכת בלב...“
וכאז כן היום אני רואה לפני את עלי השלכת הצבעוניים מת- עופפים ברוח. ואת העצבות על פני המלווים. ועצוב.

היריעה על מותו נסכה תוגה בלב כל יודעיו ומכריו בישראל. הוא נפטר והובא למנוחות בחור דש ראשון של סתיו, השנה. ב- תקופת שנה זו לפני כמה שנים נפטר גם היו"ר הראשון של ה- פדרציה, ניסן פירר ז"ל. וזכור לי מתוך תיאורו של עמנואל פולאק

שואת יהודי לוצק

ד"ר שמואל ספקטור

על השמדת יהודי לוצק ביומנו של רב-סמל גרמני, אנטי-נאצי

פרסם הגסטאפו קריאה לגברים יהודים בגיל 16—60 שנה, להתייצב בבוקר ה-3 ביולי ל- עבודות חפירה ותיעול, כשהם מצויידים ב- אתים, מכוסים ומזון ליום אחד. כולם נורו באותו יום אחר-הצהרים בין השעות 4—8. היו שם 1180 גברים. שבויים רוסים הוכרחו לחפור את הבור, בו נורו האנשים. עוד כמה ימים לפני-כן נורו 280 איש, וב-6 ביולי 1941 נורו עוד 70 איש, ביניהם שתי נשים. בעיר אחת נדרשו היהודים לשלם 11 מארק — דמי נסיעה לפלסטינה. נאספו 16,000 מארק, וכולם נורו אחר-כך.

באוקטובר 1941 הקים קרויטלה בית-חולים בבנין שברחוב הראשי מספר 59 בקומה א'. בקומה השניה של אותו בנין שכנה המשטרה הגרמנית, ששוטריה בצעו רציחות המוניות של יהודים בישובים שונים. מפיהם שמע קרויטלה על מעלליהם, וברישום השייך למחצית נובמבר 1942 הוא מציין:

„בקיוב נורו 50,000 יהודים. ב-7 בנובמבר 1941 נורו ברובנה — 12,000 יהודים, וב-8 בנובמבר — 8000 יהודים. בלילה נסעה לשם המשטרה [הגרמנית] מלוצק ואסרה את כולם, ילדים, נערות, נשים וגברים, הובילה אותם שלושה קילומטר מחוץ לעיר, שם כבר היו חפורים 10 בורות. האנשים הוכרחו לפשוט את מעיליהם, בגדיהם העליונים, ונעליהם כ- 200 מטרים מהבורות, ואז נצטוו לשכב בתוכם, ונורו באקדחים בערפם. כך הוכרחו עוד אנשים לשכב על המתים ונורו בערפם, ה- נשארים — כ-8000 הושארו בלילה בשדה ב- קור ובגשם, וב-8 בנובמבר 1941 טופלו ב- צורה דומה. נודע לי שהקרבת [בבורות]

ביוני 1941 הגיע עם צבא הכיבוש הנא- צי ללוצק גם רב-סמל אלויס קרויטלה (Alois Kraeutle). הוא כיהן שם כאחראי לעניני תברואה במפקדת-העל של חיל הכיבוש מספר 579 (Oberfeldkommandatur). בזמן שהותו בלוצק נהג קרויטלה לרשום בפנקסו בקצרה מה שהתרחש סביבו ואת אשר ראו עיניו. מש- נערך בשנים 1959/60 בהאנובר, שבגרמניה- המערבית, משפטו של הגביסטסקומיסאר הנאצי של לוצק — לינדנר (Lindner), הביאה התביעה בין העדויות וההוכחות האחרות, גם שני פנ- קסי רשימות של רב-סמל קרויטלה הנ"ל (ב- המשך — קטעים מרשימותיו הנוגעות ליהו- דים).

במסגרת ההכנות להתקפה על ברית-המוע- צות (מבצע „ברברוסה“), נתארגנה יחידתו ב- עיר הפולנית אופוצ'נו (Opoczno), והיא הת- מקמה ב-13 ביוני 1941 בלובלין. משם עברה לחלם, בה שהתה עד פרוץ המלחמה ב-22 ב- יוני. ב-2 ביולי חצה קרויטלה את נהר הבוג, הגיע באותו יום ללוצק והתמקם בה עם אנשי יחידתו. וכך הוא מתאר את העיר ביום כני- סתו אליה:¹

„בעיר הכל הרוס, החנויות שדודות, וזה מראה נורא. בבית-הסוהר ליד המבצר היה מחסן- תברואתי רוס, מצוייד במכשירים טובים ו- בחומר תברואתי. ליד המבצר ישנו בית-סוהר צבאי, ולידו בור המכיל 2800 גופות של אוקראינים, שנורו על-ידי הסובייטים בטרם כניסת הצבא הגרמני ללוצק. כתגמול המוני,

(1) ארכיון התביעה המרכזית בלודוויגסבורג AR-Z — 287/59 — 204, עמ' 119 — 127.

שני יש משום חידוש ואין על כך איזכור בשום מקור אחר. הכוונה לבורות שהוכנו לחיסול יהודי לוצק כבר במחצית השניה של דצמבר 1941. העיר לוצק נועדה להיות בירת הגנרל-קומי-סאריאט ווהלין-פודוליה, ששכן זמנית בבריסק-דליטא, בפאתי צפון-מערב של האיזור. אם נלמד גזירה שווה מרובנה, שם ביקש הרייכס-קומיסאר קוך (Koch) לטהר את בירתו על-ידי האקציה בנובמבר בה נספו ששים אחוז של יהודי העיר, הרי יתכן מאד שגם שנה (Schöne) הגנרל-קומיסאר ביקש לעשות כך, דהיינו — לטהר את בירתו המיועדת לוצק באותה דרך. מדוע לא נתרחה איפוא אקציה-החיסול? אין לנו מענה לכך. ייתכן ועיכובים בהעברת הבי-רה ללוצק עד יוני 1942 מנעו את הרצח ב-דצמבר 1941.

בקטעים הבאים מדבר מחבר הרשימות על כמה נושאים: על הפרסונאל הרפואי היהודי, על הרופא הגרמני הראשי הד"ר ריגל (Riegler) ויחסו אליהם, על מצב היהודים בכלל ועל התנהגותם של האוקראינים והפולנים, בני המקום:

„החל מיולי אני ממונה על מחסן הרפואות המרכזי, והריני מעסיק בו כמעט אך ורק יהודים, שהם כולם רוקחים, — מאד הגונים, ישרים וחרוצים... האדון הרופא הראשי עשה מאמצים במשך החדשים האחרונים, כדי לקבל בשביל הרופאים והצוות התברואתי היהודיים — תעודות עבודה באישורו של הגביטס-קומיסאר לינדנר (Lindner), כל זאת כדי שאנשים אלה יעבדו ולא יוצאו להורג. אבל האדון הרופא הראשי רכש לעצמו שונאים מהחוגים שהם בעד רצח [היהודים], ולכן הוא מקבל שלושה חדשי חופשה, וספק אם יחזור הנה”.

„... האדון הרופא הראשי נעזר הרבה על-ידי, כשמדובר בהצלת אנשים. היהודים כאן הם בעיקר בעלי-מלאכה ופועלים, כולם מאד עניים. יש להם רק בגד אחד בממוצע. מ-500 היותר אמידים נלקח רכושם, והם גורשו ל-סיביר [בזמן השלטון הסובייטי]. כשרצו לגרש לסיביר גם את הוד מעלתו הבישוף [הפולני] שלונצ'ק (Szeleniec), התערבו יהודים מקו-מיום לטובתו ובקשו השארתו... הפולנים הם קתולים אדוקים והגונים, אבל האוקראינים האלה, האורתודוקסים, הם ברובם אנשים רעים. בעיקר המיליציה האוקראינית, הבוזת ורוצחת בכל מקום אפשרי. כמה אוקראינים קברו חיים אדם, וביום ראשון, שלאחר מכן, הלכו בשלווה בתהלוכה דתית לכנסיה ה-אורתודוקסית. כנסיה אורתודוקסית זאת יש

פוצצו. כ-300 איש קפאו אותו לילה למוות, בטרם נורו...”

כאמור, מקור המידע של קרויטלה — השוטר-רים שהשתתפו ברציחות אלה, ולכן מקור זה מהימן. זאת יש להדגיש, כי בדינים-חשבונות של האיינזאצגרופן² (יחידות-הרצח) מתאריכים הקרובים לרצח בבאבי-יאר שבקוויב (29—30 בספטמבר 1941) מופיע המספר 33,771. מספר זה המובא על-ידי קרויטלה כולל גם את ה-אלפים שנרצחו לפני-כן, וכן גם בחדשים אוק-טובר ומחצית נובמבר 1941. המספר שהוא נו-קב מקובל כיום לגבי מספר הקרבנות של יהודי קוויב. גם מספרי קרבנות האקציה בנובמבר ב-רובנה, גדולים יותר מאלה שבדין-וחשבון של האיינזאצגרופן³. הם קרובים יותר לאומדנים של העדים היהודים, ומקובלים כיום כמספר הנספים באותם שני ימי-הרצח. תיאור שלו על מהלך האקציה ברובנה דומה מאד לזה שבמקורות היהודיים.

בראשית חודש דצמבר 1941 ניתנה ההור-את להקים גיטו בלוצק. כך מתאר בעל הרשי-מות את הקמתו:

„ב-10 בדצמבר 1941 נצטוו כל 16 אלף ה-יהודים שהיו אז בלוצק, להתרכז בגיטו תוך שעות. זהו שטח קטן של העיר, בו נאלצים לגור ולישון 10 עד 15 איש בחדר. היכן יישנו האנשים אינני יודע, שכן הם נאלצו להשאיר בדירותיהם הקודמות את כל רכושם. על ה-דלתות הודבק פתק, האומר „כל מי שיבזוז — יירה”. כעת, כשאנשים מסכנים אלה מבק-שים להוציא עוד משהו מבתיהם, ושומר רואה אותם נכנסים, הוא יורה בהם והורגם. במשך כמה ימים כבר נורו למות הרבה ילדים, נערות, נשים וגברים.

הלילה ה-13 בדצמבר 1941, ירו ממושכות. 500 מטרים ממגדל השדור (Funkturn) נחפרו 4 בורות גדולים, כל אחד 5 מ' אורך, 3 מ' רוחב ו-3 מ' עומק, ואני חושב שעוד לפני חג-המולד הקרוב ימצאו שם 16,000 איש את מקומם כגוויות... הגיטו ממוקם בקראסנה (שכונה בלוצק)“.

תיאוריו של קרויטלה את העברת היהודים לגיטו ותנאי הדיור בו תואמים את מה שמ-תארים העדים ניצולי הגיטו בלוצק. בקטע ה-

Tätigkeit und Lagebericht des Einsatzgrup- (2 pen d. SiPu' SD, Nr. 6, 1—31/10.1941.

Ereignissmeldung der UdSSR, Nr. 143, (3 18.12.1941, p. 8.

סמל קרויטלה. רופא בשם ד"ר רידל, ואולי הכוונה לד"ר ריגל הנזכר לעיל, מצויין בעדו-תה של הפולניה חסידת אומות-העולם הד"ר ויקטוריה סטרוסינסקה¹, כאחד שהחביא יהודים בעליית-הגג של הפוליקליניקה, שאותה ניהל. (לפי קרויטלה היה בעלה של הרופאה הפו-לניה, מנהלם של שש אחוזות, ידידם הטוב של ד"ר ריגל ושל מחבר הרשימות האלו. העד יעקב אלבירט, שאחיו היה רופא, מספר על אוב-רלויטנאנט מקלן שכינאוהו האנס גרים, ואשר עזר הרבה מאוד ליהודים (סיפק מזון, תעודות, לא נתן לחסל את בית-החולים היהודי, והציע להציל את העד ומשפחתו). בשיחה עם העד נתברר שלא היה זה שמו הנכון של הגרמני ולא דרגתו. העד דוד פריטל זכר רב-סמל גר-מני, ששמו נשכח ממנו, אשר גירש שוטרים אוקראינים, שבאו לשטח בית-החולים ובקשו ל-הוציא את החולים להשמדה. אני רוצה לקוות, שעם פרסום מאמר זה יימצאו אולי מבין הקור-אים הניצולים מלוצק כאלה, שזכורים להם שני הגרמנים — הרופא והרב-סמל, ויוכלו להוסיף אור לפרשה זאת.

תאוריו של קרויטלה על מצב כלואי הגיטו, תואמים כאמור לעיל את העדויות של הניצו-לים. לתשומת-לב ראויים תאוריו של התנהגות האוקראינים, משטרת-העזר האוקראינית וכן ה-כנסיה האורתודקסית האוקראינית. הציונים ש-הוא מחלק, לאוקראינים — שהם אנשים רעים, לשוטרים — שהם בוזזים ורוצחים, ולכמרי הכנסיה — שהם חסרי פרצוף רוחני, מתאימים לתאוריהם והערכותיהם גם של עדים יהודים וגם של פולנים מאותם השטחים. בימינו אנו, כשלאומנים אוקראינים בארצות-הברית, קנדה ומערב אירופה מנסים לטהר עצמם משיתוף פעו-לתם עם הנאצים, ומהדם היהודי והפולני ש-ידיהם שפכו, יש חשיבות רבה לעדותו של קרויטלה — רב-סמל גרמני צעיר אנטי נאצי, המוכיח ביומנו שניהל אז את ההיפך מזה.

(1) ארכיון יד-ושם — 03/2547

(מאמר ראשון בסידרה על השמדת יהודי לוצק)

לעוקרה מהשורש, שכן הכמרים מתרועעים כמו כבשים, וחסרים לחלוטין פרצוף רוחני, המשתייכים לכנסיה זאת — הם מאד רשעים, ושמחים כשרוצחים יהודים... כעת היהודים עובדים בכל מיני עבודות, היהודים העובדים אצלנו מקבלים שכר שבועי של שני מארק ושמונים, ואילו יוקר החיים הוא כמו בגרמניה, ולכן אין לאנשים אלה מה לאכול, ורבים מהם סובלים רעב. כולם רזים ומלובשים ב-צורה גרועה. יכול אני לנוע בין אלפים מהם לבד, ללא צורך בנשק. את אקדחי אינני טוען, שכן מתיחסים אלי בכבוד ובתשומת-לב כמו לרופא הראשי שלי. את שנינו הם רואים כשליחי האל. גם הפולנים רואים אותנו כ-מלאכי אלוהים".

בהמשך מדבר קרויטלה על רופאים בני לאו-מים שונים. בין שלושת הרופאים האוקראינים שהוא מציין כידידיו, הוא מזכיר את ד"ר בילובראן, ואילו זה נזכר לשמחה בעדויותיהם של ניצולים יהודים. הוא משבח את הרופאים הפולנים, ועל הרופאים היהודים הוא אומר:

"גם הרופאים היהודים הם אך ורק אנשים הגונים, כולם מלומדים מאד מבחינה רפואית ומאד חרוצים".

אלוים קרויטלה היה צעיר גרמני, לא חבר במפלגה הנאצית, קתולי אדוק, והוא התיחס לפיכך באהדה אל הפולנים והצטער מאוד ל-מראה גורלם המר של היהודים. אך ראשית נברר את דבריו על הפרסונאל הרפואי. בגיטו לוצק היה בית-חולים אשר שירת גם את יהודי הגיטו וגם את שבויי המלחמה הסובייטים ש-שכנו במחנה בתחומי העיר. בבית-החולים עבדו כ-10 רופאים, מהם בני המקום, ומהם פליטים שהגיעו ללוצק ב-1939 והתישבו במקום. כן היה צוות רוקחים, אחיות ועובדים אחרים. מ-העדויות של ניצולים ניתן ללמוד שבית-החו-לים שימש זמן מה (לפני החיסול הסופי) כ-מקום מחבוא והצלה גם ליהודים שלא עבדו בו (עדותם של ה"ה יעקב אלבירט ודוד פריטל). רוב הרופאים והצוות היהודי של בית-החולים נספה, ובעדויותיהם של היחידים שניצלו לא נזכרים לא הרופא הראשי הגרמני ולא הרב-

40 Jears after the Defeat of the Nazis

We are looking forward to meeting you in Israel at the World Assembly from may 5 to 9 1985

And at the Wolynians World Assembly from 13 may 1985

פראפ' יעקב טאלפין

אסטראהער זכרונות (ב)

(קאפיטלעך רוסישע רעוואלוציע)

ניסטעריים מיט מ. זילבערפארבן, דעם פירער פון דער פאראייניקטער סאציאליסטישער פארטיי, ווי מיניסקער. ארטיקע קהלה-פארוואלטונג-גען האבן זיך געשאפן אין יידישע שטעט, אויך אין אסטראה, פארשטייט זיך. גלייכצייטיק האבן יידן דערפילט א גייע, וויכטיקע באוועגונג: די אויפגעוועקט-נאציאנאליסטישע געפילן פון אוקראינער האבן צוריק געבראכט געשיכטלעך-באקאנטע און טרויעריקע אין דער יידישער געשיכטע, קאזאקישע אר-גאניזאציעס. מיטאמאל האבן באקאנטע אוקראינישע יונגעלייט זיך אפגעקערט פון זייערע יידישע חברים; פיל זיינען ארומגעגאנגען אין נאציאנאל-קאזאקישע בגדים. דא און דארט זיינען פארגעקומען געשלעגן איבער א ווארט, מען האט געשפירט א פאגראם-שטימונג. די בגדים פון „סיטשעוויקעס" און „הידאמאקעס" האבן אפגעשראקן יידן. שוין דער נאמען „הידאמאק" אליין האט דערמאנט אין צרות פון כמעט לניצקיס און גאנטאס צייטן; און דער האט קעגן רוסלאנד, וואס האט פארגוואלדיקט די אוקראינישע קולטור, האט זיך אפטמאל אויסגעגאסן קעגן יידן, ווייל יידן האבן גערעדט רוסיש, זייער זעלטן אוקראיניש. די דייטשישע ארמיי, תיכף נאכן בריסקער שלום-אפמאך, האט אריינגעמארשירט אין גאנץ אוקראינע.

*

דעם ערשטן מאי 1918 בין איך ווידער געווען אין אסטראה, און ארויסגעטראטן מיט א רעדע פאר אונדזערע חברים. די פארוואלטונג איז געווען נעבן דער גרעסטער געביידע אין שטאט, וווּ א דייטשיש-מיליטערישע אפטיילונג האט זיך באזעצט. ווען איך האב געענדיקט רעדן פונעם באלקאן און זיך אומגעקערט, זיינען הינטער מיר געשטאנען עטלעכע דייטשישע סאלדאטן מיט מאשין-ביקסן. די צייטונגען האבן שפעטער דערציילט אז אין קיעוו איז פארגעקומען אן איבערקערעניש. מ'האט אראפגעזעצט די אוקראינישע רעגירונג, מיט דער הילף פון דער דייטשישער ארמיי, און ארויפגעזעצט א הערשער מיטן טיטל „העטמאן". דאס איז געווען א רוסישער גענעראל סקארז-פאדסקי, פון אן אסימילירטער אוקראינישער משפחה.

אין די ארומיקע דערפער האבן פויערים, וועלכע האבן זיך אומגעקערט פונעם פראנט מיט געווער אין די הענט, גענומען פארכאפן די ערד פון די פריצים. דאס פארכאפן ערד איז איצט אנגעגאנגען איבער גאנץ רוסלאנד פיל מער, ווי ארום אונדז. אומעטום האט זיך געפילט די ווירקונג פון דער באלשעוויסטישער פארטיי. סוף אקטאבער 1917 פילט זיך די באלשעוויסטישע פארטיי שטארק גענוג צו פארכאפן די מאכט. מיט דער הילף פון אירע באוואפנטע אנהענגער, טיילווייז מיליטער-אפטיילונגען, פארכאפט זי די מאכט איבער רוסלאנד און צעטרייבט די צייטווייליקע רעגירונג. די אויפטרייסלונג איז גרויס. אבער יידן פרעגן: וועלן זיי קענען פארווירקלעכן זייער צוואג פון שלום? זיי פרווון. מען לייענט וועגן די אונטערהאנדלונגען מיט דער דייטשישער הויפט-קאמאנדע אין בריסק אין משך פון פיל חדשים; און אט קלינגט אפ איבער גאנץ רוסלאנד דער אויסרוף פון לעאן טראצקי, פירער פון דער סאוועטישער שלום דעלעגאציע: „מיר שרייבן אונטער אייער שלום אפמאך, וואס איר גיט אונדז, נישט לייענענדיק אים. איבעראיאר וועלן מיר שליסן אן אמתן שלום מיט די דייטשישע רעוואלוציאנערע ארבעטער!" א יאר שפעטער איז דער אפמאך בטל-געווארן, ווייל די דייטשישע מאנארכיע האט צוזאמענגעבראכן אונטערן דרוק פון זייער רעוואלוציע.

אויף א מאמענט האט מען לייכטער אפגעאטעמט. אבער איצט, ווען רוסלאנד האט פארמעל פארלארן אוקראינע, לויטן געצוונגענעם אפמאך, האבן מיר דערפילט ווי פאלש עס איז געווען די שטעלונג פון יענע יונגע פירער פון דער אוקראינישער ראדע, וועלכע האבן פארלאנגט דאס אפרייסן זיך פון רוסלאנד תיכף-ומיד. דייטשלאנד האט זיי געשטיצט, אבער מיט אירע אייגענע כוונות.

שוין עטלעכע חדשים, ווי די ראדע אין קיעוו האט איינגעפירט איר אייגענע ארדנונג, ס'איז געווען א פלאן צו באפרידיקן די קולטור-באלדערפענישן פון די באדייטנדיקע נאציאנאלע מינדערהייטן, שאפן זייערע מיניסטעריומס, וועלכע זאלן פארוואלטן מיט זייערע ענינים. עס איז טאקע געשאפן געווארן א יידישער מי-

אין דער רעגירונג ווערט גלייך סעמיאן פעט-לורא. ער רופט זיך הויפט-אטאמאן, זיינע גע-הילפן זיינען אטאמאנען, און זיין ארמיי פון פויערים, נעכטיקע סאלדאטן, שאוויניסטיש גע-שטימטע, זיינען ביז אויף אלעמען. אבער די יידן פילן אט-דעם כעס מער ווי אנדערע.

די שרעקלעכע צייט פון פאגראמען, הריגות אן שום סיבה קומט אויף אונדז. חוץ דער אר-מיי גייען אומעטום ארום באנדעס מיט פאר-שידענע „אטאמאנען“ בראש. זיי ארבעטן אין זייערע געגנטן, און יידן זיינען קרבנות. אייניקע טענהן: איר קענט נישט קעמפן אין אונזערע רייען, מיר געטרויען אייך נישט, אבער יידן האבן געלט. איר מוזט אונדז צושטעלן אזוי פיל און אזוי פיל ווי „קאנטריבוציע“, אגוט... און מען הערט אומעטום וועגן פאגראמען.

צוויי יונגעלייט פארן צו דער אייזנבאן-סטאנ-ציע פון אסטראה, בכדי אפצונעמען זייער סחור-רה. שטייט דארט עפעס אן „ארמיי“ און דער אטאמאן זאגט: זיי זיינען מסתמא שפיאנען. דערשיסט מען זיי. א בעל-עגלה פירט יידן אויף דער סטאנציע און קערט זיך אום פון האלב וועג: עפעס א באנדע האט אראפגענומען זיינע פאסאזשירן — קיינער בלייבט נישט לע-בן... טיילמאל ווייסט מען גארנישט מיט ווע-מען מען האט צוטון. אט רופט מען אין איילע-ניש א זיצונג פון אסטערער שטאטראט. אין זאל פון דער זיצונג שטייט א מיליטערמאן און איך ווייס נישט צו וואס פאר אן ארמיי ער געהערט. נישט ער, נישט זיינע באגלייטער זיינען אוק-ראינער. מען וויל אים פארגיטיקן. זיין רעגיר-מענט, זאגט ער, דארף האבן וועש, שטיוול, עסנווארג און נאך און נאך. „מיר וועלן עס נעמען ביי אייך מארגן אין דער צייט“, זאגט ער. ס'ווערט אלעמען פינצטער אין די אויגן. „איך וואלט נישט געוואלט, מינע סאלדאטן זאלן עס אליין נעמען“, זאגט ער, אוועקגייענ-דיק. און אט קומט אן די שרעקלעכע בשורה: דריי טויזנט יידן קאלט-בלוטיק אומגעבראכט אין פראסקוראו.

אט איז דורכגעגאנגען אן אפטיילונג פון דער „רויטער גווארדיע“ דורך אסטראה א שטיקל צייט פריער, אויפן וועג צו העלפן דער רויטער ארמיי, וועלכע רוקט זיך אויף קיעוו. אן אומ-באקאנט יינגל קומט אריין צו אונדז אין הויז, גיט מיר א בריוול און גייט אוועק. דאס בריוול איז פון בן ציון מלמדס זון, מיין געטרייער תל-מיד אין דער פועלי-ציון פארטיי. שרייבט ער: „ביי אייך האב איך זיך געלערנט סאציאליזם. און איצט זע איך, אז איר זענט נאך נישט

במשך פון א צייט איז דער דרוק אויף דער יידישער שטאט געווארן קלענער; דאקעגן אין דארף האבן די דייטשן געהאנדלט גאר-אנדע-רש. מען האט גערויבט אן א שיעור. א פויער, וועלכער האט נישט צוגעשטעלט, וואס מען האט געהייסן, האט איינגעשטעלט מיטן לעבן; און יעדן טאג האט מען אין אוקראינע געשאסן און געהאנגען פויערים. די ערד איז אומגע-קערט געווארן צו די פריערדיקע בעלי-בתים. די יונגע פויערים, וועלכע האבן זיך געהאט אומגעקערט פונעם פראנט מיט געווער אין די הענט, האבן גענומען קעמפן קעגן די דייטשן, באפאלן באנען, געצונדן וואס מען קען. זייערע באנדעס זיינען געווען פול מיט האס קעגן אלע-מען, וועלכע האבן ווייניקער געליטן; זיי האבן אויך גענומען אויסלאזן דעם כעס אויף דער שטאט, דאס הייסט, אויף יידן.

אין שטאט פילט זיך א דוחק אין שפייו. יעדער ריר פארגרעסערט דעם חשד פון די דייטשן. אויף א זיצונג פון דעם אסטערער יידי-שן קהילה-ראט מארשירט אריין אן אפטיילונג פון דייטשישן מיליטער, באפעלט אז די קהילה ווערט געשלאסן און ארעסטירט דעם פארוי-צער. דער פרעזידענט פון דער קהילה איז גראד נישט געווען, און די זיצונג האט געפירט מיין ברודער, דער וויצע-פארויזער; נישט לאנג פאר דעם איז ער אהיים געקומען פונעם צע-פאלענעם עסטרייכישן פראנט צופוס. נאך עט-לעכע טעג ארעסט ווערט ער באפרייט; אבער גוטע פריינד עצה'נען אים אוועקפארן.

מיטאמאל — א גרויסע סענסאציע: א רע-וואלוציע אין דייטשלאנד! דער דייטשישער פראנט ברעכט צוזאמען און דייטשן לויפן פון אוקראינע. זיי ווילן בלויז פארן א היים, גיבן אפ זייער געווער אוקראינער, וועלכע באפאלן זיי. די ווייסע ארמיען טראגן זיך אויך אפ. דער העטמאן אנטלויפט קיין דייטשלאנד. יידן זיינען שטארק צעשראקן. נאך אין אנהויב יאר 1918, און די קאמוניסטישע פארטיי פאדערט איצט: „די גאנצע מאכט — די סאוועטן“. אין קיעוו, הערן מיר, גרינדעט זיך א נייע אוקראי-נישע רעגירונג. די יידישע געזשאפטלעכקייט איז איצט פאר דער זעלבסטשטענדיקער אוק-ראינישער רעגירונג, וועלכע שטעלט צוריק אויף די אויטאנאמע אינסטיטוציע פון מינדער-הייטן. א. רעוואוצקי, דער פארשטייער פון פוע-לי-ציון, איז דער מיניסטער פאר יידישע עני-נים. ער קריגט גלייך פארזיכערונגען פון דער נייער רעגירונג, אז יידן וועלן באשיצט ווערן. אבער דער מענטש מיט דער גרעסטער דעה

דיוויזיע. איך האב דערוען א יידישן אינטע-ליגענט, אן אויסגעמאטערטן יונגערמאן אין די דרייסיקער יארן, מיט צוויי שווערע רעוואל-ווערן הענגענדיק פון זיין פאסיק, וועלכע האבן אים איינגעבויגן. ער האט דאס רעדאגירט די צייטונג פון דער דיוויזיע און האט יעדן טאג געשריבן לייט-ארטיקלען צו פארשטארקן דעם קאמוניסטישן גייסט פון די סאלדאטן. זיין נא-מען איז געווען ד"ר טשעסקיס. ער איז געווען פילאזאף פון סארבאן און איז געקומען פון פאריז בכדי צו ארבעטן פאר דער רעוואלוציע.

איך האב געהאט א מיסיע דורכצופירן מיט אים צוזאמען. אונדזער קולטור-ליגע אין אס-טראה וועלכע איז געגרינדעט געווארן, איידער די סאָוועטישע אַרמיי האָט פאַרנומען די שטאָט, האָט אויסגעפּוועלט ביי דעם בילדונגס-קאַמ-סאַר די פּריווילעגיע צו פאַרוואַלטן מיט די יידישע שולן, ווי פריער. דערווייל האָט מען אונדז געגעבן די פּריווילעגיע. דער פּאָליטיקאַם האָט געהאַלפן רופן א צוזאַמענפאַר פון אלע לערער פונעם אויעזד. נו, האָב איך מיט אים געדאַרפט מאַכן דעם פלאַן און געבן טעכנישע אינפאָרמאַציע ווי דער אַרטיקער ראָט-געבער. נאָכן צוזאַמענפאַר האָב איך אים נאָך געטראָפן עטלעכע מאל און דערנאָך אים פאַרלאָרן פון אויג. יאָרן שפּעטער האָב איך זיך — אין דער באַסטאַנער געגנט — באַקענט מיט זיינס אן עלטערן ברודער, א פראַפּעסאָר פון פראַנצויז-זישער ליטעראַטור, וועלכער איז אַריבערגע-קומען פון אייאָוואַ סטייט אוניווערסיטעט קיין בראַנדייס אוניווערסיטעט. יעדעס מאל האָט ער מיך געבעטן, איך זאל אים נאָכאַמאל דערציילן אלץ, וואָס איך האָב געוויסט וועגן זיין ברו-דער, פון וועלכע ער האָט גאַרנישט געהערט. ווער ווייסט וואָס פאַר א גורל ער האָט געהאַט אין סטאַלינס צייטן? (ער איז אומגעבראַכט געוואָרן... — ג. ל.).

מען האָט אין בילדונגס-קאַמיסאַריאַט מיר געגעבן א דערלויבעניש צו פאַרן קיין זשיטאַ-מיר, בכדי צו זען ווי מען האָט איינגעאַרדנט די יידישע שולן אין דער גובערניע. מיין אמתע כוונה איז געווען צו זען דעם קבר פון מיין ברודער, וועלכער איז אומגעקומען פון די פע-טלוראַוועס, בשעת ער האָט געדינט אין זייער אַרמיי ווי א מאַביליזירטער דאַקטאָר. זיין קבר איז געווען אין דערבייאַקן בערדיטשעוו. אויפן וועג אַהיים בין איך געגאַנגען צופּוס אין א הייסן טאָג פון דער אייזנבאַן-סטאַנציע, א 7-8 מייל, מיט א שווערן זאַק ביכלעך און פראַ-פאַגאַנדע-ליטעראַטור, וועלכע מען האָט מיר

מיט אונדז, נאָך נישט צוגעשטאַנען צו דער אמתער סאַציאַליסטישער רעוואַלוציע. ווי קומט עס? *

איך בין צוריק אין אַסטראַה פיל שפּעטער, נאָכן גראַדואירן פונעם אוניווערסיטעט. איין מאַכט באַזיגט א צווייטע, שטויסט זי אַרויס פון אונדזער געגנט און ווערט מיט דער צייט אליין פאַרשטויסן. די שטאָט איז שוין געווען ביי דער רויטער אַרמיי אין די הענט, איבער-געגאַנגען צו דער פּוילישער אַרמיי, איז איצט צוריק אין די הענט פון סאָוועטן-פאַרבאַנד... קרבנות, אומשולדיקע קרבנות פאַלן אַלעמאַל, אַבער קיין גרויסע ענדערונג קומט נישט אין דער זיכערקייט מיטן מאַרגן. אַט האָבן מיר איבערגעלעבט א מערקווירדיק בילד פון מלח-מה — א באַגעגעניש מיט דער קאָוואַלעריע-אַרמיי פונעם קאָזאַקישן גענעראַל בודיאָני. ווי א ריזיקער שטורם האָט זי זיך דורכגעריסן דורך דער שטאָט מיט געשרייען פון צעהיצטע קאָזאַקן: „גיב אָפּ וואַרשע!“ פערד מיט ריי-טער-קאָזאַקן, וועלכע זיינען שוין יאָרן צוואַ-מען און פאַרשטייען זיך אַזוי גוט, לויפן צוגלייך מיט פערד, וועלכע זיינען קיינמאַל נישט גע-לאָפן אין קיין מלחמה; אפשר לוקסוסדיקע רייזעפערד, אנדערע אַרבעטס-פערד, אייניקע אן זאָטלעך, רייטער מיט קאָזאַקישן געווער, אנדערע מיט יאָגד-ביקסן — און מיט די קאָזאַקן פאַרן אנדערע, אייניקע מיט טאַטערישע פנימער — און דער דראַנג אויף דער פּוילישער אַרמיי ערגעץ איז, דוכט זיך, נישט אַפּצושטעלן. אַבער ס'גייט נישט אַוועק קיין וואָך — און דער לויף איז צוריקוועגס; פון אונטער וואַרשע.

אין אַסטראַה באַווייזט זיך דער שטאַב פון דער סאָוועטישער דיוויזיע, אין וועמענס רשות עס איז איבערגעגעבן געוואָרן אונדזער טייל אוק-ראַינע. מיט שרעק הערן יידן, אַז דאָס איז די 44טע אוקראַינישע דיוויזיע מיט די טרויעריק-באַרימטע פאַלקן, וועלכע האָבן געמאַכט אַזוי-פיל שוידערלעכע פאַגראַמען אין יידישע שטעט: דער צווייטער באַגונסקי, דער טאַראַשטשאַנסקי און אנדערע פאַלקן, אין וועלכע ס'זיינען דאָ פיל געוועזענע פעטלוראַוועס, וועלכע האָבן זיך באַקערט צום באַלשעוויזם נאָך א פאַרלוי-רענער שלאַכט. זיי האָט ווייניק אויסגעמאַכט, אין וועלכער אַרמיי זיי זיינען איצט. פאַגראַמען האָבן זיי געמאַכט, וווּ זיי האָבן געקענט. אַבער מיין שרעק פאַר דער יידישער אַסטראַה איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין איבעראַשונג, ווען איך האָב זיך באַקענט מיטן פּאָליטיקאַם פון דער

די ארמיי צעשאסן און פארברענט, אבער נוסקע איז נישטא. כ'הער א פויגל זינגען הויך איבער מיר. נאך א פויגל ענטפערט אים ערגעץ אין פעלד. שטעל איר זיך אפ, לייג אוועק דעם שווערן זאק, זעץ זיך אויף אים זיך אביסל אפרוען, זיך באטראכטן. „איז נאך דא ערגעץ א פלאץ אויף דער וועלט, ווו מענטשן קענען הנאה האבן? מען קען זיצן מיט דער משפחה, מיט פריינט און שמועסן, שמועסן אפילו וועגן גאר געוויינלעכע זאכן? זיך פרייען שטילער-הייט? איז דאס פאר מיר און פאר מייניקע פארביי אויף אייביק?“

מיין גאנץ לעבן, זינט יענעם נאכמיטיק, איז באהויכט פון דער שטימונג אין יענער שעה.

(סוף)

שטארק אנגעזאגט איך זאל מיטנעמען. איך בין געווען זייער מיד און הונגעריק. פון דער ווייט-נס זע איך אין פעלד א טויטן קערפער, באלד נאך איינעם. ווער וויסט פארוואס זיי האבן געקעמפט. איך האב זיך דערמאנט אין מיין קינדהייט-חבר פון אסטראה נוסקע (נתן) פערל-מוטער, וועלכער איז א שטיקל צייט פאר דעם אומגעקומען אין א דערבייאיקן דארף. ער האט „געדינט ביי דער מאכט“, נאכדעם ווי ער איז אהיימגעקומען פון עסטרייכישער געפענגעניש און האט נישט געהאט ווהין זיך אהינצוטון. מען האט אים געשיקט מיט אן אפטיילונג רויטע ארמיער „רעקוויזירן“ ברויט אין יענעם דארף פאר דער ארמיי. די פויערים האבן זיי אלע-מען צעהאקט אויף שטיקער. זייער דארף האט

מוסדות חינוך יהודיים ברובנה שבין שתי מלחה"ע

אברהם קלבן

אומיים וגם ברובנה הוקמו באותה שנה, בנוסף לבתי-הספר הרוסיים, בית-ספר אוקראיני, בי"ס פולני וצ'כי. גם בקרב יהודי רוסיה חל מפנה מכריע; קמה תנועה חזקה לתרבות לאומית. בשנת 1917 נוסדה במוסקבה הסתדרות „תרבות“ אשר הקימה רשת של בתי-ספר עבריים בערים (בקהילות) הגדולות בהן ישבו יהודים.* גם פעילי הציונים ברובנה נזדרזו לד-אוג להקמת מוסדות חינוך מודרניים, וכך הוקם בעיר ב-1918 הגן הראשון שהתנהל בעברית וב-1919 נפתח גן-ילדים שני. ביזמתו של יעקב אדל (עדיני) הוקם באותה שנה על „ווליה“ שבצפון העיר בית-ספר עממי עברי ובית מחסה ליתומי המלחמה והפרעות באוקראינה, ש-מנה כ-120 בנים ובנות. יעקב אדל נתמנה מנהל הראשון של המוסד עד עלותו לארץ יש-ראל ב-1920. ב-1919 הוקמה גם הגימנסיה „תרבות“. עקב השינויים הפוליטיים שחלו על אדמת ווהלין עם סיום מלחה"ע הראשונה וב-תקופת המעבר בשנים 1918—1920 (מלחמת האזרחים באוקראינה, המלחמה בין פולין ורוסיה הסובייטית) נתקלו מוסדות החינוך היהודיים בקשיים רבים ורק לאחר חידושה של עצמאות פולין על אדמת ווהלין המערבית הלכו והתפתחו מוסדות החינוך היהודיים ברובנה.

קהילת רובנה גמנתה עם הקהילות הגדולות של ווהלין. כמו בכל הערים בוהלין היתה גם אוכלוסיית העיר רובנה מגוונת מבחינת המוצא הלאומי; יהודים, פולנים, אוקראינים, רוסים, צ'כים — כשכל פלג חי את חיו במסגרתו הוא. ברובנה היוו היהודים רוב, ועובדה זו שיוותה לעיר אופי יהודי; בשבת היו כמעט כל בתי-העסק ובתי-המלאכה סגורים ואווירת חג הורג-שה בכל רחוב. יהודי רובנה היו ברובם שומרי מצוות ומסורת וחלק ניכר מהם נטה לחסידות שהייתה שורשים עמוקים מראשית צמיחתה. התנועה הציונית אף היא כבשה לבבות בקרב יהודי העיר. ביוזמתם של הציונים הושתתו ב-עיר בתחילת המאה ה-20 יסודות החינוך וה-תרבות המודרניים; הוקמו בתי-ספר בהם למדו מאות תלמידים ותלמידות.

השאיפה לבתי-ספר לאומיים מודרניים נת-עוררה בקרב עמי רוסיה המדוכאים כולל היהודים בשנת 1917 עם התמוטטותו של משטר הצאר. בכל רחבי הקיסרות הוקמו בתי-ספר ל-

אוכלוסיית רובנה בתקופה שבין שתי מלחה"ע

שנה	כלל האוכלוסייה	יהודים
1921	30.482	21.702
1931	40.612	22.737
1939	50.000 (בערך)	30.000 (בערך)

* הסתדרות „תרבות“ חרבה כליל בברית המועצות באשמת „היווסקציה“.

לורמיה השונים של הציונות. ביניהם חה"כ אליעזר שוסטק, שר הבריאות לשעבר, שלמד בישיבת "עץ-חיים" והיה פעיל בבית"ר.

כאמור תמכו רוב יהודי רובנה בתנועה הציונית. מספר תומכי ה"בונד" היה קטן והשפעתם בחינוך ירדה לגמרי בשנים האחרונות של לפני המלחמה. ב-1917 הוקם בעיר ביוזמתם של פעילי ה"בונד" בית ספר יסודי ע"ש שלום עליכם. היו בו שש כיתות ולמדו בו בנים ו-בנות. שפת ההוראה היתה יידיש, ועברית למדו התלמידים כשפה. מנהלת בית הספר היתה לאה חסון. בראשית שנות השלושים למדו בו כמאה תלמידים. משהתפתחה רשת בתי הספר של "תרבות" עברו הרבה תלמידים לבתי הספר העבריים.

בתקופה ההיא היו ברובנה, בנוסף לגימנסיה "תרבות", עוד שתי גימנסיות יהודיות: "הגימנסיה המתמטית" ו"אשוויאטה". שפת ההוראה במוסדות אלה היתה פולנית, ועברית למדו כשפה. שני המוסדות הוקמו אחרי מלחמה הראשונה. בראש הגימנסיה המתמטית עמד הרופ' ברלינר, מתמטיקאי ומחנך ובראש ה"גימנסיה" "אשוויאטה" — הד"ר פלאשנר. מספר התלמידים היה בגימנסיה המתמטית כ-160 ובגימנסיה "אשוויאטה" כ-250 (בשנת 1934). לבתי-ספר אלה היו זכויות של מוסדות חינוך פולניים-ממשלתיים שהעניקו לתלמידים עם סיום הכיתה השמינית תעודות בגרות, המקנות להם נושאים אפשרות ללמוד באוניברסיטאות בפרו-לין. זכויות אלה לא היו לגימנסיה "תרבות" ברובנה. פני רוב הבוגרים של "תרבות" היו לארץ ישראל ורבים מהם נתקבלו לאוניברסיטה העברית ולטכניון. "הגימנסיה המתמטית" התקיימה עד 1935 ורוב תלמידיה עברו לגימנסיה "אשוויאטה". בשנת הלימודים 1938/39 למדו ב"אשוויאטה" כ-350 תלמידים.*

תשומת לב מיוחדת בציבור היהודי ניתנה לפיתוח חינוך מקצועי. בתקופה שאנו דנים בה התקיימו ברובנה בית ספר יהודי תיכון למסחר ומשנת הלימודים 1938/39 בית ספר מקצועי לבנות "אורט" בו למדו בוגרות בתי-הספר העממיים גזירה ותפירה וכן התקיים ב"עיר מרכז להכשרה מקצועית לבנים בו למדו חשמלאות. בשנת הלימודים 1938/39 למדו ב"אורט" כ-120 בנים ובנות.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם חלו שינויים ב-

במרוצת הזמן נפתחו בעיר שלושה בתי-ספר עממיים עבריים "תרבות" בני שבע שנות לימוד; מנהל ביה"ס העממי "תרבות" א' היה דוב רוזין; מנהל ביה"ס "תרבות" ב' ליד ה"גימנסיה" "תרבות" היה יוסף קרשינסקי, ומנהל ביה"ס "תרבות" ג' על הווליה היה א. בוק-סר. מנהלה הראשון של הגימנסיה "תרבות" היה משה קיפר (נחשון), מורה למתימטיקה, שהגיע מקייב. אחריו, החל משנת 1925 ניהל את הגימנסיה ד"ר יששכר רייס.*

★

בתי הספר העבריים ברובנה העניקו לחניכים ערכי יסוד אנושיים כלליים וגאווה לאומית, מורשת אבות ואהבת ארץ ישראל. רוב התלמידים במוסדות "תרבות" היו משכבות המעמד הבינוני-העממי שבעיר. ההורים תמכו בתנועה הציונית. אהבת העם וארץ ישראל היא שהנחתה אותם לשלוח את ילדיהם לבתי-הספר "תרבות". שהחרדים ברובנה לא נמנו עם הקנאים ורבים מהם שלחו את ילדיהם לבתי הספר "תרבות".

השנים היו בשביל הרבה הורים לא קלות. היו גם מקרים שהורים הדקו את החגורה כדי לשלם את שכר הלימוד בו בזמן שבבתי הספר הממשלתיים-הפולניים היו הלימודים חינם. ב-שנת הלימודים 1938/39 למדו בבתי הספר "תרבות" ברובנה כאלף תלמידים. את המורים הנ"ל קו ברור: לחנך את הנוער על בסיס של מקורות היהדות. הרעיון הלאומי תפס את מקום המרכזי בתכנית הלימודים של בתי-הספר "תרבות" וקיומנו הלאומי ורעיון שיבת ציון עברו כחוט השני בכל דרכי ההוראה.

היו ברובנה מוסדות חינוך עבריים נוספים, שגם בהם למדו מאות תלמידים; "תלמוד תורה" בפיקוח הנהלת הקהילה; ביה"ס יסודי "תח-כמוני" בפיקוח "המזרחי" ושתי ישיבות — "ישיבת עץ חיים" והישיבה מקוריץ של ה"עילוי מזוויהל" שעברה לרובנה ב-1936 והתקיימה בבנין חדש שנבנה ברחוב יאסנה על ה"ווליה. יצויין שמספר מורים של בתי הספר העבריים עלו לפני המלחמה לארץ ישראל, ביניהם יוסף ברקובסקי, י. בורשטיין, מנחם גל-רט, אבנר יוסילביץ' (ישראלי) א. רוכל. כן עלו באותן שנים רבים מבוגרי בתי הספר העבריים כולל תלמידי הישיבות אשר הצטרפו

* ראה מנחם גלרט, הגימנסיה העברית "תרבות" ברובנה, ירושלים, תשל"ג; זלמן ליבנה, על ד"ר יששכר רייס, "ילקוט מורשת" חוברת כ"ב עמ' 159, כסלו תשל"ז.

* בפיקוח חברת "אשוויאטה" היתה גימנסיה בית ספר תיכון למסחר וגן ילדים. שפת ההוראה במוסדות אלה היתה פולנית.

התוכניות לבתי ספר סובייטיים כולל בתי ספר יהודיים. בעיר הוקמו בתי ספר רוסיים, אוקר-איניים, פולניים וכן 3 בתי ספר יהודיים בני שבע שנות לימוד ובית ספר תיכון בן עשר שנות לימוד.

בבתי הספר היהודיים בטלה שפת ההוראה העברית והחליפה ביידיש.* למרות חיסולן ה-רשמי של בתי-הספר היהודיים הפרטיים ברוב-נה המשיכו מאות ילדי ישראל ללמוד עברית באופן פרטי. קבוצות קטנות בנות חמישה, ששה תלמידים היו מתאספים ולומדים אצל מורים פרטיים עברית, תנ"ך ותולדות עם ישראל. יצוין שכמה "חדרים" מסורתיים המשיכו להתקיים ברובנה עד חורבן הקהילה בסתיו 1941.

רוב המורים שעבדו לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה בבתי הספר היהודיים המשיכו לעבוד בהוראה בבתי הספר הסובייטיים שהוקמו בעיר ובאותו זמן למדו בקורסים להשתלמות שהיו על-יד המכון הפדגוגי ברובנה. המכון הפדגוגי הוקם בפברואר 1940 בבנין הגימנסיה הפולנית של ה"אוסדניקים" על הגראבניק. במכון היו שלוש מגמות: למתימטיקה ולפיסיקה, לשפות ולספרות אוקראינית ורוסית ול-היסטוריה. הרוב הגדול מהמורים שעבדו בהוראה במכון היו אזרחי ברית המועצות, "הוותיקים" שהגיעו לרובנה ב-1940 מערי אוקראינה המזרחית. ורק מעטים היו מבין מורי הגימנסיה סיות לשעבר. בין התלמידים היו אוקראינים, רוסים, פולנים ויהודים. עשרות תלמידים בוגרי בתי הספר היהודיים כולל הגימנסיות, "תרבות" ו"אשוויאטה" המשיכו את לימודיהם במכון הפדגוגי, ביניהם היו גם חברי תנועות נוער ציוניים שנשארו נאמנים לרעיון הציוני. בין התלמידים היו גם פליטים ממערב וממרכז פולין שנכבשה ע"י הגרמנים. הפליטים הגיעו לרובנה בסתיו 1939. מספר תלמידים תושבי רובנה וכן מהפליטים נטו לקומוניזם והיו פעילים בתנועה הקומוניסטית בפולין, בתנאי מחתרת בשנים שלפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. יצוין שבין הסטודנטים היהודיים לא היו מלשינים ולא היו רדיפות ומאסרים. רובם קבלו מילגות מהממשלה. חברי תנועות נוער ציוניים שמרו על הקשר ביניהם וכן גם יצרו קשרים עם בני נוער יהודי סובייטי שלמדו באותו מכון.

דעת הציבור היהודי בפולין על הנושא חינוך למקצוע כולל "חינוך למסחר". באותם ימים החלה חדירה של הפולנים למקצועות המסחר והפקידות הבנקאית וכידוע עבדו במקצועות אלו רבבות יהודים. הפולנים הקימו בערים הגדולות בתי ספר תיכונים למסחר ובמגמה מוצהרת להתחרות ביהודים ולהוציאם מחיי הכלכלה. ברובנה הוקם עוד בשנות העשרים בית ספר תיכון למסחר בשביל הנוער הפולני. כתוצאה מהתפתחות זו התחילו גם היהודים ליסד בתי ספר מסוג זה בשביל נוער יהודי. בשנת 1931 נפתחו ברובנה קורסים להנהלת חשבונות. הקורסים שמשו ליסוד לבית הספר למסחר שהוקם ב-1933. מיסדו של בית הספר היה מר דכי יוזוסברג. שפת ההוראה במוסד היתה פולנית. משנת 1935 עמד בית הספר תחת פיקוחה של חברת אושוויאטה. לבית הספר היו מתקבלים בנים ובנות אחרי סיום בית ספר עממי של שבע שנות לימוד ובו למדו שלוש שנים. המוסד הקנה לחניכיו השכלה כללית-עיונית, השכלה מקצועית והכשרה בשטח ה-מינהל והטכניקה המשרדית של בתי מסחר ובנקים וכן חינוך לאומי כולל ידיעת תולדות עם ישראל והשפה העברית. במסגרת 2 שעות בשבוע. למוסד יצאו מוניטין בערים ועיירות ווהלין ורבים מבוגרי בתי-הספר העממיים כולל "תרבות" המשיכו את לימודיהם בבית הספר התיכון למסחר ברובנה. האווירה החינוכית ורמת הלימודים ששררו בו הניעו את השלטונות להעניק למוסד זכויות של בית ספר ממלכתי. בשנת הלימודים 1938/39 למדו בו כ-200 בנים ובנות.

אולם על אף ריבוי מסגרות החינוך היהודי-דיות בעיר, חלק ניכר של ילדי ישראל למדו בבתי ספר ממשלתיים כלליים עממיים. בנוסף ללימודיהם בבתי הספר הפולניים רובם למדו עברית ולימודי קודש אחרי הצהריים ב"חדרים" המסורתיים ואצל מורים פרטיים. רוב הילדים ידעו להתפלל והבינו את פירוש המלים של התפילות.

הרוב הגדול של תלמידי בתי הספר היהודיים וכן גם של הממשלתיים הצטרפו לארגוני נוער ציוניים. בשנים שבין שתי מלחמות עברו מאות בני נוער הכשרה בקיבוצים והתכוננו לעליה ואכן, רבים הצליחו לעלות לארץ ישראל. פעילותו העניפה של היישוב היהודי בתחום החינוך הופסקה עם פלישת הגרמנים לפולין בספטמבר 1939, זמן קצר אחרי כינון השלטון הסובייטי ברובנה בסתיו 1939, החלו להתגבש

* מנחם גלרטר, "הגמנסיה העברית תרבות ברובנה" עמ. 69 — 71, ירושלים תשל"ג.

ביידיש ובעברית ובאותה הזדמנות היה מתגלה בפנינו ד"ר מ. ברגמן היהודי העממי, אוהב הפולקלור. רעייתו לבית אלברט, היתה גם היא מורה בתיכון למסחר.

המורה אורי ורברג, מורה לפולנית וגרמנית גם הוא נתמנה חבר היודנראט; כאשר פנה אל הגרמנים וביקש מהם הסבר לחטיפת אנשי שים בדרכם הביתה מעבודה מפרכת למען הצבא הגרמני, ענו לו: „התכבד, והצטרף גם אתה אליהם” ורברג היה בזמנו חבר הנשיאות של איגוד המורים התיכוניים ברובנה, מורה לגרמנית.

נציין כאן אחדים מבין המורים של המוסדות הינוך היהודיים ברובנה שניספו בשנות השואה. המורים של בתי הספר גימנסיה „תרבות”: יצחק ברקובסקי, אליעזר בוסליק, יוסף קרשי-נסקי, יעקב קרוליק, ארנולד גריצמן, פנקה זייד-מן וליב ליסיצה — מגימנסיה „תרבות”.

אברהם בוקסר, מ. למברג — מורה לזמרה ולמוסיקה. מפיו שינינו את שירי ארץ ישראל. סוניה אוכלרנר, הגב' ויינברג.

ד"ר פלאשנר, ד"ר משה ברגמן, אורי ורברג, א. ויינברג, אכסלברד, ד"ר שפכט, י. פרדס, מרדכי יוזוסברג, הגב' אלברט, והגב' סיוזינב. — ממוסדות „אשוויאטה”.

גורלם של כל יתר המורים והמחנכים ברובנה לא ידוע לנו. תנצב"ה ויהא זכרם ברוך.

★

כאחד משארית הפליטה מן הקהילה הקדושה הגדולה, חזרתי לרובנה בשלהי אוגוסט 1946 אחרי ששחררתי מהצבא האדום. משדרכה רגלי שוב על אדמת רובנה לא מצאתי לי מרגוע. לא מצאתי את הורי, את אחי ואת יתר בני משפחתי הגדולה. לא מצאתי את מורי ואת חברי. היתה בהם יד הארורים!

שלושה ימים בלבד נשארתי בעיר הולדתי רובנה בה ביליתי את ילדותי ואת שנות נעורי. היה זה בקורי האחרון ברובנה, ששוב לא ארצה לראותה עוד.

ב־22 ביוני 1941 פתחה גרמניה במלחמה נגד ברית המועצות. לא עבר שבוע ימים ורוֹב־בנה נפלה בידי הגרמנים. רק מעטים מהמורים והחניכים של מוסדות החינוך היהודיים ברובנה הצליחו להמלט ולעבור לפנים ברית המועצות לפני כבוש העיר, מהם גויסו רבים בשנות המלחמה לצבא האדום. אחדים יצאו מהעיר הכבושה והצטרפו לפלוגות פארטיזניות. עם כיבוש העיר הוקם היודנראט. עם חבריו נמנו גם המורים ד"ר משה ברגמן, ד"ר פלאשנר ואורי ורברג, כולם שלטו בשפה הגרמנית.

★

בחלקו של היודנראט ברובנה נפלו אותם תפקידים שאיפיינו את המוסד הזה בקהילות אחרות; תשלום קונטריבוציות ומסירת דבר־ערך לגרמנים, אספקת מיכסות אנשים לעבודת־כפייה, חלוקת מנות מזון ועירות שהוקצבו ליהודים. חברי היודנראט, המורים ד"ר משה ברגמן ואורי ורברג היו בין הראשונים שהתנגדו לכובשים כאשר נודע להם על תכניות השמדת היהודים ברובנה. הם סירבו לשתף פעולה עם הגרמנים ושילמו בחייהם. כאשר הד"ר משה ברגמן נצטווה על ידי הגרמנים למסור יהודים ל„יישוב מחדש” הוא אמר להם כי הוא יכול למסור רק את עצמו ואת משפחתו. זמן קצר לאחר מכן התאבד.

כתלמידו של הד"ר משה ברגמן — המורה להיסטוריה כללית, הנני זוכר אותו באהבה וב־הערצה. בשבילנו התלמידים הוא היה דמות נמרצת. פדגוג בר־סמך, לימד וחינך כאחת ונטע בתלמידים הרבים את האהבה להיסטוריה ולספרות. הוא נולד ב־1899 בעיר ברזן במזרח גליציה. גדל בבית דתי מתקדם. למד בגימנסיה הממלכתית בעירו. ב־1920 סיים את לימודיו כד"ר לפילוסופיה והיסטוריה באוניברסיטת טה בווֹינה. בשנת 1921 הגיע לרובנה ולימד במוסדות החינוך „אשוויאטה”. ד"ר משה ברגמן אהב את הנוער. מנהג היה בגימנסיה לערוך בחנוכה ובפורים חגיגת תלמידים משותפת וזוכר אני את שיריו העממיים שהיה שר

במלאות 40 שנה לנצחון על גרמניה הנאצית

היכינו לכנס העולמי בישראל ב־5—9 במאי 1985

ולכנס העולמי של יוצאי ווהלין ב־13 במאי 1985

מענטשן אין שטעטל

אנשים בעיירה

היה זה רק אתמול

מאיר טובלין

לנסיעה, גם לכרטיס כניסה — אין. ולשמוע — רוצים מאד.

...מנדל צוקר, מנדל בן הרב, גבוה, צנום, בעל פנים מעודנות, הנהו עומד ומרצה על חנוכה. על נחשול הגבורה העברית המוביל לעצמאות; גם הנר הקטן שהפך לאבוקה מאירה לדורות. מנדל מדבר (בן-הרב ב"לאן" של פייארברג?) ורואה אני את הכתמים האדומים בפניו החיוורות. עיניו לוחטות. הוא תובע. הוא מחמם בדבריו לב ודמיון. מי יטיל ספק באמינות דבריו?

ומנדל זה — כשחקן ב"בן הכפר", ב"מוטקה גנב" וכו' וכו' — שחקן בעל שיעור קומה! או כבמאי, עם המצאותיו, שרק אצל במאים גדולים יכולתי לראות אחרי כן כדוגמתן... או — יצחק סגל בתפקיד דרמטי. עם "מלעות". עוד מצלצלות באזני קריאות היאוש שלו ב"אל נקמות", כאשר נודע לו שספר התורה לא שמר את בתו היחידה מחטא. מחאה, יאוש, אכזבה, יסורי-אב ורגשות אשם. איפה למדת כל זאת, איציק?

הירשל פל. יפה תואר. זריז. שוחה בים הספרות העולמית ועושה כבתוך שלו. פותח לפנינו שערים בפילוסופיה, בספרות הקלאסית ובספרות תנו אנו. הורס את האופקים הטורציניים הציורים ומוציאנו למרחב, לעולם הספרות, האמנות והמחשבה. והנה הוא מגיש לך צדקת-חלכאים כעל גבי צלחת... הנה הוא קורא "צור עצמות" — שיר על פרעות בישראל, "אלהים בשמים, רצית עולות — הא, זלול!" קולו כאילו חנוק, שקט, אך הקירות רועדים ואתם — כל-כולך... וכו' וכו'. קומיקאים — ואסתטים. אינטליגנטים — ועדיני נפש. סופרים ומשוררים. מבקרים ומרצים. חלוצים...

...התנועה הציונית-חלוצית בעיירה היא פרק בפני עצמו, כמובן. הפרק היפה ביותר בסיפור הנוער בעיירה. הנהירה לקיבוצי הכשרה, כדי לעלות ארצה, "אנו עולים ושרים, אנו שרים ובונים". חלום שרבים לא זכו להגשימו...

...אני ממשיך בחזיונותי. רואה אני את בני הנוער אחד אחד וכה עד שאני מגיע מהם — אתורה. אל דור ההורים, אל השורשים. אף הם פרק עשיר ורבגוני. פרק בפני עצמו. ועוד ידובר בם.

...עיירה יהודית ככל שאר העיירות בוהלין. טורטשין. כשלעצמה — לא כלום. במפת העולם פחות מנקודה. תאמר: כל העיירות דומות. והרי סיפרו גם סיפרו עליהן. תבן אתה מכניס לעפריים? אך מה ממני יהלוד. הנה אני מתבדד בפינת גוף רוגע. עוצם עיני — ומעביר לנגדן את העיירה על אנשיה. האמנם, יום אתמול הוא שחלף ואיננו? והרי הכל חי, חי... ימים שטופי שמש. שמים כחולים. עיירה טובלת בים של ירק. אחו מדשיא. שדות דגן וחיטה, שעורה ושיבולת שועל. גני פרי וירקות. היער סמיליו עם ארגיו הענקיים. הנחל הזורם לרגלי ביתנו. הגשר המשופע אשר בקרבתו היינו קוטפים קני-סוף לחג השבועות והעיירה — קטנה, אך הומה חיים. יהודים סוחרים, חנוונים, בעלי-מלאכה, דלפנים במחילה מכבודם, אך עשירים ברוח. כפי שהם הבינו זאת. בתי מד-רש, תלמודי-תורה, קופת גמ"ח, מעות חיטין לפסח, ימי חג מרנינים את הלב, רביים, חסידיים, שמחה ועצבות. חיים. מקוים. בוטחים ב"כל-יכול" עיירה — מדינה שלמה בזעיר-אנפין. הנוער. זהב בלי מירכאות. מוגבל במצבו הכלכלי, בחינוך, בתרבות — פורץ הוא מד' אמותיו הצרות כשהוא שואף ללמוד ולדעת, לבנות וליצור. והנה — שני זרמים אדירים: ההתעוררות הלאומית עם הצהרת בלפור והמהפכה הרוסית הגדולה על התקוות הרבות שהעוררה בקרב חלק של הנוער היהודי.

בתחילה — עדיין מקוים שבת אחים גם יחד. ההבדל אינו חריף עדיין. קוראים, לומדים יחד, מתווכחים. רוכשים ספריה משותפת. כל פרוטה תירצה. ערבי קריאה. משפטים ספרותיים. מקטרגים ומסנגרים. בחום. בהתלהבות. בידע רב. לאט לאט נוצרות האידאולוגיות. נוצרים חוגים. ימין — שמאל. פעולה ציונית. בית-ספר תרבות, תחיית השפה העברית ומאידך גיסא — שלטון הפרולטאריון ובי"ס עממי בשפת יידיש... הנהיהם חברי וחברותי מהימים ההם. רוצה לומר: מאתמול. מוכשרים. אידיאליסטים. עם חוש מפותח ליופי. לאסתטיקה. לפיוט. חובביים את הספר הטוב. את השיר היפה. מוסיקה. תיאטרון. ספרות יידיש ועברית והספרות העולמית. הולכים ברגל ללוצק כדי לשמוע את שלום אש. את יצחק גרינבוים וכו'. כי כסף גם

די באבע מנוחה

יהודה מערין

סטיניעץ און אין די ארומיקע שטעטלעך און דערפער.

אין די שפעטערדיקע יארן האט זי שוין אירע קענטענישן נישט געדארפט נוצן פאר פרנסה. „דאנקען גאט דערפאר“ — פלעגט זי זאגן. — „מינע קינדער, זאלן לעבן, לאזן מיר נישט ארבעטן צו שווער“. אירע צוויי זין אין אמעריקע און א זון מיט א טאכטער אין מאנטי-וויטש און אין קאנעל זענען אלע געווען פאר-מעגלעכע מענטשן און זיי פלעגן איר צושיקן גענוג געלט אויף צו לעבן ברייט.

— „פארוואס, אויב אזוי, הארעוועט איר, באבע מנוחה?“ — פלעגט מען איר פרעגן.

— „וואס הייסט“ — פלעגט זי ענטפערן — „מ'דארף דאך מיר האבן“...

דאס איז געווען דער סוד פון איר הצלחה. מ'האט איר געדארפט האבן. נישט יעדער האט געקאנט אנקומען צו א דאקטער אדער צו א קוואליפיצירטער באנע. זי האט געוואוסט ווער עס דארף זי, ווער עס נויטיקט זיך אין איר. אט פלעגט מען זי זען אריינגיין אן איינגעבוי-גענע אין דעם איינגעבויגענעם הייז, ווו מ'האט זי דארט זייער גוט געקענט, מ'האט שוין גע-ווארט אויף איר... אט איז א פרוי געגאנגען צו קינד און זי, די באבע מנוחה, האט פאר-קאטשעט די ארבל און זיך גענומען צו דער מלאכה, זי האט אפגענומען דאס קינד. מיט איר האט מען זיך געפילט עפעס זיכערער, און זי פלעגט ברענגען אין יידישע היימען דעם ערשטן מזל-טוב, די ערשטע בשורה, אז א יידיש קינד איז געקומען אויף דער וועלט. אבער מיט דעם פלעגט זיך נאך נישט ענדיקן איר שליחות: פון איר קלימקע פלעגט זי שטילער-הייד ארויסנעמען און איבערלאזן א ביסעלע צוקער, א ביסעלע רייז פאר דער געווינערין, א מלבוש פאר דעם ניגעבוירענעם עופהלע...

שטענדיק פארטאן, שטענדיק אין באוועגונג, האט זי זיך נישט באגענוגט בלויז מיט ברענגען א רפואה און א מזל-טוב אין יידישע שטובן. געבויגענערהייט האט זי געטראגן אויך אנדערע מצוות. אט דארף מען אדורכפירן א שידוך, אט דארף מען חתונה מאכן א יתומה; און די מצווה פון הכנסת כלה דארף מען אויך מקיים זיין, און דא דארף מען איינארדענען א יתום אין בית יתומים, העלפן אים לערנען א פאך, אויספראווען וועמען אין וועג קיין ארץ ישראל. מ'האט זי קיינמאל נישט געזען זיצן, זי האט קיינמאל נישט גערוט...

אן אינטערעסאנט און באליבט געשטאלט אינעם שטעטל האראדאק איז געווען — די באבע מנוחה. אזוי האט מען זי גערופן, און אזוי האבן זי יונג און אלט געקענט. א באבע איז זי געווען פאר יעדן. איר איינגעבויגענע געשטאלט, מיטן שטעקן אין איין האנט און מיט א קוישל אין דער צווייטער, איז זי ביי יעדן געווען באליבט און היימיש. זי פלעגט גיין לאנגזאם, אפשר צוליב איר איינגעבויגע-קייט, און עס פלעגט זיך אויסדאכטן, אז זי זעט נישט קיינעם — אבער, ניין, זי האט יעדן איינעם געזען, געהאט פאר יעדן א גוט ווארט, און א הארציקער שמייכל האט זיך אראפגע-גאסן פון איר אלט צעקנייטשטן פנים, וואס איז אבער געווען מלא חן.

איר קוישל איז געווען א געהיימעניש. שטענ-דיק פול אנגעפאקט מיט מעל, גרויפן, א קליין ביסל צוקער, זייף און אנדערע גוטע זאכן. און א פאר מלבושים אין א באזונדערן קלימקע-קל. און צו דעם נאך א קליין סודותדיק פעקע-לע: אירע רפואות און מכשירים, מיט וועלכע זי האט געבראכט א רפואה צו די אלע, וואס האבן זיך אין איר גענויטיקט: א צענדליק ווינט-באנקעס, א פלעשעלע ספירט, געוואשע-נע-און דאך נישט איבעריק ריינע באנדאזשן, אלערליי קרייטעכצער, ווי ליפאוו צווייט צום הוסט, בערעזע צו אן אפענער ווונד, האניק-טייגלעך צו א געשויר אדער א פארונקל, ווי אויך עפעס אן אלטמאדישע כירורגישע שער אפצושניידן דעם ניפל ביי א נייעגעבוירן קינד פון דער מאמען. דאס אלץ האט איר געדינט אין איר פארצווייגטער ארבעט, וואס נישט יעדער פלעדשער איז געווען מסוגל אויסצופירן. חוץ די אלע רפואות און מכשירים, וואס זי האט אנגעווענדט קעגן קראנקהייטן, פלעגט זי אויך אפשרעכן אן עין הרע ביי וועמען מ'האט געדארפט.

אירע גרויסע „רפואה-קענטענישן“ זענען אין שטעטל געווען גוט באוואוסט פון לאנגע יארן, נאך פון די אמאליקע צייטן אין הארא-דאק, ווען זי האט געמוזט זארגן וועגן חיונה פאר אירע קינדער און פארן גאנצן הויז-גע-זינד. דעמאלט איז זי נאך געווען יונג און דאס אריבערגיין צופוס פון האלויז קיין הא-ראדאק און אין די ארומיקע דערפער, איז פאר איר געווען א שפילעכל. מ'האט זי געקענט אין דער גאנצער געגנט און אפילו ביז ווייט — אין קאלק, אין טראיאנאווקע, אין מעליניצע, טרא-

אבער באלד פלעגט זי, געוויינלעך, א פרעג טאן: „און וואס קאכט איר אויף מיטיק?“ און אזוי פרעגנדיק פלעגט זי צוגיין צו דער קיך, אריינקוקן אין טאפ אריין און מיטן קאכ- לעפל א מיש טאן אין דער גרויסער טשוגונע- נער כלי, ווו עס פלעגט זיך קאכן א שיטערע קארטאפל-זופ.

— „א מאגערן מיטיק, נעבעך, קאכט איר, קינדער מיינע“, — פלעגט זי א זאג טאן, און ארויסגראבלען פונעם קלימק א פעקעלע איינגעוויקלט אין פאפיר און פון דארט אריי- ווארפן אין טאפ עפעס צום פארבעסערן, וואס ס'האט געשמאקער געמאכט די קארטאפל-זופ. און נאכן ארויסגיין פלעגט זי זיך דערמא- נען און אריינשרייען פון יענער זייט טיר:

— „יא, קינדערלעך, איר זייט שוין שולדיק א מאיאנטעק פאר מילך. איר הערט די קי מעקען. זאל ווער אראפקומען מיט א פאסודע נעמען מילך. אבער געדענקט, מיט א מילכיקער פאסודע, אנישט קריגט איר מער קיין טראפן מילך נישט פון מיר“.

ס'איז ווינטער, א שניי, א פראסט אינדרויסן. די חברה קיבוצניקעס זענען אוועק — ווער אנהאקן האלץ, ווער צו דער ארבעט אין טא- טאק — אבער אין קיבוץ גופא איז נישטא קיין שפענדל צום איינהייצן די הרובעס. וואס טוט מען? געזונט זאל זי זיין, די באבע מנוחה, זאגן די חברה. איר קאמער איז פול אָנגעפאקט מיט טרוקן האלץ — ווי קאן מען דען ביישטיין דעם יצר הרע...

אפגעריסן א ברעטל פון דער קאמער, און דאס האלץ געפינט דעם וועג צו די הרובעס פון קיבוץ. די באבע כאפט זיך אביסל צו שפעט, אז זי האט נישט גוט אויסגערעכנט וויפל האלץ זי וועט דארפן אויף ווינטער.

★

איך דערמאן זיך, דרייצן יאר בין איך אלט געווען. איך בין געזעסן ביים בעט פון דער באבע מנוחה ווען זי איז נפטר געווארן. דאס איז געווען אין א פראסטיקן ווינטער-טאג.

די חברה קדישא האט נישט פארלאנגט, נישט געשטעלט קיין פאדערונגען, אזוי ווי ביי א- נדערע, כאטש זיי האבן גוט געוואוסט, אז מ'קען דא נעמען א שווערע מטבע. די יידן פון שטע- טל האבן זי באגלייט אין א מאסן-לוויה אויף איר לעצטן וועג, און ביי דער שול זענען געהאלטן געווארן הספדים איבער דער באבע מנוחה, וואס איז געווען אן אויסערגעוויינליכע געשטאלט אין דעם שטעטל — א באבע פאר אלעמען, פאר יונג און אלט.

אירע זין אין אמעריקע ווילן זי האבן ביי זיך, זאל זי אויף די אלטע יארן זיך שוין אפ- רוען און שעפן נחת פון אירע קינדער און אייניקלעך — און מ'נעמט זי אראפ קיין אמע- ריקע. האט זי טאקע געשעפט פולע הויפנס נחת, אבער רוען האט זי אויך אין אמעריקע נישט געקענט. דאס איז נישט געווען אין איר טבע. אויך דא האט זי געפונען א ברייטן שטח פאר אירע כלל-טועכצן, אויך דא זענען געווען יתו- מים, אלמנות און נויטבאדערפטיקע, פאר וועמען זי האט געזארגט.

זי האט אבער נישט געקענט איינזיצן לאנג אין דעם גאלדענעם לאנד. טראץ דעם וואס זי האט שטארק ליב געהאט אירע זין און זייערע משפחות, האט זי דאך געבענקט צו דער אלטער היים. זי קומט אלזא צוריק, בויט הייזער און באזעצט זיי מיט שכנים. מ'האט דערציילט, אז קיין דירה-געלט האט זי קיינמאל פאר די אויגן נישט געזען און די שכנים פלעגן אפארבעטן ביי איר פאר די חובות מיט צעהאקן א פורל האלץ אדער מיט פאשען אירע צוויי קי, וועלכע זי אליין פלעגט מעלקן. די חובות פון דירה- געלט פלעגט זי פירן אויפן קאפ, „פון אויס- גווייניק“; און אויב עמיצער האט מקיים געווען מצוות-שמיטה, איז דאס געווען די באבע מנו- חה. איך געדענק נישט קיין פאל, אז אירס א שכן זאל אמאל האבן זיך ארויסגעצויגן פון דער דירה, ווייזט אויס, אז זי פלעגט אלעמאל אדורכ- קומען מיט אירע לאקאטארן. מוחל זיין.

★

צווישן די וואס האבן פארגומען א דירה אין איינעם פון אירע הייזער, איז אויך געווען דער רעוויזיאניסטישער, שפעטער גראסמאניסטישער, קיבוץ. שווערע צייטן האט דער קיבוץ אדורכ- געמאכט, און נישט איין מאל פלעגט די באבע מנוחה אריינקומען און אזוי אוועקזעצנדיק זיך א פרעג טאן: „נו, קינדערלעך, ס'איז שוין ווידער אריבער א חודש און קיין דירה-געלט האט איר אלץ נישט באצאלט“. אויף דעם פלעגן די בחורים איר ענטפערן: „נישט געזארגט, באבעשי, מיר וועלן אייך אפשיקן דעם חוב מיט פראצענטער — פון ארץ-ישראל“.

דערביי פלעגן די חברה איר דערציילן א שיי- נע מעשה וועגן ארץ ישראל, וועגן די יידישע קאלאניעס מיט יידישע פויערים, וואס באאר- בעטן די ערד, און וועגן א יידישן פאליציאנט און וועגן א יידישער מלוכה, וואס בויט זיך דארט. און די באבעשי פלעגט זיך אזוי צוהערן מיט נייגער צו די דערציילונגען, און פלוצים פלעגט זי זיך דערמאנען און א זאג טאן: „יא, קינדערלעך, איך מוז גיין מעלקן די קי“.

משה יוז

פון סארנער פאלקלאר

א פארציע ריצנאייל

אייל? "דריי קאפיקעס דארף דאס קאסטן, שרה-לאה". האט איר לעווין געזאגט.

"דריי קאפיקעס, פאניע לעווין?!" — האט שרה-לאה זיך געוונדערט. "כ'מין אז דאס איז זייער טייער. כ'וועל שוין צוגיין צו באר-זאמען, דעם אפטייקער און כ'וועל פרעגן ביי אים וויפל ס'קאסט א פארציע ריצנאייל..."

בארזאמס אפטייק איר געווען עטליכע היי-זער ווייטער אין דער זעלבער גאס. שרה-לאה איז קוים דערגאנגען. אין בויך בורטשעט דער-ווייל אן אויפהער, אבער דריי קאפיקעס איז נישט קיין קלייניקייט!

אריינקומענדיק אין אפטייק האט זי דער-ציילט דעם אפטייקער בארזאם די גאנצע מעשה מיט די פיש וואס זי האט צוגעגרייט אויף שבת און שוין א פאר גוטע שעה ווי עס דרייט איר און בורטשעט איר אין בויך און זי מיינט אז א פארציע ריצנאייל וועט אוודאי העלפן. "וואס זאגט איר פאניע בארזאם, ס'וועט העלפן?" "יא, זאגט דער אפטייקער, "און דאס דארף קאסטן צוויי קאפיקעס".

באקומענדיק די פארציע ריצנאייל, באצאלט שרה-לאה די צוויי קאפיקעס און זאגט מיט הארץ: "איר וויסט, פאניע בארזאם, כ'וועל אייך זאגן דעם אמת. כ'בין געווען ביי איטשע לעווינען האט ער געוואלט דריי קאפיקעס, מוז איך אים גיין זאגן אז ביי אייך קאסט א פאר-ציע ריצנאייל מיט א קאפיקע ווייניקער..."

איינגעהילט אין דער שאל און האלטנדיק זיך ביים בויך, האט זי, קארטשענדיק זיך אין דרייען, צוריק זיך דערקליבן צו לעווינען. אג-געקלאפט אין טיר און ווען ער איז ארויס, האט שרה-לאה אים געזאגט כהאי לישנא: "פאניע לעווין, כ'האב דאך אייך געזאגט אז דריי קאפיקעס פאר א פארציע ריצנאייל איז צו טייער. זעט איר, ביי בארזאמען דעם אפ-טייקער קאסט א פארציע ריצנאייל נאר צוויי קאפיקעס!"

אונדזער שכנה, שרה-לאה, האט איר גאנצן לעבן ניט געלעקט קיין האניק, בפרט ווען זי איז געבליבן אן אלמנה. דעמלט האט זי געלעבט אין צער און אין דחקות.

א גאנצע וואך, ווייסט נאר איין גאט, ווי זי האט זיך געפייניקט, אבער אויף שבת, האט זי, ווי עס איז, זיך באזארגט מיט פיש, זיי פארטיק געמאכט, אפגעקאכט און ס'איז דא, א דאנקען גאט און גוטע מענטשן, פיש אויף שבת.

אליין, נאר מיט די פיר ווענט, האט זי זיך אוועקגעזעצט עסן א שטיקל פיש, אבער מעשה שטן, אין א פאר שעה ארום האט איר אנגע-הויבן בורטשען און דרייען אין בויך, און וואס שפעטער אלץ שטארקער און שטארקער. דאס, "בורטשען" האט זיך אזוי געצויגן ביז שפעט אין אוונט, אזוי אז מער האט זי שוין ניט געקענט איבערטראגן.

וואס טוט מען? — אינדרויסן איז א קעלט, א זאווערוכע, אבער שרה-לאה האט דאך בא-שלאסן גיין צו איטשע לעווין פון, אפטעטשני סקלאד", וואס געפינט זיך אויף דער צענ-טראל גאס, כדי נעמען א פארציע ריצנאייל... איינגעהילט אין א מאנטל, א שאל אויפן קאפ, האט זי זיך געלאזט גיין צו איטשע לעווינען. זיך קוים דערשלעפט און אנגעקלאפט אין טיר. איטשע איז ארויס צו שרה-לאה און געפרעגט וואס ברענגט איר צו אים אזוי שפעט. דערציילט זי אים אז זי האט אפגעגעסן א שטיקל געפילטע פיש און איצט שטעכט איר און דרייט איר און בורטשעט אין בויך, ממש סכנות נפשות... זי קען שוין מער ניט אויס-האלטן. וויל זי דעריבער נעמען א פארציע ריצנאייל. זי האט דערביי אויסגעקרעכצט, אז צוריק מיט א פאר יאר, האט פאסירט מיט איר כמעט די זעלבע מעשה און א פארציע ריצנאייל האט איר געראטעוועט, "טא וויפל דארף קאסטן, פאניע לעווין, א פארציע ריצנ-"

40 יאר נאכן נצחון איבער די נאציס

קומט צום אלוועלטלעכן צוזאמענפאר אין ישראל
דעם 5—9 מאי 1985

און צום אלוועלטלעכן צוזאמענפאר פון וואלינער
דעם 13-טן מאי 1985

מפנקסו של איש ווהלין בבריגאדה

חיים דו

לעיני: בסך הכול באו כשני מניינים יהודים מבין התושבים ואת כתלי בית הכנסת הגדול מילאו החיילים שלנו. זו היתה תפילה יתומה, בתלל שיממון גדול. הכול מסביב אמר עלבון, לתורה ולעם ישראל כולו.

הרגשתי ביתר כאב מה אבד לנו עם כליונה של יהדות ווהלין ויהדות פולין כולה, העסיסית, הגאה, המעפילה. וי על דאבדין...

קרן-אור יחידה מצאתי בעיר: בית-הספר העברי. לומדים בו ומתרכזים סביבו 120 ילדים, מהם גם על אף התנגדות ההורים. בית-הספר נפתח הודות ליוזמתם של חיילינו — ושני מורים-חיילים שלנו מטפלים בו בהתמדה. בזכות תינוקות של בית-רבן אולי תבוא הישועה, בבחינת מעשה בנים סימן לאבות.

ווהלין ריקה מיהודים (קורות משפחה אחת)

בשיירה האחרונה שהגיעה אלינו מן המזרח, באה גם פסיה, בת-דודתי, צעירה שעברה כל מוראות הכיבוש הנאצי בוהלין. כאשר יצאתי להכשרה בקלוסובה, בשנת 1930, השארתי אורח כמעט-תינוקת. עכשיו עומדת לפני נערה במיטב שנות עלומיה. היא הכירה אותי מיד, אך גם אני יכולתי להבחין בקווי פניה שהיא בת למשפחתנו. הניצולת היחידה ממשפחתנו הענפה. במשך שעות סיפרה מכל שעבר על בני עירנו מאז פלישת הגרמנים.

אבי היה איש מכובד בעירנו ומקובל כהלל-מיד-חכם ובעל-מחשבה. גם בימי הפורענות בגיטו היו באים אליו רבים לשוחח אתו, לשאול בעצתו, לשמוע מפיו מתי, לדעתו, יבוא הקץ לשלטונו של היטלר הרשע. אמא היתה עקרת-בית למופת, בעלת בטחון, עזר כנגד אבא ו-מסורה בכל נפשה לילדיה; שלומם וטובתם היו בראש דאגותיה. שבעה ילדים היינו, מהם — שלושה אחים אנחנו בארץ, ושלושה נשארו עם ההורים בימי המלחמה: גיומקה — הגדול בין הילדים, והקטנים — פסלה ואלחנן. אחותי לאה לא היתה בבית ההורים בשנים האחרונות, כי אם בהכשרה בגרוכוב, מן הפעילים המרכזיים בגיל צעיר ב"החלוץ" וב"החלוץ הצעיר".

את גיומקה העריכו מאוד בעיירה. חברתו היתה רייזלה בלכמן, שנחשבה אחת הבחורות החמודות והמחוננות. אהבה עזה היתה ביניהם. שערותיה הבלונדיות בהירות שיוו לרייזלה מראה ארי ואשה פולנית, מידידות משפחתה

לאחר הופעת הספר „ממדבר מצרים ועד מינכן” — יומנו של איש הבריגדה, (הוצאת „עם עובד” 1972), שהכיל חומר אשר היה שמור אצלי בתיקים מיוחדים, נמצא לי עוד תיק, מתוכו „שלפתי” רשימות נוספות — דברים שראו אור ב„אגרת” („בדד”) וב„דבר” („סופו של היטלר”) וכן הרשימות הניתנות בזה.

ח. ד.

ביקור בפלורנץ

השבוע האחרון עשיתי בפלורנץ. עיר יפה ונעימה. אחד המרכזים המדיניים, הכלכליים והתרבותיים של איטליה. עיקר גאוותה של העיר על עברה המפואר ואוצרות האמנות המכונסים בה. בהיסטוריה של איטליה — פלורנץ אינה רק מושג גיאוגרפי, אלא אסכולה מיוחדת ביצירה ובאמנות, נוסח מיוחד „נוסח פלורנטיני”. מימי הזוהר שבעבר נמזגו בחייהם של אנשי העיר גם בהווה כמה וכמה יסודות הבולטים לעין, מהם הטעם הטוב בתוצרת: בתעשייה, בציור, בשירה.

יש בפלורנץ כיום קהילה יהודית גדולה (לפי המושגים של הזמן הזה): כאלפיים נפש. שמתחתי, לכן, מאוד להודמנות זו. רבים הגעגועים לסביבה היהודית. אולם כאן נחלתי מפח-נפש. יש יהודים בפלורנץ, אך אין סביבה יהודית. לעממיות יהודית — אין זכר וספק אם היתה כזאת גם לפני המלחמה.

יהדות איטליה היא הופעה מיוחדת במינה. זוהי הדרגה האחרונה של טמיעה בין הגויים. ההתבוללות ליחכה יהדות זו עד היסוד. לא רק מבחינה לשונית ותרבותית; גרוע מכך: נשחקה עד דק הרקמה היהודית-השורשית. נישואי תערובת דבר שכיח הוא. רבים המומרים וחלקי משפחות שלמות שלובים בעדה הקתולית. אחרים נושאים יהדותם כמעמסה, כתוספת בלתי רצויה. גם כעת, לאחר השואה האיומה לא ניכרים סימני התעוררות ב„קהילה” זו. יחסית ניצלו כאן יהודים יותר מאשר שאר ארצות השעבוד הנאצי וגם האפשרויות כאן כעת מרובות ואף על-פי-כן אין סימן לרצון ליציאה מבין הגויים, לעלות לארץ. רבים מוסיפים להתנכר לצור מחצבתם, לטשטש כל סימן יהודי ולעקור לנצרות.

בחג השבועות ביקרתי בבית הכנסת שבעיר. שמחתי על ההודמנות (היחידה) להיפגש עם עדה יהודית. והנה, מה עלוב המראה שנתגלה

אחדים. הוא יוצא להצטרף כחבר לקיבוץ ה־
הכשרה במקום.

מכונת צבאית של „המרכז לגולה“, שיצ־
אה ממילאנו דרומה, הסיעה אותנו עד לצומת
דרכים בקרבת פירנצולה. משם המשכנו ברגל
קילומטרים אחדים בדרך־עפר. תוך כדי הליכ־
תנו יחד סח לי הבחור מקורותיו בשנות המל־
חמה וממה שעבר עליו לאחר המלחמה.

הוא — יליד לבוב. הוריו הגיעו לשם לאחר
נישואיהם מעיירה קטנה בוהלין. יהודי לבוב
שתו את קובעת כוס התרעלה ככל היהודים.
בגליציה המזרחית, נועד ליהודים מקום מיוחד
להשמדה המונית, הלא הוא מחנה המוות ב־
בלז'ץ. מחנה בלז'ץ, יצא שמו לדראון כבית־
מטבחיים לבני אדם, על כל מתקניו הרצחניים.
במחנה־אימים זה הורעלו ונחנקו, נשרפו והומ־
תו במיתות משונות יהודי גליציה לרבבותיהם.

הרבה ידידים לא־יהודים היו לאביו בלבוב,
שעמד אתם בקשרי מסחר, אך בבוא ימי השו־
אה לא נמצא ביניהם מישוהו שיושיט ידו לה־
צלת המשפחה. יוצאת מן הכלל היתה העוזרת
הנוצרית שעבדה בביתם. היתה זו אשה מ־
פשוטי העם. היא הסכימה לקחת אותו, הצעיר
במשפחה, לביתה, כי היה לו „מראה טוב“,
כלומר — ארי. אחרי־כן הבריחה אותו מבי־
תה בלבוב לבית קרוביה בכפר ושם עברו עליו
שנות המלחמה והזוועה, עד שבא הצבא הרוסי
ושחרר את האזור מתלאות הכיבוש הגרמני.

משבאו הרוסים חזר הבחור ללבוב ומצא
שממה מסביב. מכל בני משפחתו לא נותר איש
בחיים. מה יעשה ולאן יפנה? — בשהותו
אצלה סיפרה לו העוזרת הנאמנה שיש למש־
פחתו קרובים ברומניה הישנה, ואביו אף הפ־
קיד בידה את הכתובת של אחיו שם, כדי ש־
תספר הכול — ולהעביר אליו את בנו, אם
יזכה וישאר בחיים. מיד התקשר עם דודו ו־
משפחתו ברומניה — והדוד שמח מאוד ש־
נשאר נצר ממשפחת אחיו, ואף עשה כמיטב
יכולתו כדי להביאו אליו (גם הדוד מוצאו
מווהלין).

בבואו לרומניה מצא שמקום זה שבו גרו
דודו ובני משפחתו — ניצל באורח פלא מן ה־
פורענות הנאצית. מכונת ההשמדה הגרמנית לא
הגיעה אל הקהילה היהודית במקום והיא נש־
ארה בשלמותה והחיים מתנהלים בה כמו לפני
המבול...

„התבוננתי — אומר הבחור — על הנעשה
סביבי וראיתי שהכול זר ומוזר לי. יהודים מ־
סביב כאשר היו עסוקים, והכול — כתמול
שלשום. היתכן? היתכן שיהודים הנמצאים ליד

בעיר אחרת, פתחה לפניה את ביתה, אך היא
לא רצתה בשום פנים להשאיר את ניומקה
לבדו ובחרה להשאיר איתו.

אחותי לאה היתה פעילה בתנועה בפולין
ובליטא, ולבסוף התגלגלה לגיטו קובל — ושם
נפלה. על קיר בבית הכנסת בקובל חקוק
לאה (פיש) בין המוצאים להורג ביום 17.8.42,
יחד עם החבר שלה דוד אייזנברג, שיינדל
שוורץ, רחל פוגלמן כולם אנשי „החלוץ“.

אביה של פסיה מת ביער. ביום האחרון לפני
הטבח, חצה את הנהר שליד עירנו, כדי להי־
מצא ליד בתו שיצאה ליער. הדעה המקובלת
בגיטו היתה שהיציאה ליער כמוה כמוות בטוח,
ואילו בתוך הגיטו — „אולי ירחם...“ משראה
אביה של פסיה כי מתקרב הקץ המר לכל
היהודים בגיטו — ואין מציל, הסכים שהיא,
פסיה, תצא ליער, ולפני יציאתו גם הוא, הס־
תיר ב„בונקר“ מוסווה היטב את אמה של פסיה,
מרים, ואת אחיה הקטן, ברלה (כל ה„בונקרים“
נתגלו ונפתחו בסוף על־ידי הגרמנים והאוק־
ראינים).

בעירנו עשה היודנראט ככל שהשיגה ידו
לטובת היהודים ולמען הצלתם. גם המשטרה
היהודית בהורוכוב התנהגה כהלכה.

העיירה כולה — תל חרבות. על תילם נש־
ארו רק קירות בית־המדרש בלבד. בכלל, סכ־
נה ליהודי להופיע שם. ווהלין כמעט נהייתה עכ־
שיו ריקה מיהודים. הנשארים — נודדים לפו־
לין, על מנת להמשיך משם הלאה... סבורים
שתוך תקופה קצרה לא ישארו יהודים גם ב־
פולין...

אבי ואמי והילדים אשר אתם, קרובינו ו־
שארינו, המשפחה כולה הוכרעה לטבח יחד עם
כל אנשי קהילתנו בחודש אלול תש״ב, החודש
שבו ביצעו הגרמנים ועוזריהם את החיסול ה־
סופי של הגיטאות ברוב ערי ווהלין.

נחמתם היחידה של הורי בימי השלטון הגר־
מני — מספרת בת־דודתי — ששלושה מבניהם
נמצאים בארץ ישראל, שם לא תשיגם יד ה־
אויב, והם ימשיכו לחיות, נצר למשפחה גדו־
לה וענפה שהיתה ואיננה עוד.

בדרך לפירנצולה

פירנצולה — 30 ק״מ ממילאנו — היא אחת
מנקודות ההכשרה שהוקמו לאחרונה ע״י „המר־
כו לגולה“ לצעירים משרידי השואה. בכל קי־
בוץ הכשרה יושב חייל שלנו, המשמש מדריך
ומקשר. אתמול, ביום שישי, יצאתי לשם לע־
שות את השבת יחד עם אנשי ההכשרה. נילוה
אלי בחור צעיר שהגיע מעבר לגבול לפני ימים

מזכרונות השואה

אהבת אם

לביתו של האכר. ממש ברגע האחרון הכניסנו האכר לארון צר מלא בקבוקים.

הבנדרובצים השתוללו ושתו לשכרה במשך שעות ארוכות של הלילה, כשרוביהם שעונים לארון בו אני עמדתי ללא נוע, כשאת אניה אני חובקת בחוזה בורעותי. היו אלה שעות ארוכות שדמו לנצח... חששתי שמא אנה תב-כה, תשתעל. אך פעוטתי הבינה את גודל הסכנה, שתקה וגילתה בגרות ממש וגבורה.

מאוחר, אחרי חצות הסתלקו הבנדרובצים מהבית. נשמנו לרווחה... והנה האכר מכרנו מו-דיעני חד משמעית שעלינו להסתלק, כי לא כל יום קורה נס כזה ואיננו מוכן לסכן את עצמו ואת בני-ביתו בגללנו. אניה הקטנה הבינה. נשקה את ידיו, התחננה בפניו אך ללא הועיל. הוצאנו ע"י האכר היערה, הושארנו בחוץ כשכפור ורוח עזים חודרים דרך מלבנו. שינו הדלים. האכר הסתלק, כשדמעות בעיניו. נשארתי ביער, כשאני מחממת את אניה בחיקי. פתאום אני מרגישה שלאט לאט ילדתי הופכת לגוש קרח. הפסיקה להראות סמני-חיים. מבין הלת נשמתי לתוך פיה, ללא הועיל, חשתי ש-אבדתי את בתי היקרה.

לא רציתי להשאיר טרף לנאבים ולכלבים שוטים ששוטטו ביער והחלטתי להביאה לכפר. התחיל לעלות השחר ואני נושאת בורעות את גופתה של בתי. הגעתי לכוטר הראשון. נביחות כלבים הקבילו את פני. התגנבתי לתוך רפת והחלטתי להשאיר בה את גופת אניה, בכדי שהאכר שימצאנה יקבור אותה. בתוך הרפת

בין הגיבורים היהודים במאבק נגד הנאצים תופסות ללא ספק מקום נכבד אמהות יהודיות, שחשפו עצמן בפני סכנות על-מנת להציל את ילדיהן. בחוש הטבעי של אם ידעו להעלים מעל פני האדמה, להימלט מפני צידי-אדם ששרצו לרוב ביערות ווהלין, כשאליה צמודים ילדיה, ולא לאבד עשתונות ברגע המכריע. אחת מאלו, צעירה בעלת תושיה ורצון עז להשאיר בחיים עם ילדתה בת השנתיים היא מרוסיה פלאש (מרים דורפמן) מהעיירה הושץ'.

והרי כמה קטעים מסיפורה על התלאות האיומות שהיו מנת חלקה — ומאידך גיסא „על הנסים שעשה אלהים לה ולבתה הפעוטה אנה“, כפי שרשמתי מפיה.

(י. מ.)

...החלטנו לברוח ולא להיות מובלים לבו-רות. מטעמים מובנים נפרדנו. בעלי וגיסי הח-ליטו להסתתר אצל אכר-מכר בכפר מרוחק, ואני עם בתי הפעוטה אצל אכר אחר. הש-תכנו בעליית הגג בביתו. קשה לתאר את הסבל לחיות מתחת לגג פח קפוא מבלי לנוע וללא כל כיסוי חם, כשאני חובקת לגופי את ילדתי.

מדי ערב הורשינו לרדת מעלית הגג ולהש-לים את עבודות הבית שהצטברו במשך היום. למרות העבודה המפרכת הייתי מאושרת ש-יכולתי להנות קצת, יחד עם התינוקת, מן החמימות ששררה בבית האכר החסיד. עד... שחבורת „בנדרובצים“ חמושים ברובים הגיעה

משפחתו והצטרפתי לחברי החדשים. יחד אי-תם עברתי את הגבול והגעתי לכאן. תחושתי, כל היהודים שנשארו בחיים לאחר השואה, מ-קומם כעת בשורותיהם של אלה החותרים בכל מחיר אל חופי הארץ..."

עם ערב הגענו לפירנצולה. בחדר-האוכל של הקיבוץ מצאנו את אנשי ההכשרה יושבים יחד במעגל מסביב לחייל-המדריך במסיבת קב-לת שבת ושרים משירי הארץ, שירי-שבת, עבו-דה וקבוצה מילאו את חלל הבית. הצעיר שבא אתי מיהר להניח את חבילתו במקום שהוא ומיד השתלב בתוך המעגל, יחד עם כל המסו-בים, כבן-בית...

מחנות המוות ימשיכו בחייהם כאן כאילו כלום לא קרה? לא אחת התחשק לי לעבור בשכו-נות היהודים ולזעוק זעקה גדולה ומרה...

„התהלכתי קודר ומשמים. קרובי משפחתי השפיעו עלי רוב טובה, אך לא יכולתי להס-תגל לאורח חייהם „הנורמלי“. כגוף זר הייתי בתוכם.

יום אחד נסעו דודי ובני ביתו לבוקרשט הבירה ולקחוני איתם. והנה, למזלי, בבואנו אל תחנת הרכבת נקלעתי במחיצתם של צעי-רים משארית הפליטה בפולין, שבאו לרומניה ופניהם אל ה„בריגאדה“ באיטליה. מיד ידעתי שנגלה לפני אופק חדש. נפרדתי מדודי ומ-

...אחרי נדודים, תוך סכנת-נפשות על כל צעד ושעל, החלטתי להגיע לבעלי, שהתחבא עם אחי אצל אכר — מכר בכפר מעבר לנהר. רק בלילות נדדנו, עד שהגענו לנהר שמימיו קפאו למחצה. אני עומדת ואניה צמודה אלי. אובדת עצות וחסרת אונים וישע נשאתי עיני השמימה כשתחינה חרישית בפי לרבנו של עולם... עוד אני עומדת מהורהרת ומיואשת — והנה מופיע אכר ואומר לי בשקט: „עלי על הקרח, ואעביר אתכן לעברו השני של הנהר“. התיישבתי על הקרחון כשאניה בזרועותי והאכר, עם מטה ארוך בידו, החל לדחוף ולהשיט את הקרח. אני מחזיקה בכל כוחי באכר ואנה חובת את אותי עם זרועותיה הקטנות.

הגענו אל עבר הנהר, האכר הוריד אותנו לחוף ונעלם כלא היה... באותו רגע היה לבי סמוך ובטוח שאלהים שעה לתפילתי ושלח את מלאכו להושיענו“.

אפפני החום של הפרות והסוסים כשמגלליהם עולים הדים חמים. השכבתי את אניה מעל לגללים — וראה נס: אניה החלה להגיע אצבע... ועוד אצבע. והנה היא פקחה את עיניה...

את רטט השמחה שלי קשה לתאר. רצתי החוצה, הבאתי מלוא חפניים שלג והתחלתי לשפשף בו פניה ורקותיה של אניה.

עתה, כשילדתי קמה לתחיה, מה לעשות? השחר עולה... האכרים אם ימצאונו, יהרגונו או ימסרו אותנו למשטרה. ראיתי ערימת שחת ותבן בעלית הגג, בקושי טיפסתי לשם. התקנתי בור בתוך התבן והשחת, הכנסתי לתוכו את אניה ואני זחלתי אחריה.

במשך היום הארוך מאד בשבילנו בקרו ברפת פעמים מספר בני האכר. למזלנו לא הבחינו בנו. כשהשאירו תפוחי אדמה מבושלים לחזירים, סחבתי מהם וטעמנו בהם טעם גן-עדן, שלעולם, דומה, לא אשכחתי. בערב חמקתי ועזבתי את מחבואי.

הארון שהציל את חיי

ישראל הדרי

סופקת כל הימים ידיה ונאנחת: „מה יהיה, מה יהיה“.

כל הימים עסקה במשק ביתה, בטיפול בשני ילדיה הקטנים ובחמותה הישישה, שהיתה שוכבת, סגית-נהור, במיטתה, כבר-מינן, ומחכה לחלקה בעולם הבא.

1941. הגרמנים הלכו מנצחון לנצחון בחזיתות, והעולם היה המום מכח המחץ שלהם ומ-השתלטותם המהירה על אירופה. בו זמנית הופעלה במלא עווה תכניתם להשמדת היהודים. שמועות רדפו שמועות, מפה לאוזן סופר על הזוועות ותאורי ההשמדה, שעלו על כל דמיון.

המצב בעירות היה קרוב ליאוש. הפולנים והאוקראינים סגרו את לבם וביתם בפני יהודים וגלי האנטישמיות פרחו. שנאתם היתה טבועה בלבם מאז ומתמיד ועתה היא ידעה עדנה, והגרמנים מצאו בהם ידידים לתכנון וביצוע השמדה. כליאה בגיטאות צרים, ביזה ושוד; יריות ורצח ללא אבחנה, הפרדה בין נשים ילדים וגברים, אקציות, רצח המוני.

יום אחד בשעה ארבע לפנות בוקר, התעוררנו לקול יריות וצעקות. הקולות הלכו וקרבו ויכולנו לשמוע צעקות של גרמנים המצווים על היהודים לצאת מבתיהם. אמי העירה אותי ו-

יום אחד נתקלתי בשכני, ר' חיים, סוחב מריצה מלאה עפר מדירתו, בבית בו גרנו, ומפזר תכולתה בחצר. הדבר סקרן אותי ושאלתי לפשר עבודתו. הייתי אז בן 15.

כממתיק סוד אתי סיפר לי רב חיים כי הוא חופר מקלט בתוך דירתו בכדי שיוכל בשעת פורענות להסתתר בו עד יעבור זעם. הוא הכניס אותי לדירה והראה לי את התכנית כולה.

הבור נכרה מתחת לארון הבגדים והכניסה אליו היתה דרך הדלת התחתונה של הארון. „בעת צרה“ אמר, „יוכלו 8-6 בני אדם להכנס לתוך הבור, לסגור את המכסה הפנימי וכן את דלתות הארון וכך אי אפשר יהיה להבחין בהימצאות בני אדם בתוכו“. ר' חיים הבטיח לי שמלבד משפחתו הוא יכניס גם אותי ואת אמי וכן זוג שכנים — ידידי המשפחה. הצעה נדיבה מאוד, מעוררת חרדה.

יהודי מענין היה, ר' חיים, יהודי ירא שמים ומעשי מאוד מאידך גיסא. עולמו היה מחולק בין לימוד תורה ועול פרנסה. מסחר זעיר מכל הבא ליד, וכן היה מלווה בריבית קצוצה לחצאין. וזאת כפשרה בין אמונתו לבין החובה לפרנס את בני-ביתו.

אשתו, חיה, שומרת מצוות אף היא, היתה

אום נשמעה פקודה „לצאת, לצאת!“ היינו בטוחים שמתכוונים אלינו, ומיד לאחר מכן יבוא צרור יריות, אולם עבר זמן וכלום לא התרחש. הרמנו קצת את המכסה, והקשבנו ארוכות לנעשה. היתה שעת דימדומים. דממה ופחד פינו מקומם לרעש והמהומה במשך כל היום. הבינונו כי הגרמנים הסתלקו — ויצאנו מהבור. המראה היה מחריד, רק החלק התחתון של הארון עמד במקומו. כל יתר החלקים היו פזורים בדירה ההרוסה. המיטות היו הפוכות ומשהזנו אותן מצאנו את האם הישישה הרוגת ועל ידה שכבה גם התינוקת ללא רוח חיים. התקרבונו לפתח הבית ולא האמנו למראה עינינו. הבית היה הרוס, גוויות התגלגלו בכל מקום ואחדים מהם היו פצועים ונאנחו וביקשו עזרה. הנוצות מהשמיכות החתוכות התעופפו לכל עבר כשלג, וכיסו את המתים שנראו עתה כעטופים בתכריכים לבנים.

מצאנו פנס רוח והדלקנו אור. לראשונה מאז שעות הבוקר ראיתי את פני אמי ולא הכרתי אותה. שערותיה הלביו לגמרי ופניה היו חיוורים כפני המתים ששכבו סביבנו. יצאנו החוצה לחפש ניצולים.

ההרס היה מוחלט. אנשים נאנחו ובכו וביקשו עזרה. לאט לאט התקבצה קבוצה של ניצולים, והתחלנו בפעולות עזרה. הלילה ירד על העירה.

הפחד והכאב פינו מקומם לאדישות ולעיפות, „צריך לקבור את המתים“, אמר ר' חיים לנאספים, הבו, נאמר קדיש. וניגש למלאכה.

רצנו כל עוד נשמה באפנו לדירתו של ר' חיים. ירדנו לתוך הבור. ר' חיים הכניס את התינוקת הקטנה בוכיה לתוך המיטה של אמו הזקנה, ואת אשתו ובתו הילדה, הוריד לבור וכן את זוג השכנים שגרו על ידנו. „את אמי“, הוא אמר, „אי אפשר להוריד לבור ולא את התינוקת, כי היא עלולה לבכות ולגלות את כולנו. הם ישארו למעלה ואלוהים יהיה בעזרנו“. אשתו חיה נאבקה אתו תחילה ורצתה לקחת את התינוקת אולם קולות הגרמנים המתקרבים לבית, לא אפשרו להשתהות והפור נפל.

פתאום שמענו את דלת הדירה נפרצת והגרמנים פרצו פנימה. עצרנו נשימתנו וחיכינו לבאות. המקום היה צר ומחניק ועמדנו צפופים ורועדים. הילדה הקטנה בזרועות אמה, התיפחה בשקט וחיה נלחצה יחד אתה לבעלה שמלמל כל הזמן פרקי תהילים. הרגלים כאבו מהעמידה והפחד. ניסינו לכרוע ברך, לשנות תנוחה, בכדי שלא נקפא, אבל המקום היה צר ונאלצנו להשאיר עומדים. מעלינו שמענו כל הזמן יריות, פיצוצים ושבירת רהיטים וכלים שהתפרקו ברעש אימים. מדי פעם פתחנו חריץ בפתח, כדי לשאוף אויר. נשמעו צעדים מתקרבים ושמענו קולות של גרמנים נכנסים שוב לדירה, יורים. הרגשנו שמתחילים להזיז את הרהיטים. עצרנו נשימה והתחבקנו יחד כי ידענו שאם יגלו אותנו, יהיה זה קברנו. שמענו מעל ראשינו בהתפרק הארון. „שמע ישראל“ לחש ר' חיים. „שמע ישראל“ לחשנו. הרגשנו את רצפת העץ וזה ואת הארון מתחיל לקרוס תחתיו, פת-

פינת הפרט

עווא ליטוואק

לאס אנדזשעלעס, וואלינער פארבאנד, היכל ווהלין, דער ערשטער צוואמענקום פון וואלינער אין ישראל... אט זיך איך אינעם שיינעם אויסגענדיקטן זאל פון היכל ווהלין אין גבעתיים און הער זיך איין, מיט אינטערעס, צו אלץ וואס ווערט געוואגט און גערעדט אויבן אויף דער בינע. ס'זיצט דארט צווישן אנדערע דער בכבודיקער ה' בורקא פון סארנע. איך באגריס אים פריינדליך (לידער, ניטא מער מיט אונדז). בין איך דאך אויך אין סארנע געבוירן. א שיינ יידיש שטעטל וואס שטייט מיר שטענדיק פאר מיינע אויגן. א שטעטל וואס ווימלט מיט יידיש לעבן, מיט ציוניזם, מיט א ווונדערבארע יוגנט וואס שטרעבט עולה צו זיין קיין ארץ-ישראל, פאר יעדן פרייז.

די בענקשאפט, די בענקשאפט

„גרינדן דארט א יידישע מדינה, מיט יידיש מיליטער, מיט יידישע פאליציי“, סודעט מען זיך שטילערהייט. א פרעמדער זאל חלילה דאס גיט הערן.

דער גורל האט געוואלט כ'זאל אנגענומען ווערן און לערנען אין א פוילישער מיטלשול, גיט מיט אחב"י, אבער טיף אין הארצן האב איך זיך שטענדיק געזען און זיך געפילט א יידישע טאכטער, און כ'בין געווען שטאלץ צו וויסן, אז מיין טאטע ע"ה איז געווען צווישן די הויפט-באטייליקטע אינעם בויען די גרויסע שול אין סארנע. כ'האב פארלוירן מיינע על-טערן נאך זייענדיק א קינד, 4-5 יאר בין איך דעמלט אינגאנצן אלט געווען און כ'האב זיך געפרייט ווען מיין באבע-זיידע זענען אריי-

הרים

נתן ליבנה

מי יצילנו משכחה

טיעון זה אנו שומעים לעתים מזומנות ב-
אסיפות ובמפגשים והוא בא לידי ביטוי בצורות
שונות גם בכתבי-יד ובמכתבים המגיעים אלינו.
אנשים תמהים על שאיש אינו עונה, או ש-
אינו יודע לענות על שאלה זו, ומה לעשות
בכדי לעניין את בנינו במעשינו, למען יטו
גם הם אוזן ולב ושכם לפעילות זו של דור
ההורים, יוצאי המקומות ההם, שלדידם חובה
קדושה היא. אך לא אצטט הרבה מאימרות-
כנף אלה שבע"פ ובכתב, אם כי יש ביניהן
הברקות-ביטוי מענינות, למען תקצר היריעה
ולמען הקדם פיוס לרוגז.

איפה הבנים כולם?

אין ספק שדור ההמשך, אלה הבנים, הוא
כמובן הפתרון הטבעי והאידיאלי של הבעיה,
אך לאן נעלמו הבנים? ומדוע אין מעשה האבות
סימן לבנים, ציוני-דרך? „הסיבה לא חשובה“
יענו לך רואי השחורות בלשון בוטה, „העוב-
דות הן שקובעות בשטח“. „הבו לנו בנים ואם
אין — מתים אנחנו“, מקוננת רחל אחת מודר-
נית בשפת החומש.

ובכן, רחל האם המודרנית היקרה, בנים
הרבה שיתענינו במפעלנו זה באמת אין, ואפ-

לאחר מאה ועשרים, כאשר רבים מאתנו, שבעי-
מים (ורוגז) ייאספו אל עמיהם — מי ימשיך
אז במפעל הנצחת זכר יקירינו, טבוחי והרוגי
מלכות הרישעה, שאנו עוסקים בו בלי ליאות?
שהרבה פנים ומטרות להנצחה זו. ואחת מהן
— להזכיר לדורות הבאים להעלות אבדנם
הטרגי של הורים, אחים ואחיות וכו', כירושלים
החרבה, על ראש שמחתם. למען יזכיר ויאיר
להם, כעמוד האש, דרכם לשחרור מעול זרים
ואל הגאולה השלמה; למען „לא עוד“ ושלל
ינהגו כארחם ורבעם. אנו. כאן, ביוצאי המקור-
מות שלנו בלבד עסקינו, למנוע טעויות.

מי יבוא במקומנו — ובנינו אינם הולכים
בדרכינו אלה, לא כאן ולא בארצות הפזורה.
וחלק ניכר מה„מאה ועשרים“ כבר מאחורינו...
אם כן, למי אנו עמלים? ולשם מה אנו „הור-
גים“ את עצמנו על דברים שביום מן הימים
יכלו מאליהם, יום, שאפשר והוא לא ירחק כל
כך, כפי שרבים סבורים. אפילו השלט על הקיר
„היכל יהדות ווהלין“, סבורים הפסימיסטים,
אותיותיו תשורנה אחת אחת כעלים בשלכת,
עד שייעלם כליל. שהרי מטבע הדברים הוא
שאותיות (קדושות) פורחות. כלום משהו אשם
בדבר?

שיינע יאָר פרעזידענט פון וואַלינער פאַרבאַנד
אין לאַס אַנדזשעלעס. כ'האב ליב אים העלפן
ביי יעדער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, הגם גיט
שטענדיק קומט עס אָן לייכט, אָבער מערסטנ-
טייל — מיט אַ גייסטיקער הנאה און סאַ-
טיספאַקציע. ס'איז גיט אומאינטערעסאַנט צו
זיין אַ פרעזידענט אַ פרוי — קיינמאַל האָט
זי גיט קיין צייט זיך לאַנגווייליקן...

אונדזער גרויסע, בשותפותדיקע ליבע איז
ישראל, און מיר הויבן זיך שוין אָן גרייטן צו
אונדזער גייעם קומענדיקן טור. מיין בענקשאַפט
צו די קינדער, אייניקלעך, פריינד און באַ-
קאַנטע דאָרט שטייגט פון טאָג צו טאָג.

איצט איז מיין נאָמען עוואַ ליטוואַק, אָבער
מיינע סאַרנער פריינד רופן מיך נאָך אַלץ
חווה'לע בערעזאָוויטש. כ'האב ליב זיי באַזוכן
אין ישראל און כ'האב ליב זיי האָבן אַלס
געסט ביי מיר, אין לאַס אַנדזשעלעס. כ'האב
ליב אַנקלעבן אַ „ברוכים הבאים“ אויף מיין
טיר ווען זיי קומען צו מיר.

בער וווינען צוואַמען מיט אונדז. כ'האב ליב
געהאַט זען דער באַכען בענטשן די שבת-
ליכט; כ'האב ליב געהאַט דעם ריח פון די
שבתדיקע מאכלים און פון דער פרישער חלה
און קוכן וואָס זי האָט געגרייט. כ'האב ליב
געהאַט הערן און נאָכוינגען די שבתדיקע
זמירות וואָס דער זידע פלעג זינגען מיט
מיינע ברידער ביים שבת-טיש. כ'האב ליב
געהאַט אַלץ וואָס איז געווען אַנגעזאַפט מיט
יידישער טראַדיציע.

ס'איז געווען ביי אונדז אַ יידיש טעאַטער
און מיין ברודער טאַלי האָט רעזשיסירט און
געשפילט הויפט-ראָלן. ס'איז אויך געווען אין
סאַרנע אַ פוטבאָל-קלוב, וווּ מיין ברודער ליפּע
איז געווען אַ מיטגליד און געשפילט.
דאָס אַלץ איז געווען מיט אַ לאַנגער צייט
צוריק.

היינט לעב איך מיט מיין פאַמיליע, קינדער
און אייניקלעך אין לאַס אַנדזשעלעס, און אַ זון
און שוור און אייניקלעך אין חיפה. מיין מאָן,
סעם ליטוואַק, איז אַ ראָוונער. שוין עטלעכע

בשואה. כאילו בפתאום נוכחנו לדעת ששורשי המדינה שלנו הם, בכל-זאת, — השואה. ושורשי שים אלה, ככל שעובר הזמן, מעמיקים והולכים. כדרך שורשים של אילנות גדולים בטבע. ושורשי שים חיים, או כאלה ש"קמים לתחייה", כעוף חול זה, הם גם מכאיבים תמיד. שהרי אלה הם מסוג „השורשים הכואבים“. העם הארמני התחיל לחוש מחדש את הכאב שנים רבות לאחר שרבים בעולם סבורים היו שהוא שוכך והולך עד שנדמה היה שאיננו עוד. וכשתינוקות ובנים לומדים בבית רבם, הם נזכרים שמשוהו מכל זה הם שמעו אי-פעם מפי הורים בבית ויותר מכך — מפי סבא-סבתא שהם „חיו“ את זה, והרי הם באים לשאול, לשמוע, „לש-אוב“ חומר לחיבוריהם ממקור ראשון — והרי הם מבקרים יותר ויותר בבית סבא-סבתא, לעתים אפילו את סבא-רבא — וכיוון שכן, מדוע שלא יבקרו ביום מן הימים גם בבית שהוקם לזכרם של סבים וסבות בני דור טרום-ראשון, שהם היו בעיקר קרבנות השואה, ב-יחוד שגם בבית זה יש מי שמספרים להם על כך. והם עושים זאת, אמנם, יחד עם אחרים. ופתאום הם מגלים שאלה, אכן, השורשים של-הם, שלהם אישית ושל העם כולו היושב ב-ציון וירושלים, שהקים מחדש את מדינת יש-ראל... שורשים, שבמקומות רבים בעולם החלו אנשים, מנשיאים ועד עבדים-של-תמול-של-שום, כל כך לחפש אחריהם.

אכן, מחובתנו לנו להקל עליהם התקרבות זו. את החזרה ל„מקורות“ ול„שורשים“. בגילוי האמת המרה המכאיבה מאוד; בחלוקת מילגות-לימודים ומחקר שבמדינה עשירה ברוח ועניה בחומר-משאבים הן חשובות מאוד לדור הצעיר, החדש; במתן פרסי-הצטיינות בשטח ה-יצירה כבשטחים מסוימים, אחרים בשיתופם כשוויים בין שווים.

במה דברים אמורים? במעשינו אנו. אם נשכיל להחזיק מעמד תוך עבודה יוצרת ונרחק מוויכוחי-סרק ולא נטה אחרי מריבות-זוטא ותככים קטנים המאפיינים אולי את אחב"י ב-כלל, שהם עם קשה-עורף, כידוע „שני יהודים — שלוש דעות“. שכן יש בפלגנות זו משום סיכון הישגים, כפי שזה משתקף במפלגות פו-ליטיות, למשל. אלא שאנחנו — לאו מפלגה פוליטית אנחנו. האם אין חובתנו כלפי הדור רות הבאים אי-המנעות מלסכן את מה שהושג ומאמץ דרוך לגיבוש? זהו תוכן שאלתו של פרופ' יעקב טלמון בספרו „בעידן האלימות“ (הוצ' עם עובד, עמ' 378). המסקנה שהוא מגיע אליה גזורה כאילו בשבילנו (כמו לעם

שר שגם לא יבואו במהרה, אך מכאן ועד ליאוש רב המרחק. רווח והצלחה, נקווה, יקום לנו ממקום אחר, אולם לפני כן נברר נא לעצמנו מדוע, באמת, לא באים הבנים ומדוע אינם נוטים להמשיך ב„מורשת אבות“ כביטוי השגור בפי רבים מאתנו. מהי הסיבה שדור שני ל-„גאולים“, ביניהם רבים משרידי השואה שחוו את המאורעות-מוראות על בשרם ורק בנס נצלו מגיא-ההריגה הגדול הזה — דור שני, בניהם של הנצולים, רואים בשוויון-נפש את הוריהם מבקרים בערב אזכרה „לוקאלי“ או בבית-עלמין לקבר-אבות סמלי. ואם אלה כך, בנים לשאינם שרידי השואה (כביכול) לא כל שכן.

דומה שהסיבה לכך היא אחת שהיא הרבה. אחדות מהן ניתן למנות בקלות: רבים ההורים המבקשים לשכוח. לשכוח. ביחוד אנשים שאבדו בני משפחה והצליחו להקים משפחות בשנית ולפיכך גם לא שוחחו כמעט עם ילדיהם על כך; הורים גרתעו מלנגע את ילדיהם במרה שחורה ובסיוטים המבעיתים אותם-עצמם בלילות — וכי לא די בכך, אלא שגם הילדים, צאן-קדשים אלה יסבלו, כלום חסרות לבנים דאגות „טריות“ משלהם, החל מגיל צעיר? מלחמות, מלחמות, בהן פסיכולוגיות, ורגשיות, ושל צער-גידול-בנים, וכו', ושהם, ההורים עוד יבואו להוסיף עליהן? וגם המורים בבתי-הספר השונים רחפו כאילו על פני השטח בהישאלם ובדונם בבעיות השואה ואיש כהבנתו ינהג. אפילו ספרי הזכרון השחורים והכרסתנים בבית אבא נטלו כאילו כל תיאבון מהבנים לעיין בהם ברצינות... בהטילים עליהם משום-מה שיע-מום ומרה שחורה, ואשר מעטים גם, לפיכך, העיתונים וכתבי העת שהזכירו אותם ובוודאי שלא דנו בהם כל עיקר...

כאמור, אלו הן רק אחדות מהסיבות הרבות שהרתיעו את הבנים בזמנו מלימוד השואה בכלל, ושל ה„פרטית“, של הוריהם הם, בפרט, בהרגישם שגם ההורים, למעשה, מעוניינים ב-כך. ושתיקה גוררת שתיקה ורתיעה גוררת רתיעה והדברים מתפתחים כפי שהם מתפתחים. נושאים שממעטים לשוחח עליהם והרי הם ב-בחינת טאבו.

דור שלישי — הנכדים

ואף על-פי-כן — לא אלמן ישראל ואין מקום ליאוש. סימנים של שינויי-כיוון מגלה דווקא דור שלישי — הנכדים. כי חל שינויי-כיוון בשטח זה גם בבתי האולפנא השונים. מהיסודיים ועד לגבוהים. כאילו בפתאום נזכרו

כנס עולמי של יוצאי ווהלין - בפתח

עו"ד נחום פלדמן

בנאצים ובכלל זה לא יהודים להשתתף בכנס זה, שממשלת ישראל מיחסת לו חשיבות רבה. בין השאר נאמר בקול-הקורא הנ"ל:

...הטירוף הנאצי היה בממדים כאלה שה' אנושות לא היתה מסוגלת לתפוס את היקף הטרגדיה האיום. העם היהודי לא יכול לשכוח את השואה הנוראה... משברי השואה קמה מדינת ישראל ונתגלה עם יהודי בוטה בעצ-

הנהלת האגוד יושבת בימים אלה על המדוכה כשעל סדר יומה הכנס העולמי של יוצאי ווהלין. הכנס מתוכנן להערך ביום 13.5.85 בתום הכנס העולמי בירושלים לציון מלאות 40 שנה לתבואת גרמניה הנאצית.

בקול קורא שפורסם ע"י משרד ראש הממשלה ביולי 1984 בחתימת סגן ראש הממשלה דאז מר דב שילנסקי, נקראו יהודים ולוחמים

יצא מתוק. שאין מנהגים ומורשת אבות וחקר ולימוד דרכם (של אבות) בקודש (ובחיים) מרחיקים, כי אם מקרבים. מוסיפים נופך וגוון ומעשירים את חיי הרוח ובסופו של דבר שהעם כולו יוצא נשכר מכך.

ואצלנו — הרי בלימוד וחקר חיהם ומותם של הורים ואחים שרופים וטבוחים עסקינו, בהם מגדולי התורה, מגדולי הרוח והיצירה, מגדולי המוסר והיהדות, שצאצאיהם מחשבי בוני הישוב החדש, בוני ערים ומושבות וקיי בוצים — ומדינת ישראל.

אך לנו, אזרחי מדינת ישראל, לא די לפעול אצלנו בלבד. מחובתנו לשתף פעולה, בשטח בו אנו עוסקים, גם עם אחינו ש"מעבר לים", שגם אצלם שם אמור נס-דורות זה להתרחש — ולעולם לא להפסיק את "הקשר החי" אתם, ואם כבר ציטטנו את יעקב טלמון, נסיים בעוד משפט אחד משל היסטוריון דגול זה: "...עתידה ישראל יום אחד להיות בעלת משקל מבחינה רוחנית ויחד עם הגולה היהודית — כוח רוחני רב-משמעות בעולם. שאם לא כן, לא יהיה שחר להסטוריה" (שם, עמ' 396, בסוף הספר). — גם לא לפעולות האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין (בזעיר אנפין).

ישראל (כולו). אכן, העדר עבודת-צוות בתום לב מונע גיבוש ואף גורם התפוררות.

„והגדת לבנך" נאמר. אלא שבנך בגר בינ-תים ואפשר ששוב אין אוזנו כרויה ואין שעתו פנויה לדבריה. וכי מה בכך? העולם לא חרב. יש עצה: והגדת לבנך! הנה הם באים אליך, הנכדים, לשמוע מה בפיך: —

„אבל, סבא, זה דחוף לנו מאוד. אנחנו הרי מוכרחים לכתוב למחר את החיבור! אל תישן, סבא". הם מצלצלים-אליך, „דחוף" ומעירים אותך משינה-בצהרים-תענוג...

מעז יצא מתוק

ולשואלים לשם מה כל ההתפצלות הזאת ל-יוצאי ארצות ומקומות; החסרי עדות ופולגים ושבטים אנחנו והאם לא טוב לאחד את הנוער כולו במדינה כולה תחת גג אידיאי אחד, ל-מען ייעשו בקרב הימים לאגודה אחת שפירוש-היא כאן עם אחד, כולל יוצאי מזרח ומערב, וצפון ודרום וים ותימן, כמו שנאמר, מאשר לזרוע פירוד ביניהם — ייאמר: פנים רבות לשאלות אלו וכבר דשו בהן רבים וטובים וחכמים ונבונים. ורובם ככולם הסיקו מכך שמעז

האפשרות לקיימו תלוי בשיתוף הפעולה בין יוצאי ווהלין בישראל ובארה"ב ובקנדה... אודה לך אם תביא מכתבי זה המיועד גם לארגונים האחרים ותודיעני בגידון... חשוב לנו לקבוע את היקף הכנס והתוכן שאנו רוצים לשוות לו. אני מפנה מכתבי זה אליך, כי קל לי יותר לכתוב עברית, שגם אתה שולט בה. באסיפה של נציגי הארגונים שנערך בהיכל ביום 18.11.84 הועלו כמה רעיונות. בין היתר:

שהכנס שלנו יערך בתום הכנס העולמי והוא ימשך יום וחצי (פתיחה חגיגית ביום 12.5.85, דיונים ביום 13.5.85 במשך היום ונעילה בערב 13.5.85).

יתכן שיהיה מקום לערוך טיול מאורגן למחרת היום 14.5.85.

הכנס יתקיים באולם גדול בת"א דוגמת היכל התרבות וכל יוצאי ווהלין בישראל, לרבות הצעירים, יוזמו להשתתף;

הרעיון העיקרי — להנציח את המורשה הרוחנית שקמה ליהדות ווהלין במרוצת כל הדורות — ע"י הוצאת ספר שינציח את כל קהילות ווהלין בידיש ו/או עברית ויתורגם בשלב מאוחר יותר גם לאנגלית;

גיוס כספים מיוצאי ווהלין בישראל ובתפוצות להקמת קרן-מלגות לסטודנטים שיעסקו במחקר ההסטוריה של יהדות פולין ורוסיה ושל יהדות ווהלין במיוחד;

איסוף עדויות ומסמכים משרידי השואה בישראל ובתפוצות הנושאים עמם זכרונות שטרם הועלו בכתב — בכל מה שנוגע להשמדת הקהילות ברחבי ווהלין.

למימון ההצעות תיערך מגבית בקרב יוצאי ווהלין בישראל.

כדי להקל על אורחים שיבואו לכנס ואשר ידם אינה משגת להתארח בבית מלון, יתבקשו חברי האיגוד שלנו לארח בביתם את אורחי הכנס מחו"ל ללא תמורה.

אין לי ספק בכך שעל מנת לממן את כל הפעולות הנ"ל ולהצליח — תטו גם אתם שכם. ואני מתכוון לכל בני ווהלין ברחבי ארה"ב וקנדה שאני מקווה שפנייתי זו תגיע לאוזניהם באמצעותך.

אסיפת האיגוד בחרה בועדה מיוחדת שהוטל עליה לעסוק בהכנת הכנס הלכה למעשה.

מו... בגבורה, בחירוף נפש ובאומץ לב נכתבו פרקי תהילה של התנגדות ולחימה יהודית בגיטאות, במחנות המוות, ביערות' במחתרות ובשורות הפרטיזנים... כמיליון וחצי חיילים יהודים לחמו בכל רחבי העולם בשורות בעלות הברית. הכנס יעמוד בסימן של נצחון הצדק על הרשע. תהא זו הפגנה אדירה של אחוות העם, מסירותו למדינת ישראל וקיומה בבטחון ובשלום, והבעת הוקרה ללוחמי מים היהודים האמיצים ולחבריהם לנשק...

אנו מקווים להשתתפות פעילה של מאות מבני ווהלין מארה"ב וקנדה שיבואו ארצה כדי להשתתף בכנס העולמי אשר לפי התכנית עומד להסתיים ביום 10.5.85.

האורחים שיבואו לכנס מחו"ל הם ברובם משארית הפליטה ששרדו אחרי מלחה"ע השניה והשתקעו לאחר המלחמה בעיקר בארצות הברית של אמריקה ובקנדה, ביניהם אנשים ש' לחמו בפרטיזנים; אנשים שניצלו מגיא ה' הריגה והצליחו למלט נפשם מהגיהנום הנאצי והם גותרו בחיים בדרך נס כשזכרונות השואה רודפים אותם בכל אשר ילכו.

במשך 40 השנים שחלפו קטן מספרם של פליטי השואה בישראל ובתפוצות בדרך הטבע. מבין ההולכים מאתנו היו ללא ספק כאלה שלא הספיקה להם שעתם להנציח את זכר ימי ה' שואה וספור חייהם ותלאותיהם לא נכללו ב' הסטוריה של השואה שפקדה את עם ישראל.

אני תפילה שרבים מבין משתתפי הכנסים מהתפוצות ומישראל — יזכו עוד לציין את יובל ה-50 לתבוסתה של גרמניה הנאצית, ואף על פי כן אצה לנו השעה להשלים את מלאכת הקודש שהתחלנו בה לפני 40 שנה ויותר ואשר מטרתה העקרית הינה להנציח את זכרן של קהילות ווהלין על אישיהן, מוסדותיהן, יצירותיהן ומפעליהן, על מנת שנוכל להעביר את המסר הזה לדורות הבאים.

במכתב ששיגרתי בימים אלה למר סם ליטווק נשיא ארגון יוצאי ווהלין בלוס אנג'לס, העליתי בקווים כלליים את תכנית הכנס כפי שהתגבשה באסיפה מיוחדת של נציגי הארגונים שהתכנסה במטרה לדון בנושא זה. להלן כמה נקודות מתכנית זו:

...הצלחת הכנס של יוצאי ווהלין או אפילו

יעקב עלבירט

א מאנומענט פאר פארטיזאנער • א משל וועגן פאראייביקונג • „מיין כנס — דיין כנס” • וועגן אונדזער כנס

(א בריוו פון ניו-יאָרק)

דרוקטע וואָרט וועגן אים און נישט צוליבן מאַ-
נומענט לכבוד אים. דאָס געשריבענע לעבט
איבער אפילו פּיראַמידן.
אייגנטלעך, נישט די מעשה וועגן Jessi Owens
בין איך אויסן; דעם מוסר-השכל פון דער
מעשה בין איך אויסן.

*

אזוי ווי ס'איז איצט די צייט ווען יידן
ווינשן איינער דעם אנדערן אַ כתיבה וחתימה
טובה, איז ווינש איך דעם איגוד אין ישראל
און דעם ילקוט אַ כוח"ט; דער גייער ממשלה
אין ישראל אמתע פאראייניקונג און אריכות
ימים און כ'בעט פאַר איר „מלא אסמינו בר”,
ס'זאל זיין מיט וואָס אַנפילן די קאַריטע; און
מיינע ברידער יידן אין אַמעריקע ווינש איך
אַ ביסל מער אחדות און חכמה, כדי נישט שלעפּן
כלל'ס וואָגן אין אַ פאַרקערטער ריכטונג.

איז אַנטקעגן וואָס זאָג איך עס? אַנטקעגן
אַ גרופע יידן אין ניו-יאָרק, און דווקא פון
דער שארית-הפליטה, וואָס גייען איינאַרדנען
אַ (גרויסן?) צוזאַמענפאַר אין פילאָדעלפיע צום
פערציקסטן יאָרצייט פון היטלערס מפלה. און
ווען? 2 וואָכן פאַרן וועלטלעכן כינוס אין
ישראל (ירושלים) פאַרן זעלבן צוועק, גערופן
פון ממשלת ישראל, כדי דערמאָנען דער וועלט
אַז אַזוינס איז געשען. דאָכט זיך אַז דאָס איז
אַן ענין וואָס דאַרף פאראייניקן אַלע יידן פון
דער גאַנצער וועלט, ווייל וועלכער ייד האָט
נישט געליטן פונעם גרויסן אומגליק? און נישט
נאָר יידן. יעדער מענטש מיט אַ געוויסן דאַרף
זיך פרייען מיט היטלערס מפלה. איז וואָס
טוט די ניו-יאָרקער גרופע? שפילן זיך מיט
פאַליטיק! באַשר, טענה'ן זיי, אַז זיי ווילן
געבן אַ מעגלעכקייט אויך יענע יידן, וועלכע
קענען נישט, אַדער ווילן נישט, קומען קיין יש-
ראל — זיך באַטייליקן אין אַזאַ צוזאַמענקום.
איז די פראַגע, פאַרוואָס אין דער זעלבער
צייט? פאַרוואָס קאַנקורירן מיט ישראל אַג-
שטאַט קאַאָפּערירן?

גאָט האָט געזאָגט צו משה רבינו ווען ער
האָט זיך פאַרווימט אויפן הר סיני „לך רד”.
גיי רעד. גיי רעד צו זיי פון היינט ביז מאָרגן.

כ'האָב זיך דעם זומער באַטייליקט אין אַ
מיטינג וועגן אויפשטעלן אין אַמעריקע אַ מאַ-
נומענט פאַר די פאַרטיזאנער און געטאָ-קעמ-
פער. מ'האָט געלייגט דעם טראַפּ מער אויף
דעם פיזישן געבוי ווי אויף וועלכן ס'איז אינ-
האַלט וואָס וואָלט באַדאַרפט זיין אין אַזאַ
בנין. אזוי ווי איך זאָג זיך קיינמאָל נישט אַפּ
פון אַזעלכע פאַרשלאָגן, וועל איך אויך דאָס
מאָל צולייגן אַ האַנט. איך פאַרשטיי דעם פחד
און געוועזענע פון די וואָס ווילן דאָס טון
תיכף ומיד; זיי האָבן מורא דאָס אַפלייגן אויף
שפּעטער...

בכלל האָב איך רעספּעקט פאַר די העלדן
וועלכע האָבן אַרויסגעוויזן גבורה און שטאַלץ
אין דער טראַגישער צייט. קאָן דען גענוג גע-
זאָגט ווערן וועגן די וועלכע האָבן זיך מוסר-
נפש געווען און געראַטעוועט גאַנצע קהילות
יידן דורך ברענגען זיי אין וואָלד אַריין? צו
זיי געהערט אויך טוביה ביעלסקי, אַ ניו-יאָרקער
תושב.

*

דעם זומער איז אויך פאַרגעקומען, ווי באַ-
ווסט, די אַלימפיאָדע אין לאָס אַנדזשעלעס. אַן
אייניקל פון Jessi Owens האָט אַנגעצונדן
דעם פאַקעל פון דער אַלימפיאָדע אין לאָס.
ווער איז געווען Jessi Owens? אַן אַמערי-
קאַנער אַטלעט וואָס האָט אויף דער אַלימפיאָ-
דע אין בערלין אין 1936, קאַליע געמאַכט
היטלערס שמחה, ווייל ער, דער נעגער, האָט
צוגענומען 4 גאָלדענע מעדאַלן — אַ זאך, וואָס
קיין אַריער האָט אַזוינס דעמלט נישט באַוווּן.
היטלערס ראַסן-טעאָריע איז אויסגעשטעלט
געוואָרן צום נאָר... איצט 48 יאָר שפּעטער,
האָט מען געוויזן פילמען און אַ סך גערעדט
און דערציילט וועגן דעם גרויסן אַטלעט און
גוטן מענטשן Jessi Owens. מיט יאָרן צוריק
האָט מען אין זיין געבוירנשטאָט אויפגעשטעלט
אַ מאָנומענט לכבוד זיין אַנדענק. אַבער דער
מאַנומענט איז פאַרוואָקסן מיט ווילד גראַס,
ווייל זעלטן-ווער קומט אים אַנקוקן. Jessi
Owens וועט זיין אַרט אין דער געשיכטע פון
אַמעריקאַנער ספּאָרט האָבן אַ דאַנק דאָס גע-

כ'לייג פאר ס'זאל געשאפן ווערן אן אלוועלט-ליכער קאמיטעט פון וואלינער אפשטאמיקע און פון וואלינער שארית-הפליטה, ווי אויך אן עקזעקוטיווע, וואס זאל שאפן און דורכפירן פלענער, וואס דארפן זיין אנגעמבאר פאר דער מערהייט באטייליקטע. א מיינונגען-אויס-טויש דעריבער איז אלוואויכטיק און אפילו דרינגענד.

מיר שטייען אין שריפטליכער פארבינדונג מיט דעם פרעזידענט פון דער לאס אנדזשעלעס וואלינער סאסייעטי מר סעם ליטוואק. ער טוט כדי צו פארזיכערן אז א גרעסערע דעלעגאציע פון קאליפארניע זאל זיך באטייליקן אין די כינוסים אין ישראל. סעם ליטוואק איז אן איבערגעגעבענער עסקן וואס ווייסט ווי אזוי דורכפירן זאכן און רעאליזירן אידיען. מיר שטייען אויך אין פארבינדונג מיט מר משה ווייסמאן, פרעזידענט פון דער וואלינער פע-דעראציע אין מאנטרעאל.

לאמיר האפן באמת אויף א גוט יאר און אויף א כתיבה וחתימה טובה.

מיר וואלינער האבן נאך מיט אריבער 20 יאר צוריק פארפליכטעט זיך פאראייניקן אונדזערע קדושים און אונדזערע חרוב-געווארענע קהילות — אין ישראל, און מיר האבן גיט אנטוישט. נאך מער. מיר האבן דערגרייכט רעזולטאטן וועגן וועלכע מיר האבן אפילו גיט געחלומט. מיר וואלינער וועלן אלוואויכטיק צום כינוס אין ישראל, וואס דארף זיין א דערמאנונג פאר זיך, פאר אונדזערע קינדער און פאר דער דער וועלט, אז מיר האבן גיט פארגעסן און אז מיר וועלן אלץ טון כדי דאס זאל גיט פארגעסן ווערן אין דער גרויסער וועלט-גע-שיכטע און אז דאס איז פארקנופט און פאר-בונדן מיטן גורל פון מדינת ישראל. צי קען מען דאס זאגן פון א טריבונע אין פילאדעל-פיע אזוי עפעקטיוו, אזוי שטארק און אזוי ערליך, ווי ווען דער קול-קורא קומט פון די בערג פון ציון און ירושלים?

*

און — מכנס לכנס, וועגן אונדזער כנס פון וואלינער אין ישראל, באלד נאכן גרויסן כנס:

אונדזער וואלינער קהילה-קדושה אין לאס אנדזשעלעס

סעם ליטוואק

(א בריוו פון לאס אנדזשעלעס)

צעשפרייט צווישן די פארשידענע סאסייעטיס. א שאד. אבער מיר האפן נאך דאס טון. דאך זענען מיר אין משך פון דער צייט — טאקע לאנגזאם — אבער געוואקסן. פון 30—40 חברים פון אנהויב ציילן מיר איצט אריבער 300, וועלכע רופן זיך שנעל אפ ווען זיי ווערן גערופן. ד.ה. אלע — אקטיוויסטן; פון איין יערליכער טרויער-אקאדעמיע זענען מיר דער-גאנגען צו א סך צוזאמענקונפטן אין משך פון יאר: אין יום השואה, אין חג העצמאות, ווען ס'ווייזט זיך מאטעריעלע שטיצע אין פאר-שידענע יידישע אנטשטאלטן, די מערהייט פון זיי אין ישראל (היכל ווהלין, גאצי-מוזעאום, יד ושם, בית התפוצות, בית הלוחם, צה"ל, באנדס). און נאך.

לעצטנס פרייט אונדז זייער די באנייטע פאר-בינדונג מיטן איגוד עולמי אין ישראל און מיטן ילקוט ווהלין. כ'מיי און דאס איז צו פארדאנקען אונדזערע קשרים מיט דער אנפי-

וויפל יידישע פארבאנדן, פאראיינען, ארגא-ניזאציעס, לאנדסמאנשאפטן א.א.וו. מכל המי-נים, מיט פארשידענע נעמען, עקזיסטירן און זענען טעטיק און אפילו זייער אקטיוו אין לאס אנדזשעלעס — און כמעט אלע לטובת מדינת-ישראל? — שווער צו זאגן. נאך עט-ליכע צענדליק פון זיי ווייסטו. ס'זענען דא אזעלכע וואס דו האסט נאך פון זיי גיט גע-הערט.

די מערהייט פון זיי האבן זיך ארגאניזירט מיט אריבער 30 יאר צוריק. צווישן זיי א סך פאפולערע און אנגעזעענע.

*

אונדזער וואלינער פארבאנד האט זיך ארגא-ניזירט מיט א 20 יאר צוריק און דערפאר ווערט ער נאך פאררעכנט אלס „גרינער" און האט נאך גיט באוויזן ארגאניזירן אונטער איין דאך אלע וואלינער וואס זענען דא צעזייט און

די געסט אין פאָיע, צוליבן זעלבן צוועק; א טור קיין ירושלים (דער ערשטער טור איז געווען זייער געלונגען); א פייערליכער אָוונט (קעגן אַפּאַל) און אפשר אפילו א טאַנץ-אָוונט מיט אַרקעסטער; געזעגענונגס-אָוונט. פאַרוואָס ניט? אויך דער טרויעריקער יום הזכרון פאַר די געפאלענע העלדן ענדיקט זיך מיטן פרייליכן יום העצמאות.

*

דער צווייטער דור. כיוויים ניט צי אין יש-ראל טוט מען אין אַט דער ריכטונג. די צייט לויפט שנעל, לאַמיר אַלזאָ זאָרגן וועגן א דור-המשך. לאַמיר אַרגאַניזירן און פאַראינטערעסירן אין אונדזער ווערק — אונדזערע זין און טעכטער, אפשר וועט עס אונדז טיילווייז געלונגען. זאַלן זיי ממשיך זיין. מיר זענען נאך יינג געווען ווען מיר האָבן אָנגעהויבן פלאַנירן בויען דעם היכל, און גרינדן א וועלט-פאַרבאַנד. א סך כוחות און ענערגיע האָבן מיר דערצו געווינד-מעט. דאָס טאָר ניט פאַרגעסן ווערן. ואם לא עכשיו אימתי?

*

דאָ ניט לאַנג האָבן מיר איינגעאַרדנט אַן אימפּאַזאַנטן אָוונט לכבוד פרוי און הער סעם קיפּניס, פאַריקער פרעזידענט פון אונדזער פאַרבאַנד. פונקט האָבן מיר אויך געקראָגן די עקזעמפלאַרן פון לעצטן ילקוט ווהלין (37). אונדזערע חברים האָבן אויפגענומען דעם ילקוט מיט התלהבות. מיר האָבן זיך ממש געפרייט און דאָס האָט פאַרגרעסערט אונדזער שמחה. „דער ילקוט“ — האָבן זיך אַלע אַרויסגעזאָגט — „כשמו כן הוא“. געפינסט דאָרט „מכל טוב“. Editorial פון ערשטער ראַנגע. חברים ווילן זיך גלייך זעצן שרייבן. אויך די בעלי-שמחה זענען געווען זייער צופרידן. און מיר אַלע.

דער ילקוט ברענגט אונדז, אַלזאָ, א סך נוצן. אין אַלע הינזיכטן. מיר וואַרטן מיט אומ-געדולד אויף ילקוט 38.

עיקר שכחתי: ביז היינט האָבן מיר אַפּגע-האַלטן דעם יאַרצייט-טאַג נאָך אונדזערע קדו-שים דעם 9טן סעפטעמבער, אָבער נאָכן לייענען אין ילקוט ד"ר ספּעקטאַרס אַרטיקל „השמדת יהודי ווהלין במסמכים גרמניים“ — מעגליך אַז מיר וועלן ענדערן דעם טערמין.

רעראַפּט אין ישראל בעתן ערשטן כנס. א סך האָט אויפגעטון און איז בכוח אויפצוטון דער ילקוט. (דרך אגב: ס'איז געווען וואָס מער אינפאַרמאַציע-מאַטעריאַל וועגן אירגונים און זייערע מעשים אין ישראל און אין דער וועלט; א ספּעציעלע רובריק פאַר מיינונגען-אויסטויש, דאָס אויפזוכן פון וואַלינער פריינד און חברים לשם קירוב הלבבות א.א"וו). ס'איז זייער גע-ווען אַז דער ילקוט ווהלין זאָל דערגרייכן צו יעדן וואַלינער, וווּ נאָר ער געפינט זיך.

*

וואָס שייך אונדזער געפלאַנטן וואַלינער כנס אין ישראל דעם 10טן מאי 1985, באַלד נאָך דעם אַלגעמיינעם כנס אין ירושלים, געווינדמעט דעם פערציקסטן יאַרצייט פונעם נצחון איבער די נאַציס: מיר האָבן שוין דאָ אָנגעהויבן אַרגאַניזירן אונדזערע מענטשן. מיר שטייען אין פאַרבינדונג מיט דער וואַלינער פעדעראַציע אין ניו-יאָרק. פריינד עלבירט, וואָס איז איבער-געגעבן דער זאך מיט לייב-און-לעבן, האָפט אויך קומען אין דער שפיץ פון אַ גרעסערער דעלעגאַציע.

מיר שטייען אויך אין פאַרבינדונג מיט דער באַוועגונג „קאַנגרעס פון פוילישן יידנטום“. די אַנפירערשאַפט דאָ פון „וועלט-פאַרבאַנד פון שארית הפליטה“ האָט באַשלאָסן רופן אַן אַל-וועלטליכן צוזאַמענקונפט (דעם 22.4.1985—21) אין פילאדעלפיע. מר בנימין מיד, פרעזידענט פונעם וועלט-פאַרבאַנד פון דער שארית הפליטה, איז געקומען קיין לאָס אַנדזשעלעס אויף אַ באַגעגעניש מיט די היגע אַרגאַניזאַציעס. כ'האָב זיך ניט געקווינקלט אים זאָגן, אַז די בכורה קומט דעם כנס אין ירושלים, און אַז דאָס צוזאַמענקומען זיך אין פילאדעלפיע כמעט אין דער זעלבער צייט איז אַ פעלער פון זייער זייט. ס'איז אים געווען אומאַנגענעם דאָס הערן, דאָך האָבן זיי באַשלאָסן ניט אַפלייגן. מיר, דאָקעגן, האָבן באַשלאָסן קומען קיין ישראל מיט וואָס מער מענטשן, וואַלינער און אויך ניט-וואַלינער.

און עטליכע קליינע פאַרשלאָגן: רעזערווירן זיץ-פלעצער פאַר געסט, כדי זיי זאָלן זיצן צוזאַמען: אויסרופן זייערע נעמען, ווען יעדער גערופענער שטעלט זיך אויף, כדי חברים און פריינד פון אַמאָל זאָלן זיי זען. דאָס מאַכט אויך אַ רושם; פאַרעפנטלעכן די נעמען פון

מכתבים למערכת

בנערינו ובזקנינו

מנהג מקובל היה אצל יהדות מזרח אירופה לעלות לקבר אבות בחודש אלול. לאורו קבע ארגון יוצאי קובל פגישת חברים בחודש אלול לזכר חורבן העיר והשמדת היהודים בה. זה עשרות שנים אנו מתכנסים באחד מימי החודש ומקיימים את יום הזיכרון הזה.

ב-2.9.84 התכנסנו באחד מאולמות הטכניון שבחיפה ואילו למחרת היום התקיימה פגישה דומה בהיכל יהדות ווהלין שבגבעתיים. מה עגום היה המראה! המשקיף מן הצד היה מת-רשם, ללא כל ספק, שלפניו בית אבות על הטוב, היפה והעצוב שבו. כולנו בגמלאות, כולנו בעלי שיבה. אישה אחת בלבד הגיעה בלווית בתה ונכדה.

מחרידה המחשבה שבעוד שנים ספורות בלבד גם זכר יקירינו יימחה. אמנם נכון, נכתבה ספרות ענפה על השואה, הקימו מצבות וזיכרון בצורות שונות, אבל כל נרמה את עצמנו: לכל אלה מגיעים בודדים בלבד וכדי להנציח את זכרם יש להנחיל את זכר השואה גם בעל-פה.

יבואו נא, איפוא, לפגישות ולאזכרות ההורים עם בניהם ובנותיהם ואולי גם עם נכדיהם, למען יראו וישמעו וילמדו וידעו, לקיים מה שנאמר „מעשה אבות סימן לבנים“.

נבוא בנערינו ובזקנינו!

מלכה קולודני

מדיבור למעש מאבל לשמחה

כאשר אנו מתכנסים להזכיר את השואה — למה הכוונה? שאלה זו היינו צריכים להציג לעצמנו מזמן. היא מטרידה ואינה מרפה. בכל יום מימי הזכרון אנו מתייחדים עם בני עייר-תנו שנטבחו, עם יקירינו שנורו, עם כל קהי-לות ישראל המפוארות שנמחו ואינן. הלב כואב. אך האמנם, זה מספיק? איך יחשו בנינו בכאב זה שקוסם בלבנו? מה אומרות להם קינותינו שאינן מגיעות לאזניהם כלל?

שומה עלינו להנחיל לילדינו (ולעצמנו) את כל אוצרות הרוח שהאירו פעם את חשכת הגלות הקודרת, שהדליקו בלבבות שירה וחלום ויציר-רה ומעש. לפנינו היו מעריכים קהילות לפי עברן. כיום אנו מעריכים אותן גם לפי מידת השקעתן בעבודה למען ישראל. דומה שדרוש-קופול עיירתי הקטנה, כמו כל יתר הערים וה-עיירות באיזור ההוא, תרמו לבנין הארץ בכל שטחי החיים בעיר ובכפר, בקיבוץ ובמושב, בשדה ובחזית. את כל הערכים האלה משם ומכאן, יש לעשות לערך אחד גדול וחשוב כאבנים למראשותיו של יעקב אבינו.

זאת ועוד: בתום יום האזכרה צריכה להיפסק הקדרות שבעצבות האבל, כי חדות היצירה וה-מעש שלובה בחדוות החיים.

בנימין בן-אריה (שרגיל)

בארגונים

יובל לארגון יוצאי לודמיר

עליתי עם שפרה רעייתי ארצה בשלהי 1932. תיכננתי להתמסר לבניין ביתנו בארץ ולא לעסוק בעבודה ציבורית, שלה הקדשתי הרבה מזמני בלודמיר, אך הדברים התגלגלו אחרת. נסחפתי מחדש לפעילות — והפעם הקמת אי-גון יוצאי לודמיר, שמטרתו עזרה הדדית בכסף ובעידוד לעולים מלודמיר.

פעולה משמעותית ראשונה החלה בעקבות אסון במשפחתו של בן-עיר: ראש המשפחה נהרג בתאונת עבודה. ארגנו עזרה לאלמנתו, שנשארה עם ילדה קטנה בחוסר כל. תרמנו, כל אחד משכר עבודתו והפעלנו קשרים אי-

בוני (שמחה) בירמן

השנה חוגג ארגון יוצאי לודמיר בישראל את חג יובלו.

ההתארגנות החלה באופן לא פורמאלי לפני חמשים שנה כאשר העולה החדש חיפש פנים מוכרות מבני עירו. המפגשים הראשונים היו בשכונת הרכבת בתל-אביב, שם גרו כמה משפחות מלודמיר: משפחות איגר, ליכטנשטיין, קוריס, הירשהורן, הירשפלד, ש"ץ, אפטר ו-משפחתי. נפגשנו לעתים מזומנות אצל משפחת איידלשטיין כדי לשוחח על המתרחש והחיים בלודמיר, בהסתמך על מכתבים ומידע שקיבל כל אחד מאתנו מחברים ובני משפחה שם.

מיר היה, כדבר המובן מאליו, קיום אזכרה ל-
"יוצאי העיר, שניספו בשואה. בשיתוף עם הרב
טקץ' ז"ל, חבר הוועד בשנותיו הראשונות,
הוחלט לקבוע את יום י"ט באלול כיום האז-
כרה. האזכרות הראשונות התקיימו בבית שטר-
אוס ובבית החלוצות בת"א. לאחר הקמת היכל
ווהלין, העברנו את האזכרות לשם.

הטיפול בעולים החדשים הצריך זמן ומאמץ;
ניצלנו לשם כך את הקשרים שכבר הספקנו
ליצור בארץ. אני, למשל, ניהלתי אז צרכנייה
ליד בית-החולים, "הדסה", ויחסי הקרובים עם
צוות בית-החולים הקלו עלי לסייע לכמה מבני
עירנו, שנוסקו לאישפוז, להתקבל לבית-החור-
לים וכן לטפל בהשגת תעודות זהות. בשנות
הארבעים, ללא תעודת זהות לא ניתן היה
להשיג מצרכים והלבשה, שהיו בהקצבה; בתור
קף תפקידי היה עלי להשיג תעודות עבור
עובדי בית-החולים והדבר הקל עלי יחסית ל-
הוציא תעודות לעולים החדשים מבני עירנו.
ועזרה דומה של חברי-וועד אחרים.

ב-1950 עלה הרעיון להוציא את ספר לוד-
מיר, לזכר בני העיר שאינם עוד. איסוף החומר
ומינון נמשך כמה שנים ונתקל בקשיים ודחיות
והיה כרוך במאמץ רב. עריכת הספר נעשתה
בידי הד"ר מאיר דבורז'צקי. הספר יצא לאור
ב-1965. הוצאת הספר התאפשרה רק הודות
להשקעה מיוחדת ודבקות במשימה של כמה
,"משוגעים לדבר".

השתתפנו בהקמת, "היכל יהדות ווהלין" ב-
גבעתיים ואף רכשנו חדר, הנקרא ע"ש קהילת
לודמיר, ובו ריכזנו תצלומים שונים וארגנו את
כל המסמכים המצויים ברשותנו בקשר לפעו-
לות הארגון ובני העיר. בחדר זה אנו מקיימים
את הפעילות השוטפת של ועד ארגון יוצאי
לודמיר.

יוצאי לודמיר בארצות-הברית סייעו הרבה
בתרומות לכל פעולותינו ללא יוצאת מן הכלל.
לפני כשנתיים הקמנו מצבה בבית העלמין
בחולון, לצד מצבות לזכר קהילות אחרות מחבל
ווהלין ומכל רחבי פולין.

בעזרת תרומות חברינו מארה"ב וביעוצו של
בן עירנו זאב וינר, מנהל מרכז "משען", נר-
כשו אמבולנסים, שהועמדו לשרות בתי ה-
אבות של "משען". האמבולנס השלישי במספר
נותר, "על-ידי יוצאי לודמיר בארה"ב" בשנת
1982 לבית האבות של "משען" בחולון, שאותו
ניהל חברנו אריה טגנבוים ז"ל.

מספר המשפחות שהיה לנו קשר אתן היה
כ-650. במשך השנים נפטרו כרבע מכלל חב-
רינו. היום אנו מקיימים קשר רצוף עם כ-350

שיים לשם סידור האלמנה בעבודה (מן הראוי
לציין שדמי תרומות אלו הוחזרו לימים לקו-
פת הארגון ושמשו להמשך העזרה לנוסקים אח-
רים). הדבר המחיש את הצורך בהקמת גוף
מאורגן, שיעמוד לימין יוצאי לודמיר — עולים
חדשים שהגיעו באופן ליגאלי ובלתי-ליגאלי,
ונוסקו להדרכה, עצה, המלצות והלוואות. ה-
כספים הראשונים שהוכנסו לקופה היו תרומות
חברי הוועד הזמני. כמו כן גייסנו כספים מקו-
פות גמילות חסדים של מוסדות שונים שפעלו
בארץ. בשלב שני התקשרנו ליוצאי לודמיר ב-

ארצות-הברית, וגם הם החלו תורמים לקופת
הארגון.

פעלנו בצורה נמרצת, כשאנו משתדלים לה-
גיע אל העולים מעירנו מיד עם בואם ארצה
וכניסתם לבית עולים. מאוחר יותר, לאחר ה-
מלחמה, כשהחלו להגיע שרידי מלחמת ההש-
מדה, עודדנו אותם לספר את הקורות אותם
במחנות, בגיטאות וביערות. כך גם אספנו מידע
על בני עירנו על משפחות רבות, שהקשר אתם
נותק ולא ידענו מה עלה בגורלם.
חלק מהפעילות הקבועה של ועד יוצאי לוד-

יוצאי לודמיר. מצויים בארץ עוד מספר יוצאי החברים שהשתתפו בוועד הארגון במשך לודמיר, שכתובתם אינה ידועה לנו. השנים (מהם כיום):

שמואל אמפר ז"ל,	משה ויסגרטן,	אברהם פרל,
האחים בביודה,	שלמה וגשל ז"ל,	חווה צווייג,
בוני בירמן,	אריה טננבוים (ארו),	איסר קוריס ז"ל,
אלקנה בן-חור (ינטיס) ז"ל,	זלמן וסר ז"ל,	דוניה קלצ'קובסקי,
יפה בן-צבי (אטלס),	חיים חונגולד,	מאיר קרן-צבי ז"ל,
מרדכי גינצבורג,	אליעזר חנוך,	בצלאל רוזנבוים,
יוסף הירשפלד ז"ל,	הרב טקץ' ז"ל,	נחום רצימורה,
ברוך הניך ז"ל,	אפרים ממש,	יצחק שפרכר,
זאב וינר,	משה מרגלית,	מאיר ש"ץ.
אברהם וינברג ז"ל,	עזרא ניר (נח"ס),	

דינה אווערבור-לעבערטאָו ביי דער מצבה פון קדושי מאניעוויטש און אומגעגנט

פייניקן אונדז די זכרונות, זענען זיי דאך
אונדזער איינציקע טרייסט.

40 יאר נאָכן חורבן. לייען: 40 יאר חורבן.
ס'שטייען פאר מיינע אויגן די אין-טויט-פאר-
מאטערטע און פארפייניקטע געשטאלטן פון די
קדושים פון מיין שטעטלע מאניעוויטש, און
יעדעס מאל אויפסניי כאפט מיך אן א גרויל,
פחד און מורא פאר יענע פינצטערע צייטן,
מיט בלוט און טרערן געזעטיקטע, פון אומ-
שולדיק פארמשפטע צום שרעקליכסטן גורל.

איך שטיי, צווישן אנדערע, ביי דער מצבה
פון אומגעבראכטע טאטע-מאמע, שוועסטער און
ברידער און ס'קלינגען אין מיינע אויערן פון
דארטן זייער הילכיקער, ביטערער, אויסגע-
שריגענער שמע ישראל. אפילו די ביימער
דארט, זע איך, בווייגן זיך אימה'דיק און בייזע
ווינטן שלאָגן דארטן זיפצנדיק די רושיקע
בלעטער. אזוי דאכט זיך מיר. אבער פאקטיש
האָט די זון געשטראַלט ווען א שטעטל יידן,
גרויס און קליין, ווערן געטריבן אויף זייער
לעצטן וועג פון פיין און טויט. איז ווי קאנען
מיר היילן אונדזער שטענדיק פריש-געעפנטע
ווינטן? ווי קאנען מיר, אין פרייד און אין
טרויער זיך ניט פילן אזוי איינזאם און צע-
ווייטיקט?

איז א ווינדער וואָס איך קער זיך שטענדיק
אום צו די זכרונות און זע זיך שווימען אין
די פארוואַלקנטע ווינטן פון דער אלטער חור-
בער היים; זע ווי די שאַטנס וואַנדערן אַרום
אויפן אַפגורנט פון די אַפענע גריבער?

ווער זאָגט אַז אונדזער ילקוט דארף ניט
פאַרעפנטלעכן זכרונות? הגם זיי ווייטיקן און

הרהורים ליד מצבת הזכרון לקדושי ברסטצ'קה

מרדכי שטיינברג

בססה על תורה ועבודה וגמ"ח. חברה יעילה של עמלים ובעלי-מלאכה יהודים, ושל אנשי ה"מסחר הזעיר, שכולם הסתפקו במועט ולעולם לא עשו מלאכתם רמיה. פשוטי-עם שמחים ב"חלקם.

הוסף לכל אלה את מוסדות הצדקה המרויבים והשונים, ואת הנשים הצדקניות שדאגו ל"חלשים ולעניים, ואת הזמנת האורחים לסעודת שבת ואת העזרה ההדדית וגמ"ח שלא ע"מ לקבל פרס וכו' וכו' — אכן, עוד יש לנו, לאזרחי מדינת ישראל היום ללמוד מן העבר הרחוק-קרוב ההוא. ועוד איך!

הקהילה היהודית ברסטצ'קה רשמה את קורו-תיה למעלה משש מאות שנים — על כך העידו אי-אלו מצבות עתיקות בבית-הקברות הישן, שמשום-מה הפך בעיירה למרכז לתרבות והשכלה של הדור הצעיר. ביה"ס, "תרבות", למשל, הוקם דווקא בקירבת בית-קברות זה.

לא היה זה בית-ספר שעם גמר שעות הלימודים בו — נסתיים תפקידו. הוא היה פתוח יומם ולילה ומוריו ומחנכיו עמדו תמיד על המשמר על-מנת להקנות לדור הצעיר תודעה לאומית ואהבת ישראל ולהחדיר בתודעתם את רעיון העצמאות בארץ ישראל. מבחינה זו שימש ביה"ס אוניברסיטה-זוטא לכל שוחר דעת. לאט לאט היתה ברסטצ'קה לשם דבר בכל הסביבה בהקניית הרעיון החלוצי וההגשמה. הכי קראו לה, "ירושלים דוהלין" — ולא היתה עוד עיירה בחבל ארץ זה שתשווה לה בהישגים כאלה.

החלוצ, החלוצ-הצעיר, השוה"צ, פוע"צ, גור-דוניה, השוה"צ, בית"ר וכו' הכשירו מאות בני-נוער לעבודת-כפיים. הנערות ששו לעבודות, "בזויות" במשק בית והנערים חטבו בתלהבות עצי-הסקה עוד לפני יציאתם להכשרה. עד היום פזורים חלוצים אלה ברחבי הארץ, בערים, במושבים ובקיבוצים.

אנחנו דור שחזון הגאולה כמעט והתגשם לנגד עינינו, אך אנחנו גם דור שחזה על בשרו שואה שלא ציפה לה, וככל שחולפות השנים אנו קרבים יותר אל אשר התרחש ומרגישים ביתר שאת את הכאב ואת תחושת האבדן.

★

ברסטצ'קה איכלסה כ-400 משפחות יהודיות שהיוו אלפיים נפשות. רובם הגדול במצב כלכלי דחוק. די לנו להחליף בינינו כמה מלים על הזמנים ההם ואצל כל אחד מאתנו מבצבצת דמעה בעינים. העיירה הקטנה הזאת הרי היתה סמל של עיירה יהודית על כל מוסדותיה. חברה שהתנהלה על-פי כל חוקי המוסר והת-

חבל על דאבדין ולא משתכחין

א טיפ פון א יידישן נדבן

ר' אברהם הכהן גוטמאן ז"ל

געווען אונטערנעמער פון הייזער-געבוי. און הייזער-געשעפטן און איז געווען א שם-דבר אלס אַזעלכער אין מערילענד : ערן-פרעזידענט פון די יידישע בריקלער דארטן אויף זיין גאַנץ לעבן.

אַבער נישט נאר אלס אויסגעצייכנטער קאַנ-סטרוקטאָר ; ער האָט זיך אויך קונה-עולם געווען מיט זיין וואַרעם יידיש האַרץ, מיט זיין רחבותדיקער האַנט פאַר אַלץ וואָס איז יידיש ; מיט זיינע שפענדונגען פאַר מדינת ישראל. אין אַלע יידישע אַנשטאַלטן אין באַל-טימאָר איז ער ערן-מיטגליד ; א שטענדיקער חבר און שפענדער אין „פריינד פון טכניון“ אין חיפה ; ערן-בירגער אין כפר-סילבר ; גרינדער פון אודיאָלאָגישן צענטער אין תל-השומר שפיטאַל, און נאָך.

צען מאָל איז ער עולה געווען קיין ישראל, דאָס לעצטע מאָל — ערשט פאַר-אַ-יאָרן. זיך געפרייט ווי אַ קינד מיט אַלע דערגרייכונגען און געווייטיקט די שווערע צייטן דאָ. גע-פלאַנט פייערן אין ישראל זיין בריליאַנטענע (70 יאָר) חתונה מיט זיין פרוי העניע, איר צו לאַנגע יאָר.

געווען איז ער אַלע זיינע יאָרן אַ פאַלקס-טימלעכער וואָלינער ייד און אַלע זיינע פריינד און באַקאַנטע, בפרט אין באַלטימאָר, האָבן אים נישט גערופן אַנדערש ווי „אברהםל דער האַראַדאָקער פון וואָלין“. אַזוי האָט ער גע-וואָלט. אַבער אַלע אַנדערע האָבן אים גערופן ר' אברהם, באַטאַנענדיק אַזוי-אַרום זיין אהבת-ישראל.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

יהודה מערין

געבוירן איז ר' אברהם אינעם קליינעם וואָ-לינער שטעטלע האַראַדאָק מיט 90 יאָר צוריק. קוים 70 יידישע פאַמיליעס האָבן געלעבט אין שטעטל ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה. קליין און אַרעם איז דאָס שטעטל געווען, הגם

געשפרודלט האָט עס מיט יידיש לעבן. דאָך איז דעמאָלט מיט אַ מאָל ענג געוואָרן פאַר דער אויפּוואַקסנדיקער יוגנט, עקאָנאָמיש קודם כל, און מ'האָט געזוכט אַן אויסוועג.

אַ זעכצן יאָריק יינגל איז אברהם געווען ווען ער איז אַנגעקומען קיין אַמעריקע, וווּ ער האָט גלייך פאַרקאַטשעט די אַרבל און דערקלערט זיך אַלס... בריקלער. בויט הייזער ! די אַלע אַנדערע וואָס אַרבעטן מיט אים, פאַליאַקן, אירן, איטאַליענער, לאַכן פון אים. „דער זשידישער בחור וועט לאַנג נישט אָנהאַלטן ביי אַט דער שווערער אַרבעט“. אַבער לאַכן לאַכט דער לעצטער. כמעט 70 יאָר איז ער

אשר פלאש ז"ל הפרטיזן והביצועיסט

גם ביתו של פלאש היה בין הבתים הראשוניים שיהודים בנו להם במאגניביץ'. ומשפחה הקים לתפארת: רעיה, שלושה בנים, בת. וסוחר הוא בכל הבא ליד: בקר, סוסים, עצים וכד'. בנכסי דנידי ודלא-נידי.

ואלוהים מצליח בידו בכל מקום בו הוא הולך; מזגו הטוב ושליטתו המלאה בלשון הפולנית, האוקראינית והרוסית, חריצותו, העזתו ויושרו עשו אותו לבן-בית אצל ה"גויים" כמו אצל היהודים: „אדם עם לב ויהודי גאה“, אמרו עליו כל יודעיו.

במלחמת העולם השניה הוא כבר קרוב לששים, אך לא איש כמוהו יושיט צווארו לשוחט — והוא מצטרף אל הצעירים המתמרדים היוצאים ליערות ומצטרף אל ה"אוטריאד של קרוק" שלוחמיו הנועזים היו כמעט כולם יהודים. על פלאש כותב מפקדו הישיר דב לורבר („מאלינקה") בדברי ההספד שלו מיום 21 בספטמבר דהאידינא: „אשר פלאש תרם הרבה במרצו ותעוזתו ובשמשו דוגמה לחבריו הצעירים במעשי גבורה רבים במלחמתנו הקשה ההוא בנאצים ועוזריהם, ובוודאי שזכה בזכור אותו כולנו תמיד“.

מיד בצאתו מהיער מגלה פלאש הרבה תושיה. משפחתו, פרט לבנו דויד, איננה עוד והוא מחליט: על החיים להימשך! הוא פוגש במרים דורפמן (מארוסיה), נושאה לאשה, מאמץ את אניה הקטנה כבתו, עולה לישראל ומקים כאן בית לתפארת, פתוח לכל יוצאי העיירות דלעיל ולידידי החדשים בארץ וזוכה לנכדים ולנינים, כשהוא דואג לכולם וכולם אוהבים ומעריצים אותו. בנו דוד ובני משפחתו היו מגיעים ארצה לעתים מזומנות, משוודיה. עולים לרגל, כמה פעמים בשנה, אל בית אבא החם, להנות משבת כל בני המשפחה יחד. משפחה „שקמה לתחיה" הודות לראשה.

נפטר בשיבה טובה (96). יהי זכרו ברוך.

יהודה מערין

במאגניביץ', בה נמנה אשר פלאש ז"ל עם התושבים היהודים הראשונים, כינו אותו ה"צ'רווכי", כשם שהרבה יהודים אחרים כונו: הברזני, הטרויאנובקי-לישנובקי, הרובנאי, הסטפאני, הפינסקאי וכו'. ממש אנציקלופדיה

של עיירות וכפרים בוהלין ואף מחוצה לה. וכל כך למה? מפני שמאגניביץ' עיירה יהודית חדשה היתה ויהודים מקרוב ומרחוק נהרו אליה להתישב בה, כי צומת מסילת-הברזל רוכז שם, ויערות הרבה סביב לה, ומנסרות, טרקטקים בלע"ז. והשמועה עשתה לה כנפיים: יש שבר במאגניביץ'. הפרנסה מצוייה שם! ועמך ישראל צריכים פרנסה...

ההגדה לבית גורפינקל

שלמה גורפינקל ז"ל

באהבה ובמסירות, הסיעה לוורשה לרופאים יהודים ידועים ועל כפיו היה מעלה אותה לקומת המרפאה. את זה אמא לא שכחה לו עד יומה האחרון. „אויף די הענט האט ער מיר געטראגן". שלמה קיבל עליו גם את עול חינוך ולימוד האחים. וכמה הבנה לנפש האח-התלמיד כשלקול שריקת חבר מבחוץ משתמט מהשעור ובורח. הוא עצמו ישב בבית המדרש ולמד מפי למדנים אשר לא חסרו בימים ההם, וכשגדל התודע גם לחוגים שהעזו לקצץ בפאותיהם ולקצר בקפוטות וספרי מינות החלו נושרים מחיקם. וכשצר המקום לשלמה קם ונדד למרחקים. בעיקר לז'יטומיר, שם עבד ולמד. והנה סוף מלחה"ע הראשונה — ימי הרת עולם וראשית המהפכה ובדרך-לא-דרך חוזר שלמה הביתה. בבית שוררת עוובה רבה והעוני גדול וכנופית פורעים נכנסות ויוצאות. סוף סוף משתרר שקט והעיירה נשארת בצד הפולני לא הרחק מהגבול הרוסי.

ברחוב היהודי מופיעה העזרה של יהודי אמריקה בדמות, יתומים קאמיטעט' ושלמה, יחד עם חבריו יהודה (שחורי) וחיים (שיינמאן) ז"ל מקימים בית ספר לילדי העיירה. יהודה ושלמה מורים לעברית וחיים מורה לרוסית ופולנית.

החיים זרמו וחגים נחוגו ובזכרונם נשאר במיוחד חג החנוכה.

הצגנו את „החוטפים" ואני שחקתי את הילד הנחטף, מה שהרשים אותי ביותר — שהורידו ממני את הקרעים והלבישו אותי חליפת פלז, נל, שמגעה רך וחמים ובהשראה זו, כנראה, גם שיחקתי יפה, חבריו וחברותיו של שלמה חבקוני ונשקוני ולבקשתם שישאירו לי את החליפה ענה ראש הועד — הוא לא יתום.

שלמה לא שהה הרבה בעיירה; הוא עבר לעיירה סרני כמורה בבית הספר, תרבות. האח נטע לייב גדל ועמד ברשות עצמו. ואני, בן עשר, מפי מי אלמד? ושלמה מצרף אותי אליו לסרני לבית הספר. ובסרני בנה שלמה את ביתו עם סוניה ברסלרמן ושם נולדו שתי בנותיהם: קיילה בריינדל וצפורה פייגלה, ז"ל. לאחר השואה הגיע שלמה ארצה, חולה ויחוש שושן שוכב הוא בביה"ח הדסה על הר הצופים ומספר ומספר: בימי הרוסים שימש מורה ממשלתי בשפת יידיש. עם נסיגת הרוסים הוחזק לט במשפחה כי שלמה יסוג עם הרוסים, עד

שלמה אחי. עדיין אני רואה אותו מוקף בני המשפחה ופניו קורנות. ממרחקים חזר והשק שלו מלא מתנות, מתנות לאחיות הגדולות, לאח ולנו הקטנים העוקבים אחריו במתח רב. ומשהו מיוחד לבת הזקונים השמנמנה שאותה אהב

במיוחד. אנחנו מסביביו והוא מספר. מספר ומחייך — והשמחה רבה. אמא עומדת קצת בצד, דמעה בעינה והיא קורנת מנחת. אמא קיילה לבית מרמלשטיין נ"ע מהעיירה סואליבה ליד מונקאץ' משם הביאה אבא לליודז' פול. בת משפחה של למדנים ויראי שמים — הביאה מביתה את כל המטען הרוחני ובצניעותה וענוותה נחשבה לאשה למדנית: „קיילה הרבנית"! על שלמה'לה בנה בכורה שמרה שמי-רה מיוחדת. כובע הקש שלו היה מרופד בפנים ב בד, „שלא תתנדף התורה שהוא לומד". אהבנו מאוד את אמא. הזכרונות המתוקים ביותר מימי ילדותי הקדומים — כשאני יושב על ברכיה, והיום יום שבת חורפי בין השמשות, הצללים מתארכים והולכים ואמא לוחשת: „גאט פון אברהם פון יצחקן און פון יעקבן, דער הייליקער שבת קודש גייט אוועק...". אמא חלתה ולא קמה עוד. שלמה טיפל בה

נגדו. שלמה היה חובב ספר ותמיד הלך ונמשך
למקומות תורה ומדע. שקע בספרים ומצא כאילו
מרגוע לנפשו, אבל בנפשו פנימה הדהדה ה-
צעקה של הבת, "טאטע פאר נישט". ולא פעם
באזכרה של יום השואה כשעמד מול תמונת
סוניה והילדות, מתחטא ומתנצל, חרדנו תמיד
פן יתפרץ בזעקת "טאטע פאר נישט".
ואין זו אלא תמצית של ההגדה לבית גור-
פינקל, אשר הבן הבכור שלמה מילא בו תפ-
קיד ראשי.

אשר (נגבה)

יעבור זעם! הבת הגדולה בריינדלה ליוותה
אותו לרכבת, וכשהרכבת זוה התחילה הילדה
לצרוח, "טאטע פאר נישט", "טאטע פאר נישט".
והמשפט הזה היה בפיו לצעקה היסטורית כזו
עד שרופאים ואחיות בביה"ח באו בריצה מבו-
הלת מכל החדרים.

אחרית דבר

בארץ הקים שלמה שוב את ביתו עם נחמה,
שתבדל"א ואשר היתה לו לסעד ועזר רב כ-

מציורי ילדים את העיירה
(למדור, "אנשים בעיירה")

nor the words to properly express the sorrow that we all in the Federation feel. We always admired and respected him.

With Meyer's demise a most important part of the Federation is lost. Meyer's departure reminds us of the "Golden Age" in the glorious history of the Federation, when all the Tublins, like Fannie and Dr. Jack Tublin, and of course Meyer's wife Edna, gave so much and contributed to the success that led to the erection and completion of the "Heichal Yahaduth Wolyn" in Givatayim, Israel.

How badly wanted Meyer for the last few years to come to Israel, and once more to see the "Heichal", but his poor health deprived him the privilege. Therefore, the Monument for our Kedojsim that he so diligently

helped to build will also serve as a Monument to his memory. A proper plaque in the "Heichal Wolyn" in Givatayim will tell the story. The Story of a warm human being, of a dedicated Jew to the ideal of the reborn State Of Israel, the story of a self and well educated man in secular subjects. Meyer was also kind of an expert on the Chasidic Movement.

Another great pillar has fallen in the House of the Federation. May his children and grandchildren follow in his footsteps.

May you rest in peace, my dear friend Meyer.

תהא נשמתך צרורה בצרור החיים!

Jack Elbirt

מיינ פריינד מאיר טובלין ז"ל

פאקטיש האט מאיר טובלין גערופן דאס ניו-יארקער יידנטום צו שטיין אויף דער וואך נאך מיט א יאר צוריק, אין 1942.

מאיר און עדנא טובלין פלעגן כמעט פער-מאנענט באזוכן אין ישראל און שטענדיק געווען באגייסטערט פונעם „קליינעם, שיינעם לענדעלע מיט די גרויסע דערגרייכונגען" און הנאה געהאט פונעם „אייביקן פריילינג אין ישראל". בפרט האט ער הנאה געהאט זען דעם אויפגעבויטן היכל ווהלין, צו וועלכן ער האט צוגעלייגט אין משך פון יארן א שטארקע האנט... ער פלעג שטענדיק דא זוכן טארטשי-נער חברים און דערציילן זיך זכרונות „פון דער אלטער היים" שעהען-לאנג: „דו גע-דענקסט? דו געדענקסט?" — און די שמחה איז שטענדיק געווען גרויס.

מיינ אומפארגעסליכער פריינד מאיר, וואס שטייט שטענדיק פאר מיינע אויגן, וואס מיר האבן שטענדיק גענומען פון דיר א ביישפיל...

רות ברענער

ביו היינט זע איך פאר זיך מאיר טובלין ווי ער איז געווען אין שטעטל (טארטשין): ענערגיש, שטאלץ, אפנהארציק, פריינדליך צו יעדן איינעם, זארגט פאר יעדן וואס ווענדעט זיך נאך צו אים און — קלוג, באלייענט, אינטעליגענט, רייסט זיך צו לערנען און וויסן. תמיד אין צענטער פון זיין שיינעם קרייז אין שטעטל.

מאיר טובלין געדענקט שטענדיק די צוואה פון זיין זעליגן טאטן און פירט זיך לויט איר. „האב ליב דאס לעבן, האב ליב דיין חבר, העלף דעם גויטבאדערפטיקן, זיי א ייד, זיי א מענטש".

מאיר טובלין האט קיינמאל קיינעם נישט אנטוישט, נישט אין אונדזער שטעטל טארטשין, נישט אין ניו-יארק. ער געהערט צו די ערשטע „חלוצים" ממש וואס קומען זיך צונויף אויף א כמעט-ספאנטאנער פארזאמלונג אין 1943 אין ניו-יארק, כדי טון „איבער די כוחות" נאך די שרעקליכע דייטשישע שחיטות אויף יידן.

מאיר טובלין ז"ל

ראשי התורמים והמתרימים למען בניית היכל ווהלין בגבעתיים וראה בכך חלק ממפעל חייו. יהי זכרו ברוך.

להלן מתוך דברים על קברו שנאמרו ע"י יו"ר הפדרציה, מר יעקב אלכירט.

עם עימוד חוברת זו בבית-הדפוס, הגיעתנו הבשורה המעציבה על פטירתו של מאיר טובלין ז"ל, ממיסדי הפדרציה של יהודי ווהלין בארה"ב. מאז ועד יומו האחרון שימש יו"ר פעיל בפדרציה ויו"ר ארגון יוצאי טורצ'ין שם. היה בין

Meyer, the devoted husband, the caring father, the proud grandfather and the pride of the Tublin family is leaving a Vacuum that no one will fill. Being Meyer's close friend for over

מאיר טובלין
בתקופת ייסוד הפדרציה

20 years, I feel the sorrow and pain that he, the family and we, his friends are going through.

About 10 years ago Edna and Meyer moved to Florida. Meyer never became a Floridian, he remained a New Yorker. His roots are here and his ideals for

which he spared no time or efforts were and are realized in New York.

Meyer joined the "Federation of Wolynian Jews" as soon as he learned about it's purpose, which is to commemorate the memory of our perished families in the towns and cities of Wolyn. Meyer left an imprint on the course of our activities. I'm a witness, and as I am standing here. I declare that when our beloved leader and first president, Nathan Fierer, of blessed memory, was taken away from us, when in fact I assumed the responsibility to continue with the project in order to complete and finish our task of commemorating our perished communities in the holocaust, it was Meyer to whom I could turn for advice; with whom I shared disappointments and often difficulties that I encountered in the dealings with our colleagues in Israel. Meyer knew the mentality of our people and that helped him to be efficient as the president of the Torchiner Society and as vice-president of the Federation. The geographical distance between Florida and New Yrok we reduced to 10 or 20 minute phone calls, on a regular basis.

Meyer participated in all our projects from the very begining and kept it up to the last days of his life. To our last Bond-Dinner he flew in from Florida just for that day.

When I think about his devotion to our ideals I must confess that I am at a loss. I do not posses the language

AMIR GILBOA

P O E M S

Trans.: Robert Whitehill

POEM IN BLUE AND RED

As in the snow, you walked.
And you walked in the snow.
Bears rose up against you.
A he-bear. A she-bear. and a cub.
And you ran with all your might.
You thought: I'm stumbling.
And every moment in your eyes —
the fear of ten millenia.

And here you are. Years have passed.
Passed.
Gone are the handsome bears. Gone.
Will they return?
In our garden tonight the twigs
of the pines broke.
And the trees oozed tears and blood.

Here we are. Young,
Thousands of years in memory.
See, all the figures before your
windows will stand
In single file. None far, none near.

FAR, FAR AT THE END OF A LOOK

Far, far at the end of a look
life stirs.
All are dressed for Sabbath,
the men, the women.

And almond buds blossom
upon the men's staffs.
And morning wind, quiet,
whispers in the women's eyes.
Death has none alive

and life has none dead.
A large street walks.
The voice carries an echo;
the echo carries a voice.
Eternity rules.

I STAND AT THE WINDOW

I stand at the window and don't
see a thing.

If from my eyes the dew does
not melt anymore

Not far from here a meadow will
spread

On which foals of gold and fire
Will speed off like electric wires.

Till late evening, I'll remember,
Before my eyes they frolicked in flight.
Until ashamed.

And I still saw them oozing blood
In my sleep weeping gold and fire.

I stand at the window and don't
see a thing.

Not far from here no meadow spreads.

Perhaps my sleep, perhaps my foals too
Never were.

BATTLE'S END

At that moment in the streets
all humanity stopped walking.
Around yellowish poured,
rusty, dark,
as at the end of a fall.

Someone rolled thunder-roars
in caverns
with voices of noon.
And house after house fell like cards
at the cast of the sign.

Vapor rose from the abyss of the
multitude of blood.
Mists covered sun's eye.
A great weight dims the dreaming earth
since battle-day.

BERL ("JUK") BRONSTEIN

The Power of Arms

The means for survival in the struggle against the murderers of the Jews was arms; it is impossible to underestimate the importance of the Jews having weapons during the Holocaust period. The wretched Jew stood condemned to death — but with weapons in his hand, he stood erect and saved face — his own and that of his people.

My group had a pistol and a Polish rifle. With these loaded weapons, we arrived at the vilage of Sobatin, in order to obtain food. We knocked on a peasant's door, and several Ukrainians, with axes in their hands, appeared in front of us. When they saw weapons in our hands, they loved the axes, claiming they had thought us to be Jews. These gentiles were not able to imagine Jews with weapons. We looked like Ukrainians in every way. "And what would you have done, if Jews had shown up here?" we asked. And the reply was, the same that had been done to the Brill family with its three members. "Three Ukrainians handed them over to the police and, in exchange, received thirty kilograms of salt!" We took the gentiles outside, took the axes away from them, and, using our weapons as a threat, got from them the addresses of those who had exchanged Jews for salt. We ordered them to dig a pit, and they were shot and thrown into it. With great effort, we also caught those who had received the salt, and they too were shot. We set fire to the house of

one of them, the fire spread through the village, and the church bells were rung. The news spread quickly: "Jews are avenging their brothers' blood!" And, therefore, our operations deterred the "Jew Hunters."

We had Polish friends who were clearly antiGerman. Young Ukrainians also joined up with them. We met with a few of them and explained to them that at the present time, the Germans with the Slav's help, were liquidating the Jews, but after the Jews, they would subjugate and liquidate the Slavs as well. The common enemy was spoken of here — the cursed Germans and their followers.

We convinced them and received a Polis hrifle and thirty bullets. I practiced with the rifle and felt ready to use it. The first opportunity came immediately; about ten Ukrainian policemen, under the command of a German sergeant, occupied an area at the crossroads between Polska Góra and Koninsk. We passed through the area and then we heard "Halt! Don't move!" The company fled, and I stayed behind with the loaded rifle, hidden away. I shot the policeman, Vaskah Zaruk, whom I had known for a long time. He was hit in the knee and shouted, "Save me!" The police left the area and got a horse and wagon in order to transport the wounded for medical treatment.

BERL BRONSTEIN ("JUK"). Was born in Manievich, Wolyn. Commander of Partisans outstanding in the „Otriad". Commanded by Max. Was a daring fighter and a long line of honorary deeds of revenge against the Germans and the Ukrainians were done by him. Lives in Israel.

Our operations created fear among our enemies, as well as respect.

We moved on to operations against both the Germans and the Ukrainians. We burned, as was previously mentioned, all of the bridges on the **Stokhode River**, grain storehouses, cattle, and the like. We caused severe damage, and in time we adjusted to fierce hand-to-hand battles, and we succeeded in taking booty.

Similar to the partisan unit, was the citizens' camp, o "town in the woods". This camp was made up of old people, women, and children who managed to escape. They lived in the woods and we took care of them.

This Jewish camp created a conflict between us, the Jewish fighters, and the non-Jewish fighters who were mostly Russians. But thanks to our heroic operations, we succeeded in overcoming the manifestations of anti-Semitism; they disappeared for the most part, from the area without causing damage to the town. We came to be appreciated, and in the surrounding area the word spread that the strongest partinans were the Jews, that since the Jews had a particular account to settle with the murderers, their operations were the most dangerous.

The period of using wooden mock-

rifles passed; we had gotten booty of arms and ammunition and could now function effectively.

I was very familiar with the town of Vibzer. My grandfather Yaakov had managed the property affairs of the "poritz" (landowner). We continued liquidating German collaborators in every area, and scores of them were killed. From our headquarters we received an order not to shoot without a specific command. We evaded this order when we were convinced we had to attend to the murderers of Jews. I would like to mention an incident in the town of **Troyanovka**. In the summer of 1943, we attacked the German police station in this town. Many of the Germans were killed in an ambush, and the rest fled. My friend Yosef Halpshtein approached a peasant in order to look for Jewish possessions, and the peasant called him a "dirty Jew". Yosef shot and killed him. At headquarters I maintained that Yosef had shot the peasant after the latter had attacked him with an ax.

There were many more events in Partizankah, including the killing of many German soldiers. I have listed only a portion but through these events it is possible to show our humble part in the revenge against our enemies — the murderers of our people.

BERL LORBER ("MALINKA"). Was born in a little town, called Leshnivka, Wolyn. He was Commander of the „Unit of Jewish partisan's in Kruk's "Otriad". He was outstanding in heroic fighting against the German army and the Jews-mordering Ukrainians. The high legion of the USSR granted him, after the War, with htgh honors. Lives in the U.S.A.

He managed to escape but was later put to death in his home, in his town.

These operations served as a warning to the peasants from the surrounding villages to not harm the Jews that were in hiding.

In the village of **Lishnivka** we shot an officer of the local police whom we had forced to give us arms. Initially he refused, but then he agreed to bring us to a warehouse where the arms were hidden. Upon leaving the house, he started to run away. The first bullet that was shot, hit him and killed him instantly.

In the village of **Nova Roda**, we captured the town leader and brought him to our base for interrogation. After several days of interrogation, we killed him.

In the town of **Griva**, we rounded up eight men who had collaborated with the Germans, including a few that had served on the **Kamin Kashirsk police force**. They received the punishment they deserved.

We carried out more retaliatory operations in the area. Whoever we captured who had collaborated with the Germans paid for it with his life. We did all that we could to obstruct the Germans from moving about freely in the area and prevented them from obtaining horses and cattle.

We burned down bridges along the Stokhode River during operations. We burned the agricultural land holdings (Folvarks) that the Germans had confiscated, along with the cattle and grain in them. These holdings had belonged to Polish landlords during the Polish rule; with the Soviet take-over in 1939, they had been confiscated and turned into work farms. The Germans made them into an important supply station for the German army.

In the vicinity of the town of **Refalovka** and others nearby, we burned down large storehouses full of grain

that the Germans had confiscated from the peasants and had prepared to send to Germany. We also burned down a vodka refinery that operated continuously in order to supply whisky to the soldiers. We severed all the telephone lines in the area, thus depriving the Germans of any means of communication. They were unable to repair the telephones.

The Germans did not dare enter the places where we were stationed. We controlled wide areas of the forests and villages. The partisan guards made rounds and carefully watched over all that was going on in the area. We young Jews were the first to be in Kruk's partisan unit. There were fighters in it from every region of **Rovno** and the surrounding area. The command from our relatives, fellow townsmen, and woodsmen was always with us: revenge!

We began to carry out this command on Ukrainian criminals. We knew the names and addresses of many of the murderers who had openly collaborated with the Germans. We systematically surrounded their homes in the dark of night, interrogated them, sometimes at length, sometimes briefly, sometimes demanding arms from them. We tried to convince them to cooperate with us, and we promised that no harm would come to them if they carried out our requests. But most of them did not do as we wished. When we were convinced of the abundance of their crimes, we shot them to death. We searched their houses and took arms, food, clothing, and Jewish possessions (that they had stolen).

Among those we killed were nine peasants from the village of **Griva**, the former chief of police in the village of **Lipniski**, the leaders of the villages of **Zirba**, **Truz Tzruvishitz**, and **Nova Roda**, an dother peasants in the villages of **Sarchov**, **Uzuriz**, and others.

local Jews, especially in **Kamin Kashirsk**.

We were a group of ten, armed with two rifles and a pistol and rifle-shaped sticks. We reached his house before evening. Kruk and I went inside and found the village's head official, his wife and another peasant eating at the table. We ordered them to hold up their hands, and I ordered the official to go outside. We tied him up and made him lie on the ground. We demanded that he hand over his weapons, but he insisted that he did not have any weapons. We dealt him hard blows. After hours of torture, we shot him, without succeeding in getting him to say where he was hiding the arms. We were certain that he had a lot of arms, which we desperately needed. I was shaken by this retaliatory operation, because it was the first time I had taken part in killing a human being; but I knew that this "human being" had murdered my parents, brothers, and defenseless children in cold blood. We took the Jewish belongings that we found in his house and returned to our home in the woods.

We carried out another retaliatory operation after a short time in the village of Grive. The decision was made to liquidate not only a collaborator but also his wife and two children. At dawn several men from my group went to where he was staying. We knocked on the door of the peasant's house. He opened the door. We ordered him to get up on the bed that was by the stove. I ordered Yisroel Puchtik (Zalotka) to shoot him, but Yisrael was so nervous he was unable to fire. Someone else volunteered and shot the peasant and his wife. The two children, on seeing this, started to run. Outside, we took pity on the children, and I ordered that no one hurt them. I wondered, would their father have behaved in this way, he who was an

organizer of the murderers of so many Jews?

Meanwhile we made plans to capture a peasant in the village of Sarchov. The peasants in this village were notorious. They had taken part in the murder of the **Jews of Manievich** and the surrounding area. We knew that one peasant owned many weapons. We burst into his house suddenly, with the intention of surprising him. He was truly surprised. "How can this be? Are there really still some Jews left? And they even dare to break into my home! Jewish impudence!" We tried nicely to get him to talk and to develop a rapport with him. We felt that if we spared his life, he would supply us with arms, which were essential for our survival. We tried to convince him that we did not intend to harm him, that all we asked of him were arms, but he insisted, "I do not have arms". Suddenly, he jumped up and leaped through the window. One of the men was just able to wound him in the leg with his gun, but he kept on going. The men who were surrounding the house caught him, tied him up, and brought him back into the house. We started to torture him, and he insisted, "You're not going to get anything out of me, so let it be and just shoot me, for you're wasting your efforts..." A Jew, one of his fellow villagers, shot him.

In the town of **Tzarevishitz** we killed the head official who had collaborated with the Germans and was known as a hunter of Jews who had escaped the "actions" and were hiding in the villages.

In the town of **Oziritz**, we liquidated a peasant who had volunteered to lead Max's men — partisans who were disguised as policemen — to Kruk's Jewish brigade and, indeed, he "very willingly" brought them directly to us.

BERL LORBER ("MALINKA")

Seattle, Washington

The relations between the non-Jewish fighters and the Jewish fighters were, so to speak, decent, but it is worthwhile to emphasize that this was only out of fear of the Moscow command, because there were many non-Jews who were willing to kill Jews, their comrades at arms.

In particular they made charges and attacks on the fact that we set up the civilian camp. It was mainly made up of old men, women, and children, who were unable to actively participate with arms in our battle against the Germans and their allies.

This issue gave them (the non-Jewish partisans) no rest and they grumbled about it incessantly. But the Jewish partisans did not lag behind the non-Jewish partisans in ability and initiative; sometimes they even were superior to them, and the anti-Semitic partisans were forced then to take them into account.

The beginning of Partizankah was not easy for us. With the help of mock wooden rifles we had to persuade the local peasants that we Jews were a deterrent fighting force and were not to be disregarded.

With the mock rifles, we forced them to supply us with food, guns, and pistols. We burned down the "cooperatives" that the Germans had set up for their food supply, and the German produce designated for the Germans was taken. Also in battles in the village centers, we destroyed transports on the way to urban centers. The local population at first lived in fear of us, but after a short time they cooperated, for the most part, with us against the conquerors.

Our "otryad" unit, along with some

I Have Listed Here Only a Portion

of the men from Max's otryad, was successful in an expulsion campaign of German and Ukrainian police from the large village of Krasin, Wolyn. During the operation we burned down the police station that was built like a fortress. In this operation a number of policemen were killed.

We conducted a battle the entire night with the policemen of the village of Vibzer. The police station was built out of bricks, and with the light arms that we had, we could not easily take control of it. We were forced to end the battle, and we called on them to surrender. Their answer was that they would not surrender to Jews. The emphasis was on Jews, because in that entire area most of the partisans were Jews, and they very much feared falling into the hands of Jews "who knew no mercy".

Although we did not succeed in taking the police station, we spent the entire night in the village. We destroyed a lot of food and clothing, collected the medical supplies from the single pharmacy in the village, and destroyed anything that we could not take with us from the German estate that at one time had belonged to a Polish landlord.

★

We took advantage of every opportunity to settle personal accounts with the Ukrainian murderers from the local villages. Scores of peasants paid with their lives for collaborating with the German in the murder of the Jews. We carried out the first operation in "Khuters" (isolated households) in the village of **Ziravah**, where the head of the town council lived. He had been found to have extensively participated in the liquidation of the

YALKUT WOLYN
Quarterly

Edited by Nathan Livneh

Secretary — Yehuda Merin

Givataim — New-York — Los-Angeles

Published by the World Union of Wolynian Jews in Israel — U.S.A.